

VESZPRÉM A TÖRÖK KORBAN

NICOLA, PAZMANY de PANASZ
perp. de Szezin et Liten czies Eques Aur.
S.C. R. M. Dapifer et Pocillator, nec non Pres.
Wespremiensis sup. Capitaneus.

Veszpremi Múzeumi Konferenciák

A címlapon: Pázmány Miklós (panaszi) veszprémi főkapitány (1648–1650) arcképe. In Ortelius: Ungarn und Siebenbürg. Kriegs Händel. (Frankfurt a/M., 1665) IX. tábla 6. kép; Laczkó Dezső Múzeum, Képzőművészeti gyűjtemény: 77.77.1 régi ltsz: 8248/3., 60x90 mm

Auf dem Titelblatt: Miklós Pázmány (1648–1650) in Ortelius: Ungarn und Siebenbürg. Kriegs Händel. (Frankfurt a/M., 1665) tab. IX. Nr. 6. Laczkó Dezső Museum, Sammlung für Bild-Kunst: 77.77.1., 60x90 mm

VESZPRÉM A TÖRÖK KORBAN

Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről

**VESZPRÉM
1998**

Az előadások elhangzottak

1997. május 7-én

A veszprémi városháza Kossuth Termében

Sorozatszerkesztő: V. dr. Fodor Zsuzsa

A kiadvány megjelentetését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Szakkollégiuma

Veszprém Megye Kultúrájáért Alapítvány

Veszprém Város Kultúrájáért Közalapítvány

Szerkesztette: TÓTH G. PÉTER

Lektorálta: DÁVID GÉZA

Rezümé fordítás:

Fodor Pál (angol),

Péti Miklós (angol),

OFFI (angol-német)

Veszprém, 1998. Kiadja Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Laczkó Dezső Múzeum. Felelős kiadó a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatója. Készült 750 példányban. Nyomdai munkálatok Faa Produkt Nyomdaipari és Szolgáltató Bt., Veszprém. Felelős vezető: Faa Judit.

ISSN: 1215-0681

ISBN: 963 7208 56 9

A török uralom és Magyarország 16-17. század története a köztudatba és gyakran a történetírói hagyományba is úgy vonult be mint a romlás, a pusztulás, a szellemi és gazdasági hanyatlás időszaka. Mohács, II. Lajos király halála, Buda 1541-es elfoglalása a nemzethalál, a nemzeti szuverenitás megszűnésének szimbóluma lett a későbbi nemzedékek emlékezetében, a török uralom pedig a mindenkori önkényuralmi rendszer paradigmája.

A török figuráját gyakran ábrázolták vérszomjasnak, kegyetlennek a krónikáiról hagyományban, és a politikai célokat is szolgáló 16-17. századi röplapokon. A keresztény Európa a törökben láttatta a mindenkori gonoszt, aki ellen tűzzel-vassal fel kell lépni. A propaganda azonban elfedi a mindennapok világát. Az utóbbi évek gazdaság- és művelődéstörténészei kezdték egyre gyakrabban hangsúlyozni, hogy a 16-17. századi Magyarországon kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező virágzó kereskedelmet találunk, és a török uralom alatt lévő falvakban, városokban a vallási élet korábban nem tapasztalt szabadsága figyelhető meg. Bár nem olyan mértékben és minőségben, mint Nyugat-Európában, de gazdag udvari kultúra alakult ki Magyarországon is. A reneszánsz és a barokk művészet számos európai értéke született meg hazánkban. Balassi Bálint, Bornemisza Péter, Zrínyi Miklós, Pázmány Péter megeremteték az önálló magyar irodalmat. És talán nem meglepő az sem, hogy a mai török közélet a hódítások időszakát, és ezen belül a nagy történeti távlatokat felmutató török-magyar kapcsolatokat közös történelmünk dicsőséges korszakának tekinti.

Romlás, pusztulás, nemzethalál az egyik oldalon, szabad vallásgyakorlat, virágzó kereskedelem és termékeny szellemi élet a másikon. Talán ez a kettősség jellemzi a mai kapcsolatokat is. Nem véletlen, hogy épp I. Szulejmán szultánnak, a hódítónak emelnek emlékművet Szigetváron. Furcsának tűnhet, hogy mai kapcsolataink öngazolását a korábbi török-magyar harcokban keressük. Zrínyi Miklós és Nagy Szulejmán alakja azonban a harcok hősiességét szemlélteti.

A romlás, pusztulás, hanyatlás bemutatása mellett azonban a jelen kori történészek feladata a korszak értékeinek feltárása, a mindennapi élet rekonstruálása, a török uralomról a köztudatban egyoldalúra sikeredett kép befolyásolása is.

Az 1997. évi Gizella-napok meghívott előadói nemzetközileg elismert kutatói a török kornak. Előadásaik segítségével a politika- és gazdaságtörténet veszprémi helyi eseményeit nagyobb távlatokba helyezve, és a

korabeli török-magyar problémát több oldalról megközelítve ismerhetjük meg.

Az 1997. év Veszprém első török megszállásának 445., 1998 pedig a török uralom alól való felszabadulás 400. évfordulóját jelenti. Az 1997-ben megrendezésre került felolvasóülés méltó előkészítője volt a megemlékezéseknek.

Veszprém török koros történészei, régészei, műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberei, helytörténészei, mint Erdélyi Gyula, Gömörý Gusztáv, Lukcsics József, Pfeiffer József, Thury Etele a századelőn, Faller Jenő a harmincas években, Hungler József, Jenei Ferenc, Korompay György, Pákay Zsolt, Rhé Gyula és Szántó Imre a negyvenes és a hatvanas években megfelelő nivóra emelték a helytörténetírást, és méltóképpen tudták a török kori Veszprém eseményeit az országos történesek sodrában elhelyezni.

A most kötetbe szerkesztett tanulmányok Veszprém monografikus igényű történeti feltárásának alapjait teremtik meg. Az előadások megjelenítésével egy modern és a mai kor ízlésének is megfelelő kiadványt vehet kezébe az olvasó. A korábban megjelent kötetek is bizonyítják, hogy a felolvasóületek és a tanulmánykötetek nagy érdeklődésre tarthatnak számot a történész szakma és a nagyközönség körében egyaránt.

Ez a konferencia lehetőséget teremtett arra, hogy a helyi történelmi események méltó részesei legyenek az úgynevezett „Nagy Történelemnek”. De talán nem is ezt, az öncélúnak is tartható mondanivalót kellene hangsúlyozni. Múltunk torz emlékezetének kritikája, a köztudatba táplált egyoldalú képek felszámolása lenne az a közös feladat, ami egy ilyen konferencia létrehozását indokolja.

Szerkesztő

Fodor Pál

TÖRÖK POLITIKA MAGYARORSZÁGON (1520-1541)

1. kép Nagy Szulejmán, 1550
(Melchior Lorichs rézmetszete)

A Mohács körüli évtizedek török politikájával foglalkozó szakirodalomban lényegében két, egymással szögesen ellentétes nézettel találkozunk. Az egyik szerint a szultán kezdetben nem akarta meghódítani Magyarországot, hanem a havasalföldi és a moldvai fejedelemségek mintájára vazallusi státust szánt neki, s csupán külső körülmények (mindenekelőtt a Habsburgok törekvései) késztették elképzelésének megváltoztatására. Az e fel fogást vallók többsége elsősorban az 1526 utáni politikai eseményekre (Buda kétszeri oszmán elfoglalására és kiürítésére, Szapolyai János magyar királyságának elismerésére stb.) hivatkozik; de vannak olyanok is, akik a

felfedezni vélnek. Ezek közül különösen kettőt szoktak hangsúlyozni. Egyrészt az ún. akciórádiusz problémáját, vagyis azt, hogy Magyarország állítólag kívül esett azokon a határokon, ameddig az oszmán hadsereg tartósan és eredményesen működhetett. Másrészt a költségeket, vagyis azt, hogy az oszmán vezetés valószínűleg előre látta: a magyar területek fenntartása nagy pénzügyi ráfizetéssel fog jární. Ezekből a feltevé-

sekből egyesek azt a következtetést vonták le, hogy az oszmán udvar eleve defenzív célokat követett Magyarországon, csak a Habsburgok befolyását kívánta visszaszorítani.¹

Ezzel a nemzetközi szakirodalomban domináns állásponttal szemben a mai magyar kutatók többsége – köztük jómagam is – azon a véleményen van, hogy Szulejmán idejében az Oszmán Birodalom határozott céljai közé tartozott Magyarország elfoglalása, s a megvalósítás elhúzódása taktikai okokkal magyarázható. Ezek a történészek úgy vélik, az oszmánok Magyarországon is a hódítás jól bevált szakaszos vagy lépcsőzetes módszerét alkalmazták, pontosan úgy, ahogy azt korábban a balkáni államok esetében tették.²

Az első, több mint egy évszázadig tartó és az ország „megpuhítását” célzó szakasz 1526-tal zárult, amikor életbe lépett a hódítás második fázisa, amelyben az oszmánok döntő ütközet kiprovokálásával végleg megtörték a magyar királyság ellenállóképességét. A harmadik lépcsőben következtek azok a lépések, amelyek az ország feletti – egyelőre laza – ellenőrzés megteremtését és a későbbi, immár végleges hódítás előkészítését szolgálták. Kiemelkedő fontosságú ezek közül az ország déli vidékeinek (a Szerémségnek) a megszállása, amely egyszerre fosztotta meg Magyarországot utolsó jelentős védelmi vonalától, és juttatta olyan bázis birtokába az oszmánokat, ahonnan – az ország belsejébe telepített néhány garnizonnal együtt – ellenőrizni tudták a magyar fővárost. Ezzel egyidejűleg megpróbálkoztak kollaboráns elemek felléptetésével, akiktől a magyar társadalom megosztását és a török orientáció gondolatának elültetését remélték.

E kezdetben rutinszerűen alkalmazott politika folytatása 1527 után, a Habsburgok színrelépésével parancsoló szükséggé is lett. Ettől a pillanattól – de csakis ettől – ugyanis a magyarországi hatalmi küzdelem Habsburg–oszmán vetélkedéssé változott, s ez egy ponton jelentősen módosította az oszmánok magyarországi taktikáját. Ekkor született meg az a szulejmáni éra végéig (sőt szerintem azon túl is) érvényes elgondolás, hogy Magyarország leigázását „kerülő úton”: a Bécsre, a Habsburg fővárosra mért döntő csapással kell végrehajtani. Ezt az elképzelést próbálták gyakorlatba átültetni az 1529. és 1532. évi hadjáratokkal, s ugyanezt a politikát elevenítették fel 1541 után.

E „félfordulat” után az oszmánoknak természetesen az eddigieknél is nagyobb szükségük volt a magyarok együttműködésére, hiszen elemi ér-

dekük volt megakadályozni Habsburg Ferdinánd magyarországi térnyerését, azt, hogy a magyar politikai vezető réteg az ő oldalára álljon. Ez indította a szultáni udvart Szapolyai János királyságának elismerésére, melyet azonban csak addig kívánt fenntartani, amíg célját valóra nem váltotta.³ A Bécs elleni hadjáratok azonban kudarcot vallottak, 1532 után pedig a perzsiai és a földközi-tengeri hadviselés kötötte le az Oszmán Birodalom erőit. Így maradhatott fenn Szapolyai uralmi rendszere a tervezettnél hosszabb ideig, egészen a király haláláig, bár az oszmánok mindeközben tervszerűen szélesítették magyarországi bázisaikat.

Az 1530-as évek végére mégis nyilvánvalóvá vált, hogy nem érdemes folytatni az eddigi taktikázást és fenntartani ezt a felemás, minden szempontból ingatag hatalmi struktúrát. Bár az oszmánok katonailag biztosították a Budára vezető utat, azon túl semmi sem úgy alakult, ahogy azt eleinte remélték. A nyugati országrészben szilárdan megvetette a lábát Habsburg Ferdinánd, Szapolyai pedig erőtlennek bizonyult ahhoz, hogy számottevően megnövelje az oszmánoktól függő országrész területét. Hiába hangoztatták szüntelenül a Portán, hogy Magyarország a szultáné – amíg Ferdinánddal el nem bántak, mindez csak elvi igény maradhatott. A magyar társadalom megdolgozásához fűzött remények szintén szertefoszlottak; a szultán – vagy még inkább Ibrahim nagyvezír – beépített emberét, Lodovico Grittit a magyar urak megölték, a magyar nemesség tömegei pedig – egy rövid, biztató periódust leszámítva – általában távol tartották magukat a török-párti nagyurak táborától. Az ország erőforrásait sem sikerült az oszmán állam, az oszmán hadsereg szolgálatába állítani (az 1529. évi bécsi hadjárat idején pl. a magyarok egyáltalán nem siettek az éhező szultáni csapatok segítségére). Így aligha véletlen, hogy a szultáni udvarban már az 1530-as években megerősödtek azok a hangok, amelyek Magyarország közvetlen megszállását sürgették. E megnyilatkozások közül hadd idézzem Lodovico Gritti 1534 májusában, Cornelius Schepper osztrák követ előtt elhangzott szavait, amelyek fontos tanulsággal szolgálnak a magyarországi oszmán politika egészére: *„A törökök császára ugyanis több mint 6 ezer embert tart zsoldjában abban az országban. És azokra elkölt több mint 200 ezer dukátot, s a császárnak abból az országból egyetlen fillér jövedelme sincs. Ezért gyakran javasolják a basák, hogy vigyék a szandzsákot Budára... (azaz: szállják meg Magyarországot)”.⁴* Figyelemre méltó, hogy az 1541. évi eseményekről tudósító forrásokban ugyancsak találkozunk azzal a magyarázattal, mely

2. kép I. Ferdinánd, H.S. Lantensack rézmetszete
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

szerint az ország megszállása és az első török vilájet felállítására azért volt elkerülhetetlen, mert a hűbéres Magyarország

„segélyezése”, „megvédelmezése” túl sokba került a birodalomnak.⁵ Mindezek alapján meg kell fordítanunk a szokásos kérdést, s fel kell tennünk, hogy a birodalomnak olcsóbb volt a megszállás, mint az állandó fegyveres jelenléttel biztosított vazalusi állapot. Az elmondottak alapján nagyon valószínű, hogy a Portán már az 1540/41. évi osztrák támadásokat jóval megelőzően sokan vélekedtek úgy, hogy Magyarország közvetlen birtokba vétele nemhogy rontaná, hanem kifejezetten javítaná a pénzügy mérle-

get, már csak azért is, mert a megszállt területeken számos tímár-birtokot lehet szétosztani.

Mindezek fényében valószínűnek tartom, hogy a Ferdinánd és Szapolyai között létrejött 1538. évi (várad) egyezmény beárulása a Portán (1539 decemberében) és az 1540/41. évi magyarországi belháborúk csak a döntő lökést adták meg egy már régóta érlelődő elhatározáshoz. Hiszen János király pálfordulásával, majd 1540. július 22-én bekövetkezett halálával az oszmán politika legfontosabb támpillére dőlt ki Magyarországon. Ha ezek az események értelmetlenné tették az eddigi taktikázás folytatását, úgy Ferdinánd 1540 őszi hadműveletei egyenesen megkövetelték a magyarországi politika gyors felülvizsgálatát és megváltoztatását.

Szulejmán azonban látszólag továbbra is a régi úton haladt. A János végakarata szerint hozzá érkező magyar követek kérésére 1540 októbe-

rében elfogadta atyja örökösének a csecsemő János Zsigmondot, s évi 25 ezer aranyforint adó ellenében odaadta neki mindazokat a területeket, melyeket János király birtokolt. Egyidejűleg kilátásba helyezte, hogy hadsereget küld Magyarországra az új uralkodó érdekeinek védelmére. Szavait azzal nyomatékosította, hogy felszólította a lengyel királyt János Zsigmond támogatására, s Magyarországon és Erdélyben keményen fellépett a Szapolyai-párt megosztására törekvő politikusokkal szemben (így például foglyul ejtette azt a Maylád Istvánt, aki az ország testéről leválasztott Erdély élén „román” típusú vazallus uralkodó szeretett volna lenni).⁶

A következő év nyarán személyesen vezette hadait Magyarországra, és még a felvonulás közben is azt hangoztatta, hogy célja az új király uralmának biztosítása. Ezek után, mint tudjuk, a hadjárat azzal végződött, hogy 1541. augusztus 29-én Magyarország fővárosát és középső területeit a birodalmához csatolta.

A szultán 1541. évi valódi szándékait ma már szerencsére elég jól ismerjük. Köszönhető ez annak, hogy nemrégiben előkerült a Magyarországra igyekvő sereg haditerve,⁷ melyből világosan kiderül, hogy Szulejmán kifejezetten néhai Szapolyai János területeit kívánta megszállni és a Szapolyai-párt vezetőit akarta elfogni. A szövetségesek elleni „ármány” a szultán Habsburg-politikájának megváltozásával állott összefüggésben. Miután kiderült, hogy még Magyarország megszerzése sem lehetséges a Habsburgok legyőzése nélkül, a szultán megváltoztatta eddigi taktikáját. Mielőtt újra Bécsét támadta volna, első lépésként birtokba vette Magyarország azon részeit, amelyek az adott időpontban viszonylag könnyen megszerezhetők voltak, hogy aztán támaszpontként és ellá-

3. kép 1526-os német újságlap
fajetszemes címoldala
(Országos Széchényi Könyvtár)

tási bázisként használja azokat sorsdöntő nyugati hadjárataihoz (vagyis, hogy lerövidítse utánpótlási vonalait).

A szultán azonban a Buda alatti táborban több ponton is megváltoztatta előzetes elképzeléseit.⁸ A Szapolyai-párti főurakat – Török Bálint kivételével – szabadon engedte, sőt rájuk bízta a keleti országrész irányítását. János Zsigmondot (illetve gyámját: Martinuzzi Györgyöt) Erdély, Petrovics Pétert pedig a Temes-vidék szandzsákbégjévé nevezte ki, jelezvén, hogy ott a továbbiakban az ő kegyéből, oszmán hivatalnokokként gyakorolhatják az uralmat. Az oszmán uralkodó ezzel az intézkedéssel lényegében azt ismerte be, hogy egy hadjáratral még a Szapolyai-országrészt sem képes bekebelezni és birodalmához csatolni. Döntését ugyanakkor az is befolyásolta, hogy az ország keleti fele távol esett a hódítás fő irányától, s egyelőre nem kívánt bajlódni annak megszervezésével. Ugyanis már Budán elhatározta: rövidesen újra megpróbálkozik Bécs elfoglalásával.

Végző soron ez a „tervmódosítás” nyitotta meg az utat ahhoz, hogy a következő két évtizedben életre keljen a belügyeiben önálló, ám az Oszmán Birodalomnak adót fizető vazallus Erdélyi Fejedelemség. Ez azonban csak azért történhetett meg, mert Szulejmán csúfos kudarcot vallott nagyra törő terveivel. A Bécs ellen indított hadjáratok sorra elakadtak; 1543-ban az oszmán seregek Esztergomig jutottak, 1545-ben pedig még addig sem: tavasszal, a felkészülés kellős közepén, a szultán lefújta a vállalkozást.⁹ Az oszmán hódító gépezet leállt, s országszerző hadjáratok helyett magyarországi várharcokban fecsérelte el a birodalom erőforrásait.

Így állandósult az az állapot, melyet eredetileg a Magyarországon küzdő felek egyike sem tűzött ki célul: az ország három részre szakadt. Szulejmán és Habsburg Ferdinánd ugyanúgy Magyarország egészét akarta megszerezni, mint ahogy a magyar politikusok is minden eszközzel szertették volna egyben tartani országukat (ez a magyarázata annak, hogy miért álltak át oly gyakran egyik uralkodótól a másikhoz). De mert egyik világhatalom sem tudott a másik fölé kerekedni, végül megosztottak a küzdelem tárgyán, Magyarországon. 1545-ben fegyverszünetet kötöttek, majd 1547-ben aláírták az első Habsburg–oszmán békeszerződést.¹⁰ Magyarország másfél évszázadra két világbirodalom határvidéke és három hatalom: a Habsburg, a török és az erdélyi állam küzdelmeinek és szakadatlan várharcainak színtere lett.

¹ Ezt a felfogást Perjés Géza képviselte a leghatározottabban, ld. PERJÉS Géza: *Mohács*. Budapest, 1979 = *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526. – Buda 1541. (War and Society in East Central Europe, 26; Atlantic Studies on Society in Change, 56.)* New York, 1989. Az oszmán hódítással kapcsolatos különféle nézetek áttekintését lásd FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991, 16 skk. = *Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541: (Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 45.)* 1991, 271. skk.

² BARTA Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526-1528)*. Budapest, 1983, Magvető Kiadó, (Gyorsuló idő) = *La route qui mène à Istanbul. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 195.)* Budapest, 1994; SZAKÁLY Ferenc: *Veszőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529-1543*. Budapest, é. n. [1986], Magvető Kiadó, (Labirintus) = *Lodovico Gritti in Hungary 1529-1543. A Historical Insight into the Beginnings of the Turco-Hungarian Rivalry. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 197.)* Budapest, 1995; SZAKÁLY Ferenc: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In ZAY Ferenc, *Az Lándorfejfővár elveszésének oka e vót, és így esött*. Sajtó alá rendezte KOVÁTS István. Budapest, 1980, (Bibliotheca Historica), 83-163 = Nándorfehérvár, 1521: The Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom. In *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Ed by Géza DÁVID and Pál FODOR. Budapest, 1994, 47-76 (továbbiakban *Hungarian-Ottoman*).

³ BARTA Gábor: Az elfelejtett hadszíntér 1526-1528. (Megjegyzések a török-magyar szövetség előtörténetéhez). *Történelmi Szemle* 37:1, 1995, 1-34 = A Forgotten Theatre of War 1526-1528 (Historical Events Preceding the Ottoman-Hungarian Alliance of 1528). In *Hungarian-Ottoman*, 93-130.

⁴ Anton von GÉVAY: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert...* Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1534. Wien, 1839, 48. Gritti számadatainak hitelességét egy oszmán zsoldfizetési jegyzék is alátámasztja: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mx 567, Flügel 1322.

⁵ *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*. Kiadja SZALAY László. I. köt. *Történelmi dolgozatok deák nyelven*. Pest, 1857, 162-178. (továbbiakban VERANCICS, I.)

⁶ Ernest CHARRIÈRE: *Négotiations de la France dans le Levant... I*. Paris, 1848, 453, 466-467. Eudoxiu DE HURMUZAKI: *Documente privitoare la Istoria Românilor*. Vol. XV/1. N. IORGA ed. București, 1911, 394-396. *Elementa ad fontium editiones XXXVI*. Documenta ex archivo regiomontano ad Poloniam spectantia. VI pars H B A. B 2. 1538-42. Carolina LANCORONSKA ed. Romae, 1975, 131-132.

⁷ Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E 11769. Kiadása és elemzése: FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1997, 87. skk. = *Ottoman Policy*, 315. skk.

⁸ VERANCICS, I. 168-172.

⁹ Mihnea BERINDEI-Gilles VEINSTEIN: *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544-1545. Étude et documents. (Documents et recherches sur le monde byzantin, néo-hellénique et balkanique, 14.)* Paris-Cambridge, 1987, 17 skk.

¹⁰ Ernst Dieter PETRITSCH: Der Habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547: (*Mitteilungen des Österreichisch Staatsarchiv*, 38.) 1985, 49-80.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Nagy Szulejmán. Az 1550-es évek végén Isztambulban élő Melchior Lorichs rézmetszete In Káldy-Nagy Gyula: *Szulejmán*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 161, 9. kép.

2. I. Ferdinánd. H.S. Lantensack rézmetszete (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka) In Gonda Imre–Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 2. kiadás, 97.

3. 1526-os német újságlap fametszetes címlapja, (Országos Széchényi Könyvtár) *Neue zeitung Wie Schlacht zu Ungern mit dem Türckischen [!] Keyser ergangen: Hatt einer yonn [!] Wien so dabey gewest: herauff gen Ottingen Geschriben. M. D. XXVI.* (Új híradás. Hogyan esett meg a magyarországi csata a török császárral. Ott volt egy ember Bécsből, és utána megírta Ottingenben. 1526) In *Mohács emlékezete* A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. Európa Kiadó, Budapest, 1987, 29.

TURKISH POLITICS IN HUNGARY (1520-1541)

After the Ottomans had gradually crushed the resistance of the Hungarian Kingdom in constant warfare of more than one hundred years, from the 1520s on they began to occupy Hungarian territories. Concerning the political aims of sultan Süleyman (1520–1566) two diametrically opposed views have been advanced. One group of scholars maintain that the Ottoman ruler did not want to subjugate Hungary directly, but he wished to compel the Hungarians to accept a vassal status similar to that of the Wallachian and Moldavian principalities. According to others, the Ottoman ruler intended to extend his dominion over Hungary from the outset, and to this end he used the traditional Ottoman method of gradual conquest.

The author of the article shares the latter opinion, and at first he demonstrates how the strategy of gradual conquest was applied in Hungary between 1520 and 1541. At the same time, he regards the Ottoman occupation of Central Hungary in 1541 as a consequence of the Hapsburg aspiration as well. Originally, both the Ottomans and the Hapsburgs aimed at dominating the whole of Hungary, but, due to the balance of their military forces, none of them was able to carry out maximum programme. As a result, Hungary became an area of war and conflicts between two world empires for more than one century and a half, and the Hungarian Kingdom, which had been exceptionally unified during the Middle Ages, was divided into three – Ottoman, Hapsburg and Transylvanian – spheres of political influence.

TÜRKISCHE POLITIK IN UNGARN (1520-1541)

Nachdem die Osmanen durch die mehr als ein Jahrhundert dauernden ununterbrochenen Kriegsführung die Kraft des Ungarischen Königreiches völlig verzehrt hatten, begannen sie in den Jahren ab 1520 mit der militärischen Besetzung Ungarns. Über die politischen Ziele des Sultan Suleiman (1520–1566) entwickelte die Nachzeit zwei grundsätzlich unterschiedliche Standpunkte. Nach dem einen wollte der Herrscher Ungarn nicht unter seine unmittelbare Herrschaft bringen, sondern ähnlich wie die Walachei und Moldvaer Fürstentümer zu Vasallenstaaten machen. Nach dem anderen Standpunkt hat sich der osmanische Herrscher von Anfang an um die Einverleibung der ungarischen Gebiete bemüht, aber das wollte er mit der traditionell üblichen Methode der Landnahme realisieren.

Der Verfasser stimmt mit der letzteren Auffassung überein, und im ersten Teil der Studie legt er dar, in welcher Weise diese stufenweise Strategie zwischen 1520 und 1541 geltend gemacht wurde. Die osmanische Besetzung des mittleren Teiles des Landes im Jahre 1541 kann gleichzeitig auch als Folge der Habsburger Politik betrachtet werden. Ursprünglich wollten sowohl die Osmanen als auch die Habsburger ganz Ungarn erobern, aber wegen der Ungleichheit der militärischen Kraftverhältnisse wurden beide Reiche an der Durchführung dieses maximalen Planes gehindert. So wurde Ungarn für eineinhalb Jahrhunderte Grenzprovinz und Kriegsschauplatz von zwei weltreichen, und so zerfiel das im Mittelalter noch ungewohnt einheitliche Königreich Ungarn in drei Teile: Osmanische, Habsburgische und Siebenbürgische Teile.

TÖRÖK URALOM VESZPRÉMBEN (1552-1566)*

Magának Veszprémnek és közvetlen környékének oszmán-török éveiről igen keveset tudunk. Mint oly gyakran a magyar történelem korai évszázadaiban, ez a hely is csak a hadjáratok idején kerül rövid időre megvilágításba, azaz azt el lehet mondani, ki védte és ki ostromolta, meddig tartott a küzdelem, s mikor esett el a vár – de hogy az ott élők hányan voltak, mivel foglalatoskodtak, miből és mennyit termeltek, arról szinte semmilyen forrás nem maradt fenn.

A hadtörténeti részletek mellett a közigazgatás-történet az, amely valamivel bővebben adható. Magam ezen a vonalon indultam el. Egy nagyobb munkálat keretében arra törekedtem, hogy vezetőikkel együtt a hódoltság valamennyi közigazgatási egységét feltérképezsem, a jól ismert vilájakok és szandzsákok mellett azokat is, amelyek – különféle okok folytán – csak rövidebb ideig álltak fenn. Nem sok új kormányzóság és alkormányzóság feltűnésére számítottam, hiszen a magyarországi török hódoltság közigazgatási beosztása fő vonalaiban régóta ismert. Káldy-Nagy Gyula pedig gondos anyaggyűjtés után bocsátotta közre az eddig legteljesebb, bár csak 1566-ig terjedő listát, melyben pár soha nem hallott szandzsák is szerepel, mint az Egri vári és a Becsei-Becskereki.¹

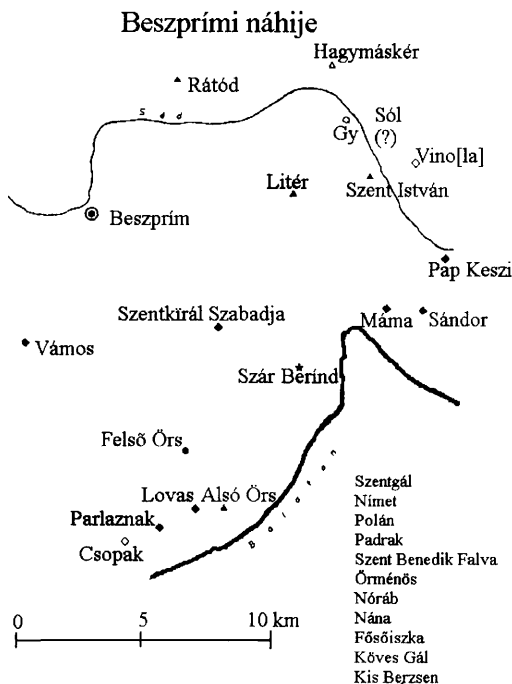
Sok új egység tényleg nem tűnt fel, de az kissé mégis váratlanul ért, hogy két új beglerbézséggel is gazdagodott a leltár. Mindkettőt a tizenötéves háború idején hívták életre, azaz sokkal később a minket most érdeklő kornál, de azért érintőlegesen kitérek rájuk. Már a 100 éve lefordított, jól értesült török krónikáírók hivatkozásai alapján is lehetett volna következtetni mind a Szigetvári,² mind a Pápai³ vilájak létezésére, de – talán a 16. század végi viszonyok bonyolultsága miatt – ez elmaradt. Azonban az e tekintetben legjobb forrásnak számító ún. tímár rúznámcsék segítségével (melyekben a szpáhiknak kiutalt javadalmakat tartották nyilván) egyértelműen bizonyítható, hogy pár évig mindkét pasalik fennállt – a Szigetvári volt a jobban megszervezett, minthogy a Pécsi és a Pozsegai szandzsákot is hozzá csatolták,⁴ a Pápai inkább csak a várra és környékére korlátozódott. Arról meg végképp nem tudtunk, hogy a Temesvári vilájakat az 1550-es évek

második felében átmenetileg Lippáról kormányozták: csak Kászim pasa véletlenszerűen kezembe akadt felterjesztéséből derült erre fény.⁵

A szandzsákokkal kapcsolatban is számos apróbb-nagyobb újdonság adódott: így többek között sikerült megragadni egy birodalmi szinten is különlegességnek mondható, négy palánkról, Babócsáról, Berzencéről, Segesdről és Szöcsénről elnevezett szandzsákokat, amely 1585-ös alapításakor a nyugat felé való hódításokat lett volna hivatva szolgálni – ám nem sok sikerrel.⁶ Másfelől az is több alkalommal kiviláglott, hogy a szandzsákok neve sem volt mindig állandó: a bég tartózkodási helyének függvényében ingadozhatott. A Dunántúlnál maradván: a Mohácsi szandzsák eleinte Eszéki, majd Szekszárdi variációkkal is élénk kerül,⁷ később pedig Pécsi és Siklói változatban is szerepel.

Az apró és rövid ideig fennálló közigazgatási egységek közé tartozott a Veszprémi szandzsák is, melyről a következőkben szólni fogok.

Az általánosan elfogadott dátum szerint Veszprémet 1552. június 1-én foglalták el Hádím Ali pasa budai beglerbég erői. Kérdés, mikor vált szandzsákszékhellyé – közvetlenül a meghódítás után vagy csak később. Káldy-Nagy Gyula az utóbbi változat mellett voksolt, midőn azt írta, hogy erre 1554. február 15-én került sor.⁸ Ő abból indult ki, hogy ezen a napon

1. kép A veszprémi náhije
dzsiszje-fizető helységei (1563-1565)

vezették be a budai rúznámcséba Mehmed, veszprémi bég nevét. Csakhogy a birtokainak felsorolása utáni, később kihúzott részben egy másik dátum is található, amelyik eltérő megvilágításba helyezi a kérdést. A vonatkozó, kissé nehézkes szöveg így hangzik a megfelelő kiegészítésekkel:

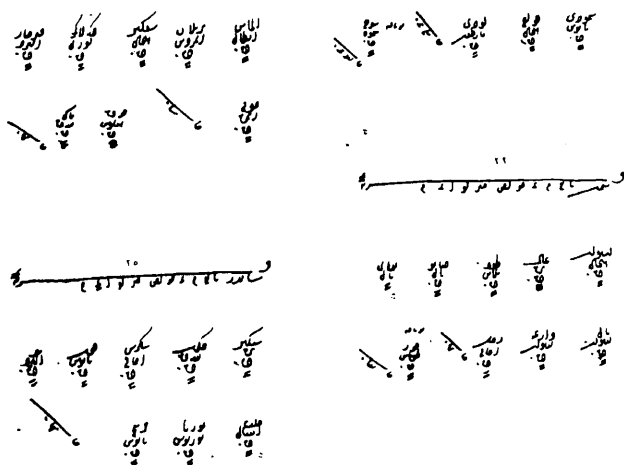
„Az említett szandzsák a nevezettnek 200.000 akcsényi hászokkal a Beszpremi szandzsák (sic!) adatott. Minthogy [erről] a 959. év redzseb [havának] középső harmadában (1552. július 3-12.) [kelt] nemes parancsot mutatott be, [majd] bemutatott egy – év – [kelt] nagyúri parancsot [is, mely úgy rendelkezett, hogy mivel] a korábban birtokában lévő ziámetjéből a Kajár és Kenes[e] nevű falvakat [a korábbi összeghez képest] 3-3 ezer akcséval magasabb összeggel fogadta el, a székesfehérvári szandzsákbég hászaiból pedig 60.000 akcsényi hászokat 120.000 akcse [értékben fogadott el, s ezért ezzel az összeggel] adassék ki tezerkéje... (további részirtokok felsorolása után), [ezért] a nagyúri berátra [felterjesztett].”⁹

Nem megyek most bele a részletekbe, de a hasonló bejegyzések számainak ismeretében bizonyossággal állíthatom, hogy a szövegben kiírt dátum azt az időpontot jelzi, s ezért tettem utána a [kelt] szót, amikor a szultán, elvi szinten minden állás és birtok osztogatója, kegyben méltóztatta részesíteni egyik érdemtelen szolgáját. Ebből következik, hogy az első veszprémi bég hivatalba kerülésének dátumául az 1552. július 3-a és 12-e közti napok valamelyikét kell elfogadnunk.

Az imént idézett szövegrészből az is kitetszik, hogy Mehmedet nem a központból küldték Veszprémbe, nem is egy már több posztion bizonyító béget mozdítottak arrébb, hanem a helyben szolgáló szpáhik jobban dotált csoportjából, azaz a ziámet-birtokosok közül választották ki őt a frissen kialakított közigazgatási központ élére. Magyar területeken kevés hasonlórú társa kapott efféle magas megbízatást (azok is többnyire ugyanilyen nehéz, még nem konszolidált helyzetben¹⁰). A javadalmak felsorolásából korábbi jövedelmei is kikövetkeztethetők, s azok – a maguk 38.150 akcséjával – nem mondhatók különösebben magasnak (az e kategóriában normálisan 100 ezer, esetenként 300 ezer akcséig is felmenő¹¹ felső és 20 ezer akcsés alsó határhoz képest), legalábbis ahhoz kevésnek tűnnek, hogy élvezőjük esélyes lehessen a bégi pozícióra. Mint látjuk, az oszmán államvezetés nem ismert lehetetlent...

A kinevezésekor neki juttatott birtokok egyik érdekes sajátossága, hogy a települések egy részét – persze, „önszántából” – az eredeti, elvileg felmérésen alapuló névértéknél magasabb összeggel fogadta el. Nevezetesen

belement abba, hogy Kenesét 4 ezer akcse helyett 7 ezerért, Kajárt 5.800 akcse helyett 8.800-ért, Arszlán, fehervári bég falvait pedig – mint láttuk – 60 ezer akcse helyett 120 ezerért írják nevére. Azt jelenti ez, hogy bevételeinek egyharmadát lényegét tekintve jogellenesen biztosították, s ehhez az alig burkolt adóemeléshez a kormánysszervek minden további nélkül asszisztáltak.

2. kép Részlet a veszprémi nájije dzsizje-kimutatásából (1563-1565)

Egy másik figyelemre méltó vonás, hogy a Mehmed bégnek osztott helységek egy részének várható jövedelmét becslés szerint állapították meg. Ez azt jelzi, hogy a szóban forgó települések még nem voltak teljes egészében oszmán ellenőrzés alatt, ezért adózóképességüket sem tudták tételesen felmérni. Az ilyen falvak és városok adóira ültetett személyeket nevezte Hegyi Klára találóan „aranyásó szpáhiknak”¹², akik bizony nem mindig tudták kisajtolni remélt jussukat. Mindent összesítve: ha a megemelés előtti summákkal és a ténylegesen birtokolt településekkel számolunk, akkor Mehmed bég a neki elvben járó mintegy 200 ezer akcse helyett még a felénél is kevesebb, azaz csak 92.650 akcsés biztos jövedelmet kapott – a többit magának kellett kiügyeskednie.

A becslés alapján megállapított kategóriában kerülnek elének a minket most leginkább érdeklő helynek, magának Veszprémnek egyes adói is.

Csupán három tételből áll a sor: a vár vásárpénzéről, vágóhídi illetékéről és bíróság elé idézési illetékéről emlékeztek meg, s esztendőre eső nagyságukat együttesen csak 3 ezer akcséra taksálták, nyilván korábbi esztimációt átvéve. (Ez az összeg kevesebb volt két várkatona éves zsoldjánál.) A dologban az a váratlan, hogy bár a hódoltatás után lett volna mód az emelésre, ezzel valamilyen okból nem éltek.

Veszprém még egyszer felbukkan a bég javadalmai között. A neki juttatott három korábbi tímár-birtok egyikének harmadik tétele így betűzhető ki: „*Beszprem város faluja*”. A név után hiányzik az adók mennyisége, az csupán a három helységet összevonva, azaz a teljes tímár-birtok végén szerepel, elég alacsony, 8 ezer akcsés értékkel, s persze megint „becslés szerint”. Magyarán ezúttal is csak átemelték a korábbi viszonyokat tükröző summázatot. Elvben itt is azt várnánk, hogy a berendezkedéskor legalább a központtá tett hely lakóinak adózóképességét hamar felméri, s a terheket annak függvényében határozzák meg. Talán az idő nem volt elég erre, de valószínűbb, hogy ez nem állt a bég érdekében; így jobban tudott a zavarosban halászni. Ha fizetésének imént taglalt furcsaságaira gondolunk, vonakodásán nem is nagyon csodálkozhatunk.

Kérdés mármost, változott-e a bég személye a következő években. Török források segítségével 1556 novemberéig tudjuk dokumentálni, hogy addig egyazon Mehmed bég volt Veszprém fő előljárója. Az egyik ilyen adat 1555. január 28-áról való, s a díván azon döntését foglalja magába, amely a nevezett egyik előterjesztésére született, s más vonatkozásban is számot tarthat érdeklődésünkre. A parancskivonat így szól: „*Veszprém bége, Mehmed bég levelet küldött, [mely szerint] Veszprém vára a végeken fekszik, s az említett várnak gőzfürdőre (hamam) van szüksége. Mint-hogy nemes parancsot kért arra nézvést, hogy az alapítványt tevők építési vágya engedélyeztessék, [az] elrendeltetett.*”¹³ Sajnos e kezdeményezés további sorsáról nincs információ – azaz nem merném nyugodt lélekkel arra bízni Veszprémi régész kollégáimat, hogy keressék ezen épület nyomait. De talán érdemes az esetleges várbéli ásatásokat ilyen szemmel is végezni, illetve az eddigi anyagot átnézni.

Legközelebb 1556. június 23-án találkozunk Mehmed bég nevével, amikor is azon panaszát vizsgálták meg, miszerint 4 faluját másnak adták, s így bevételi hiányai támadtak.¹⁴

A rá 1556 szeptemberéből és novemberéből vonatkozó adatok a veszprémi dzsámi személyzetének változásait nyomon követő iratban maradtak ránk. Megüresedett feladatkörök betöltésére jelölt embereket, akik kineve-

zése ez év szeptember 20-án történt meg. A Velics Antal által kiadott változat ugyan csak Mohammed (= Mehmed) bégét említi, nem lehet azonban kétséges, hogy Veszprém ura szerepel itt. A szövegkörnyezeten túlmenően ezt a feltételezést erősíti az 1556. november 4-i bejegyzés, amikor is a várat elhagyó dzsámiszolga (kajjim) és lámpagyújtogató (sziradzsi) utódlása a *veszprémi bég* jelentése nyomán valósult meg.¹⁵

A kiapadó török utalásokat szerencsére nem sokkal később – részben már mások által is idézett – magyarok váltják fel. 1557. február 25-én kelt az a levél, amelyet „*Wespremy Memhet bek az felseghes chazar heltartoya Wespremben es annak mynden tartomanyaban*” írt alá, s melyben figyelmezteti Újfalussy Ferenc palotai tiszttartót, hogy hagyjon fel a Palota körüli palánk építésével.¹⁶

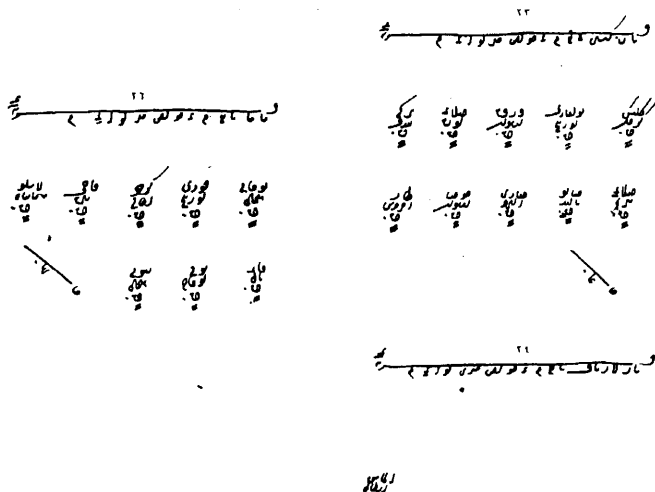
Ugyanez év március 12. napján Nagyvázsöny kapitányával, Horváth Gáspárral vette fel a kapcsolatot Mehmed bég, arra kérve őt, hogy járjon közben Nádasdy Tamásnál egy török rab szabadon bocsátása érdekében.¹⁷

A továbbiakban ugyan név nélkül bukkan fel időről-időre a *veszprémi bég*, de – mint rögvést látni fogjuk – okkal tehetjük fel, hogy végig egyazon személy áll a hivatkozások mögött. Így 1557. április 22-én Fehérvárra hívták,¹⁸ de pár nap múlva már vissza is tért állomáshelyére.¹⁹ Ez év novemberében átmenetileg ismét elhagyta Veszprémet,²⁰ 1558. januárjában pedig valahol Tihany közelében nyulászott.²¹

Utoljára 1558. május 19-én hallunk róla, egy, a maga nemében páratlan történet kapcsán. Enyingi Török Ferenc így adta elő az esetet:²² „*Hiszem, hogy értette kgd Oroszlán bék²³ dolgát, mi módon az ő táborára ütöttek volt, is ő maga is, hogy sebben esset volna, az szekén emberek, kik akoron keztek voltak, így beszélék, hogy az hardi erdőről üttenek volna az Oroszlán bék táborára... Hire az, hogy az beszprimi bék és Wely bék²⁴ mive lett(?) volna, hogy az táborra üttenek, mindjára az Oroszlán bék táborára mentenek és ot három kadiát, kik ot voltak mindjára meg ölik. Ő magáti Oroszlán béket megakarták ölni, de egy janczár oltalmazta meg, azt azonnal megölték, Oroszlán béken kenig nyolcz vagy kilencz sebet lettenek (így!), egyéb fe népeket is vagtanak le, az köz törökök keztyül (így!) senkit nem bántottanak, semmi nemjü (így!) marhat el nem vittenek, az ot való népnek soldjok ot volt, de abban is semmit el nem vittek. Az kik reájok mentenek azokban egynél töb meg nem holt, tar volt annak kenig az feje, az testét Fejérvárra bevitték, úgy találták, hogy minden mógya (így!) török. Az fejét mindjára császárnak bekiülték (így!) az testet kenig el nem hatták temetni, ugyan azon szekén emberek, kik be járnak bizonyal*

mongyák, hogy az bassa Weszprémre 32 izpahiát küldet volna es az ot való békét fogva vitette volna. Ez okáért, hogy ez dolog ő miattok eset volna.”

Nem kétséges, hogy személyes bosszú motiválta az akció kitervelőit és résztvevőit, de annak valós háttérét nehéz lenne felderíteni. Bármilyen is állt mögötte, az önbíráskodást nem tűrhette el a beglerbég. A veszprémi bég budai vesszőfutása leváltással végződött. Nem érte meg tehát a hardi kaland...

3. kép Részlet a veszprémi náhije dzsizje-kimutatásából (1563-1565)

Kétségbeesésében Mehmed – s itt válik bizonyossá a személy azonosság – magas pártfogó után nézett. Rejtély, hogyan tudott kapcsolatba kerülni Bajezid trónörökösével, aki ekkor még Kütahjában tanulta nagy önbizalommal az uralkodás tudományát. Tény azonban, hogy a sehíde tollat fogott a bég érdekében, s egy szeptember 6-a előtti, birtokadományokat kérő lista elejére illesztette az ő ügyét, mondván: „Beszbrem korábbi szandzsákbégje, szolgája, Mehmed számára adassék kegy az Isztóni Belgrádi (azaz Székesfehérvári) szandzsákra vagy az ő régi szandzsákjára!”²⁵ Bármilyen jól választotta is meg protektorát, nem ért el eredményt, legalábbis a megnevezett két közigazgatási központ vonatkozásában nem. Székesfehérvárt ugyanis a szintén menesztett Veli bég után a magyar tartományok egyik legismertebb alakjára, Hamza bégre ruházták, aki legkésőbb

1558. szeptember 19-én már e poszt birtoklója volt,²⁶ egészen 1562 második feléig.²⁷ A Veszprémi szandzsákot pedig eddigre már megszüntették. Ezt egyfelől annak alapján állíthatjuk, hogy Mehmed bég korábbi javadalmi közül többet mások kezén látunk felbukkanni 1559 áprilisának elején,²⁸ ugyanakkor egyetlen veszprémi bégre sincs egyértelműen hiteles hivatkozásunk az elkövetkező évekből. Az is a feloszlítás mellett érvel, hogy az 1563-1565-ös székesfehérvári dzsizje-defterben már ismét e szandzsák náhijéjaként találkozunk Veszprémmel.²⁹

Az egyetlen komolyabb, ellentmondani látszó s török forrásból való utalás Dur Ali bégét említi 1564-ben Veszprém uraként.³⁰ Minthogy a nevezett egyébként mindig és gyakran Székesfehérvár főnökeként kerül előnk,³¹ arra kell gondolnunk, hogy ezúttal – a bevezetőben említett – elnevezésbeli párhuzamossággal állunk szemben; azaz Dur Ali alkalmanként hivatalosan Veszprém várában tartózkodott, s ebben az értelemben volt ottani bég.

Míg a veszprémi bég személyére és működésére viszonylag sok adatunk gyűlt össze, melyek a mintegy 6 éven át fennálló szandzsák megalakulásától feloszlításáig terjedtek, addig az ellenőrzése alá vont területek nagyságáról semmit nem tudunk. Egyetlen összeírás sem maradt fenn erről a livárról, nemhogy egy szandzsák-összeírás (tahrir-defter), de még egy árva fejadó-kimutatás sem, feltehetőleg nem is készültek ilyenek. Az 1551 és 1559 között vezetett budai rúznámcsse sem nyújt hasznosítható adalékokat ebben az összefüggésben. A későbbi gyakorlattól eltérően ekkor még nemigen írták oda az egyes náhijék után, hogy melyik szandzsákhoz tartoztak. Esetünkben ez különösen kedvezőtlen tény, hisz az tűnnék valószínűnek, hogy Székesfehérvár rövidült meg pár járásnyi területtel. A ritka kivételek, tehát amikor mégis közölték a hovatartozást, mind a Székesfehérvári szandzsákra vonatkoznak – kifejezetten a Veszprémi szandzsák részeként egyetlen náhijét sem aposztrofáltak. Besorolás nélkül három náhije maradt: a veszprémi, a ti-hanyi és a devecseri; róluk feltételezhető, hogy esetleg Veszprém hatásköre alá kerültek, de pozitív bizonyíték felbukkanásáig nyitva kell hagynunk a kérdést. Ez arra utal, hogy Veszprémhez – ha egyáltalán – csak egészen kis kiterjedésű régiót csatoltak. Tehát itt egy másfajta szandzsákkal van dolgunk, mint amit birodalmi szinten megszoktunk. Szandzsák-csírának keresztelhetjük talán el, melynek életét a további hódítások hosszabbíthatták volna meg. Minthogy jelentős térnyerés nem történt, s ráadásul Mehmed a becsületét is eljátszotta, a pár éves

kísérletet sikertelennek minősítve, felszámolták a szinte csak papíron létező szandzsákat.

Az 1558 és 1566 közötti évekről sajnos ennél is kevesebbet tudni. Az 1563-1565-ös fehérvári fejadó-kimutatás éppen a veszprémi náhijénál hiányos. Bár az eltűnt fólió vagy fóliók utáni lapon töredékesen szereplő, de összesítve 40 dzsijefizető háztartást magáénak mondható településről³² a kéziratot kiadó Matuz József valószínűleg joggal feltételezte, hogy magával Veszprémmel azonos,³³ teljesen biztosak mégsem lehetünk efelől. A felsorolt 20 nevet sajnos nem áll módunkban a Veszprémről fennmaradt korabeli magyar felmérésekkel összevetni. De, ha kétséget kizáróan kiderülne is az azonosság, még mindig kérdéses maradna: a lakosság mekkora hányadától szedték ekkor a dzsijét. Azaz az itt élő magyarok összlet-száma nemigen tudnánk következtetni. Valószínű azonban, hogy a közigazgatási központokban általánosan tapasztalható népességszökkenés Veszprémet sem kerülte el.³⁴

JEGYZETEK

* Jelen dolgozat nagy mértékben támaszkodik alábbi tanulmányomra: DÁVID Géza: A Veszprémi szandzsák. *Keletkutatás* 1992/2, 27-36.

¹ KÁLDY-NAGY Gyula: A Budai szandzsák 1559. évi összeírása. (*Pest megye múltjából*, 3.) Budapest, 1977, 9-10 (továbbiakban KÁLDY-NAGY, 1977).

² DÁVID Géza: Szigetvár 16. századi bégjei. In *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történetész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*. Szerk: SZITA László. Pécs, 1993, 172-173 (továbbiakban DÁVID, 1993).

³ DÁVID Géza: A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban. (*Zalai Múzeum*, 4.) 1992, 57 (továbbiakban DÁVID, 1992.).

⁴ DÁVID, 1993, 173, 188:115-116. jegyzet.

⁵ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (továbbiakban BOA), Kepeci 214, p. 28.

⁶ DÁVID, 1992, 56.

⁷ Vö. SZAKÁLY Ferenc: Az első dunántúli szandzsák és megszervezője, Kászim bég. *Keletkutatás* 1995/1 [1996], 23-43; DÁVID Géza: Kászim vojvoda, bég és pasa. I. rész. *Keletkutatás* 1995/2 [1997], 53-66.

⁸ KÁLDY-NAGY, 1977, 10:29. jegyzet.

⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ehemalige Konsularakademie, Krafft 284, f. 95r (továbbiakban Krafft).

¹⁰ Így Szigetvár első vezetője a korábbi pécsi alajbég, Iszkender lett: DÁVID, 1993, 159, 178:3-5. jegyzet.

¹¹ Vö. Géza DÁVID: Assigning a Ze'amet in the 16th Century: Revenue-Limits and Office-Holding. *Armagan. Festschrift für Andreas Tietze*. Hrsg. von Ingeborg BALDAUF und Suraiya FAROQHI. Praha, 1994, 47-57.

¹² HEGYI Klára: „Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon. *A tudomány szolgálataiban. Emlékkönyv BENDA Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk: GLATZ Ferenc. Budapest, 1993, 103-111.

¹³ BOA, Kepeci 213, p. 9.

¹⁴ BOA, Kepeci 215, p. 47.

¹⁵ VELICS Antal–KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*. II. Budapest, 1890, 258-259 (továbbiakban VELICS–KAMMERER, II.).

¹⁶ *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára*. V. Szerk: LUKINICH Imre. Budapest, 1943, 42-43, No. 22 (továbbiakban *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára*).
¹⁷ FLÖGLER József: *A török kori Veszprém*. Veszprém, 1986, 60.

¹⁸ KOMÁROMY András: *Magyar levelek a XVI. századból*. II. közlemény. *Történelmi Tár* 1907, 397 (továbbiakban KOMÁROMY, 1907).

¹⁹ Uo.,

²⁰ *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára* V, 63, No. 36.

²¹ KOMÁROMY, 1907, 401.

²² KOMÁROMY, 1907, 425. Jó szemmel figyelt fel az ügy érdekességére VERESS D. Csaba, aki két munkájába is beleszótta ezt az epizódot: *Várak a Bakonyban*. Budapest, 1983, 76 (továbbiakban VERESS, 1983), illetve VERESS D. Csaba–SIKLÓSI Gyula: *Székesfehérvár, a királyok városa*. Budapest, 1990, 87-88.

²³ Arszlán bég ekkor mohácsi szandzsákbégként szolgált. Legkorábbi török adatom 1558. március 13-án tünteti fel őt ebben a funkcióban (BOA, Kepeci 216/a, p. 131), de a jólétesült Takaró Mihály már 1557. szeptember 18-án tudta, hogy „Pécsett (az elnevezés mögött a Mohácsi szandzsák rejlik) Oroszlán bégnek sáncsokságot attak” (KOMÁROMY, 1907, 401).

²⁴ Veli bég nagy valószínűséggel ekkor még mindig székesfehérvári bégként tevékenykedett. 1556. április 9-én már kétségkívül ezt a posztot bírta: BOA, Mühimme defteri 2, p. 58, No. 533 (?). Ugyanitt találjuk őt 1557 február végén is: *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára*. V, 42, No. 22.

²⁵ Istanbul, Topkapi Sarayı Müzesi Arşivi, E. 2142. Az iratot kisebb hibákkal kiadta İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI: Sancaga çıkarılan Osmanlı şehzadeleri. *Belleten* XXIX/156. (1975), 674-675. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy Bajezid fő támogatója és szószólója anyja, Hürrem volt, a datálatlan betérjesztést ez utóbbi halálát megelőző időkre keltezte. Minthogy azonban az egyes számú szultán-feleség 1558. április közepe táján eltávozott az élők sorából, ez a feltételezés elesik. Az látszik elfogadható magyarázatnak, hogy anyja halála után a sehzáde nem érezte rögvést lehetőségei megsapannását, s ezért küldött még pár hónappal azt követően is határozott hangú kívánságlistát az udvarba.

²⁶ FEKETE Lajos–KÁLDY-NAGY Gyula: *Budai török számadáskönyvek*. Budapest, 1962, 321.

²⁷ VELICS Antal–KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*. I. (1543–1635). Budapest, 1886, 149.

²⁸ Krafft 284, ff. 616v, 618v. A három, fent idézett korábbi tímár-birtokot változatlan összetételben adták ki újra (maga Veszprém is a korábbi különös módon szerepel), annyi különbséggel, hogy nem a teljes értéket kapták a megnevezettek, hanem ketten 6666, egy valaki pedig 6 ezer akcsét. A maradvékot másoknak juttatták, amint az az egyik 1334 akcsés részlettel még a ruznámcsé lezárása előtt megtörtént (Uo., f. 622r). Fontos megjegyezni, hogy mindannyiszor üresedésre hivatkoztak, ami virágnyelven azt jelezte, hogy a bégét leváltották.

²⁹ Die Steuerkonskription des Sandschaks Stuhlweißenburg aus den Jahren 1563 bis 1565. Unter Mitwirkung von István HUNYADI bearbeitet von Josef MATUZ. A székes-fehérvári szandzsák 1563-1565. évi adóösszeírása. HUNYADI István közreműködésével közzéteszi MATUZ József. (*Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken*. Hrsg. von Klaus SCHWARZ. Band 3.) Bamberg, 1986, 217-219 (továbbiakban MATUZ, 1986). A forráskiadás bevezetőjének súlyos félreértéseiről I. ismertetésemet *Keletkutató* 1987/2, 109-113. Vö. még VELICS-KAMMERER, II. 299.

³⁰ BOA, Kepeci 74, p. 130.

³¹ BOA, Kepeci 218, pp. 38, 39 stb.

³² MATUZ, 1986, 252.

³³ MATUZ, 1986, 60.

³⁴ Hadd utaljak még arra, hogy a Veszprémi szandzsák megszüntetése nem volt végleges. Amikor 1593. október 6-án a város megint török kézre került, az események megismétlődtek, azaz – regionális jelentőségének megfelelően – újból szandzsákbéget helyeztek ide (L. Kjátib Cselebinél: *Török történetírók*. III. Ford. KARÁCSON Imre. Budapest, 1916, 206). A szorgos isztambuli írnokok szerencsénkre az ő nevét is megőrizték: Kalender bégnek hívták (BOA, Maliye defteri 15567, p. 406), aki nem sokkal korábban még Mohácson szolgált. Néhány felterjesztésén kívül alig tudunk róla valamit. De nem is igen volt megelégedni való ideje új posztján. 1594 első harmadában ugyanis Nádasdy Ferenc egyik kapitányával, Szinnyi Sándorral viadalba kerülve, annak nyilatától eltalálva, holtan fordult le lováról (VERESS D., 1983, 143). Jelen pillanatban nem tudom megmondani, hogy az utolsó veszprémi bég szállt-e sirba vele, de elég valószínű, hogy rövid távon nem töltötték be a helyét.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. A veszprémi náhije dzsizje-fizető helységei (1563-1565) In MATUZ, 1986, 361.
2. Részlet a veszprémi náhije dzsizje-kimutatásából (1563-1565) folio 7b-8a In MATUZ, 1986, 102, magyar fordítása MATUZ, 1986, 249, 250.
3. Részlet a veszprémi náhije dzsizje-kimutatásából (1563-1565) folio 7b-8a (folytatás) In MATUZ, 1986, 103, magyar fordítása MATUZ, 1986, 249-250, 250-251.

TURKISH RULERSHIP IN VESZPRÉM (1552-1566)

They years of the Turkish rule in Veszprém can primarily be presented from the perspective of the history of the public administration due to the sparseness of sources. Barely a month after the conquest of the fortress by pasha Hâdim 'Alî, the *beglerbeg*'s forces on the 1st of June, 1552; Mehmed *beg* was appointed *sancakbegi* for Veszprém. Mehmed had – up to that date – been active as a *za'îm* with humble material background. The analysis of his *Has* royalties, however, is worth consideration, since it becomes clear from these sources that Mehmed *beg*'s material situation did not get any better – on the contrary, actually, it worsened – because of the applied financial mechanisms.

Turkish, and later Hungarian sources follow his career in this position until the May of 1558. At that time, – probably led by a thirst for personal vengeance – he attacked *sancakbegi* Arslan's camp at Mohács with the aid of *beg* Velî of Székesfehérvár. The self-disposed action caused his displacement from the position, moreover, the whole unit of public-administration was dissolved, and, from that time on, Veszprém was governed from Székesfehérvár.

We have no exact data about the spatial scope of the *sancak*, since not even after the Osmanli occupation had the taxability of Veszprém been measured correctly: after 1552, there are only minor sums which had been recorded earlier as “prospective revenues”.

The only *cizye*-account known in the area is from the period 1563–1565, but Veszprém is missing from this document; more precisely, the data concerning the city is fragmentary. Therefore, not even wild guesses can be made about the population figures. It is likely that – just like in the other administrative centres – a considerable portion of the native Hungarian population had moved away.

TÜRKISCHE HERRSCHAFT IN VESZPRÉM (1552-1566)

Da nur wenige Quellen vorhanden sind, können die Jahre, in den Veszprém unter osmanischer Herrschaft war, in erster Linie nur aus verwaltungsgeschichtlicher Sicht präsentiert werden. Nach kaum etwas mehr als einem Monat, als der Pascha Hâdim 'Alî und seine Budaer *Beglerbeg*-kräfte am 1. Juni 1552 die Burg besetzen, wurde für dort *beg* Mehmed als *Sancakbegi* ernannt. Bis dahin war er mit einer ziemlich bescheiden Pfründe als *Za'im* in der Gegend tätig. Eine Analyse seiner Baucheinkommen bietet mehrere interessante Lehren und es stellt sich schließlich heraus, daß *beg* Mehmed durch die angewandten finanziellen Machenschaften schlecht weggekommen ist.

Aus türkischen und später ungarischen Dokumenten können wir ihn bis Mai 1558 in dieser Position verfolgen. Zu jenem Zeitpunkt griff er – wahrscheinlich von persönlicher Rache getrieben – mit dem Székesfehérvári *Beg* Velî das Mohács-er *Sancakbegi* Arslans an. Infolge dieser eigenmächtigen Aktion wurde er abgelöst, ja sogar die Verwaltungseinheit selbst aufgelöst, und Veszprém wurde von da an von Székesfehérvár aus regiert.

Über die Ausbreitung der *Sancak* gibt es keine sicheren Anhaltspunkte, und die Osmanen haben auch nicht nach der Einnahme die Steuerfähigkeit von Veszprém erlassen: Auch nach 1552 sind nur ganz niedrige Beträge angeführt, die noch früher als "erhoffte Einnahmen" festgehalten wurden.

Von der Gegend ist nur eine *Cizye*-Aufstellung aus den Jahren 1563–1565 bekannt, allerdings fehlt darin gerade die Namensliste von Veszprém, beziehungsweise ist nur bruchstückweise angeführt. Als Aufgrund dieser können über die Bevölkerungszahl nicht einmal weitläufige Schätzungen riskiert werden. Wahrscheinlich sind von hier, ähnlich wie bei den anderen Verwaltungszentren, viele von den ureingesessenen Ungarn weggezogen.

VESZPRÉM TÖRÖK ŐRSÉGEI

Veszprém nem tartozott a hódoltság török védelmi rendszerének oszlopai közé, hiszen mindössze két rövidebb időszakban, 1552 és 1566, illetve 1593 és 1598 között tartozott az Oszmán Birodalomba, és állomásozott benne ennél fogva török őrség. A vár sorsa, birtoklásának változásai azonban szemléletes kifejezői a Magyarországon megküzdő két világbirodalom erőviszonyainak és az oszmánok stratégiai törekvéseinek, a benne szolgáló török katonaság mozgása, vándorlása, fegyvernemek, etnikumok és vallások szerinti összetétele pedig teljesen megfelel annak a képnek, amely a hódoltságban állomásozó török várakozásról jelenlegi tudásunkkal megrajzolható. Veszprém két rövid megszállásának vizsgálata így nemcsak egy jelentős, de mégiscsak egyetlen vár történetének, hanem a katonai küzdelmek és a török megszállás egész kérdéskörének jobb megértéséhez is közelebb visz.

Induljunk ki Fodor Pál e kötetben olvasható állításából: „Szulejmán idejében az Oszmán Birodalom határozott céljai közé tartozott Magyarország elfoglalása, s a megvalósítás elhúzódása taktikai okokkal magyarázható.” Később azután „az oszmán hódító gépezet leállt, s országszerző hadjáratok helyett magyarországi várharcokban fecsérelte el a birodalom erőforrásait.” Jó tudatosítanunk, hogy a II. Mehmed (1451–1481) és I. Szelim (1512–1520) alatt óriásléptű terjeszkedéshez szokott oszmán haderő Magyarországon kinkeservesen, várról várra araszolva haladt előre, mozgását nem feltétlenül terveit, hanem a felvonulási út hossza, az ellátási nehézségek és az ellenállás foka szabta meg. A kényszerű araszolásban csak két világos, gyakorlati cél fedezhető fel.

Az első, amelynek nyomai még a 17. században is fel-feltűnnek, Buda és az oda vezető utánpozlási út biztosítása volt. Budát várak védőgyűrűjével vették körül, amely a Csepel-sziget déli csúcsa mellett felépített Korkmaz várától indult, Fehérvár, Esztergom, Vác és a nógrádi várak vonalát követte, majd Hatvanon és Jászberényen át fordult délkeletnek, és érte el Szolnoknál a Tiszát. E többrétegű védőgyűrű várainak közel a fele török építésű, felállításuk az 1540-es évek közepétől négy évtizeden át tartott. Az 1541-ben megszállt Duna-vonalon is palánkok sora épült,

az utolsók az 1660-as években, hogy a part menti felvonulási utat és az elsősorban szállításra használt víziutat őrizzék.

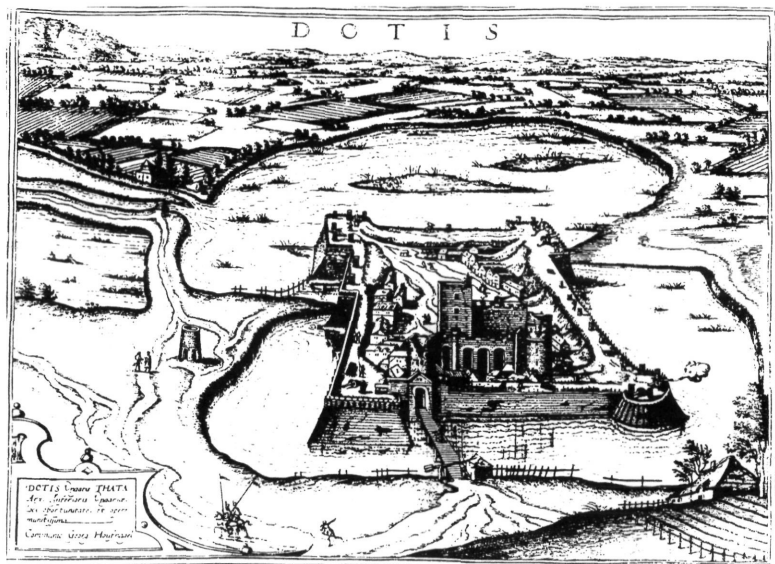
A várháborúk évtizedeinek másik világos törekvése a török országrész területi kiépítését célozta. Az 1540-es évek hódításai a Kelet-Dunántúlnak csak Duna menti sávját hajtották török uralom alá, amely inkább várak láncolata volt, nem pedig módszeresen megszállt, védhető terület. Azzá csak az 1552-es nagy hadjárat tette a nógrádi és a tiszántúli várak elfoglalásával. Siklóstól fel Drégelyig és onnan le Temesvárig most már olyan valóságos, egybefüggő területként védhető tartomány alakult ki, amelynek határát egymást támogató várak láncolata övezte, néhol ugyan foghíjakkal, de egybefüggően. A továbbiakban a foghíjak beépítése és a terület nagyobbítása lett a feladat.

*1. kép Székesfehérvár látképe a 17. században
(Rézkarc, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)*

1552-ben Veszprém e tartományépítésnek esett áldozatul. Elfoglalásakor Somognak még csak keleti szélébe kapott bele az oszmán terjeszkedés, Baranyát, Tolnát és Fejért viszont már elnyelte. A Balaton északkeleti sarkától fel Esztergomig a határvédelem oroszlánrészre Fehérvárra hárult, amelyet csak néhány kisebb vár támogatott. Közülük Csókaköt és Geszttest bevették, a keletebbre fekvő Zsámbékot és Vált 1549/50-ben építették a törökök. Nem képviseltek nagy erőt: 1557-ben négyükben

összesen 268 katona szolgált, szemben a fehérvári 1187 várvédővel.¹ E határszakasz megerősítésére vette be 1552-ben Hádım Ali budai pasa Veszprémet, majd öt év múlva Hamza esztergomi bég Tatát. Ez a két vár már alkalmas volt Fehérvár tehermentesítésére. Veszprémbe 346,² Tatára 465 fős³ őrşég került.

2. kép Tata látképe a 16. század végéről
(Rézkarc, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

1566-ban mindkét vár (velük az aprócska Vitány is) elveszett. A határszakasz a tizenötéves háború kitöréséig az eredeti Endréd–Fehérvár–Csókakő–Esztergom vonalon állapodott meg, megerősítésére a drinápolyi békekötés után felépült a battányi és a vörösvári palánkvár. Veszprém és Tata elvesztését a Szigetvárra tartó szultán Arslán budai pasa számájára írta és cserébe az életét vette, a kudarc azonban valószínűleg a pasa ügyetlensége nélkül is bekövetkezett volna. Mindkét erősség a török védelmi vonal előtt, a királyságba ékelődve próbált megállni, komoly támadás esetén helyzetük éppen úgy kritikusra fordult, mint a hódoltságtól körülölelt, mélyen délen fekvő Egeré 1596-ban.

Veszprém második török megszállására különösen éles háborús konfliktusban, 1593-ban került sor. A tizenötéves háború első két, hadi ese-

ményekben valóban dús évében, 1593/94-ben a királyi haderő fő ereje északon támadott. Divény és Fülek után sorra visszavette a nógrádi várakat, majd Vácot és Esztergomot is. Ezzel romba döntötte a Buda köré vont védőgyűrű északi karéját, amit 1596-ban Hatvan felperzselésével tetézett. Budát észak felé immár semmi nem védte.

A török hadvezetés a kritikus helyzet ellenére ezen a szakaszon évekig védelemre rendezkedett be, ellentámadásra nem fecsért sok energiát. Amíg a királyi haderő északon szorongatta, a hajdani nagyszulejmáni koncepció jegyében teljes erejét az Észak-Dunántúl megszerzésére fordította, az osztrák tartományok felé tört előre. Első áldozatai Veszprém és Palota voltak, majd Tata, Győr, Szentmárton (Pannonhalma), Pápa, Vázsony, Csesznek és Tihany került sorra. E hadműveletek a török határvárak vonalát vagy nyolcvan kilométerrel nyugatra tolták, katonailag is bekebelezték azt a Rábaig húzódó területet, amelyet az 1560-as évek óta adóztattak a szpáhik. Másodlagos eredményként átmenetileg a törökök lettek a Balaton urai. A tó északi partján Tihanyban, a délin Bolondvárbán (a mai Balatonszemesen) és Fokán (Siófokon) állomásoztak olyan összetételű őrségek, amelyeknek nagyobb részét a hajókon is szolgáló gyalogos alakulatok tették ki.

Az új, nyugatra tolt védelmi vonalba nagyszámú védő került. A legnagyobb vár, Győr őrségéről csak részadatok maradtak fenn. Egy több részből összeállított, keltezetlen, 1593–1595 közé datálható zsoldlistában⁴ szerepel viszont Veszprém 296, Palota 539, Tata 192, Vázsony 51 és Tihany 305 fős őrsége: ebbe az öt várba tehát a hadvezetés összesen 1383 védőt ültetett. Nem csoda, hogy ilyen támogatással Fehérvár katonasága (amely 1543-ban 3095 fővel indult⁵ és még 1591-ben is 1273 főt számlált⁶) a felére zuhant, még 1613-ban is csak 506 katonából állt.⁷

A tizenöt éves háború feldolgozásában még sok a tennivaló, még sem részletekig pontos eseménytörténete nem állt össze, sem a szembenálló felek koncepciója, stratégiája nem világos. Nem kapott különösebb hangsúlyt az sem, hogy a törökök Szulejmán szultán bécsi kudarcait felelve most is mániákusan a főellenség, a Habsburgok örökös tartományait vették célba. A mánia beteljesítéséhez soha, még Bécs ostromainak idején sem álltak olyan közel, mint most: az Északi-Dunántúl összes magyar végvára a kezükben volt.⁸ Ebből persze nem következett, a szembenálló erők kiegyenlítődése miatt nem is következhetett Ausztria végveszélye; a helyzet ahhoz azonban éppen elég súlyos volt, hogy a bécsi hadvezetést ellentámadásra ösztönözze. Ezzel telt el 1597 és 1598. A tö-

rökök minden új szerzeményt elvesztettek, csak a korábbi határhoz legközelebb fekvő Palotát sikerült megtartaniuk. Két évvel később a Balatontól délre kíséreltek meg újra nyugat felé törni, ezt Kanizsa megvételeével tartósabb siker koronázta.

A térség várai, köztük Veszprém török katonaságán mindez közvetlenül tükröződik, és megfigyelhető bennük egy csomó olyan folyamat és jellemző is, amely általánosnak mondható a hódoltság váraiban. Mondandóm második részében végre rátérek arra, amit a cím ígér: a veszprémi török őrségek bemutatására.

A vár török katonaságáról négy listát ismerek. Mind a négy részletes, azaz az összes katona nevét, zsoldját, esetleges távozása okát és a helyére lépő utód személyét tartalmazza. Három a vár első megszállásának idejéből maradt. Ezeket Bécsben őrzik, fényképmásolatuk részletes elemzést tesz lehetővé. A negyedik a második megszállás katonaságát őrizte meg. Ennek lelőhelye Isztambul, ebből csak annyit tudok hasznosítani, amennyit rövid idő alatt, sietve kijegyzeteltem belőle.

A legkorábbi zsoldlista⁹ végén 1553. november 26-i keltezés áll, de Veszprém esetében nyilvánvaló, hogy egy-két igazítással első őrségének névsorát tartalmazza. A várba az általános gyakorlattal ellentétben csak három fegyvernemet ültettek: a várkapitánnyal és helyettesével az élen 115 elit gyalogost, ún. műsztahfizt, 29 tüzéret és két aga vezénylete alatt 202 lovast. A felállás egyértelműen határszéli: a portyákhoz szükséges lovasok aránya megközelíti a 60%-ot, a gyalogosok az állománynak éppen az egyharmadát teszik ki. A legénységet 33 tizedbe osztották. A gyalogosok tizedei 11 főt, a tüzérekéi 13, ill. 14 embert számláltak, csak a lovasoknál akad több olyan tized, amelyben csak 9 katona szolgált. Mindent összevetve, a hadvezetés hétfős tisztikar alatt 339 altisztet és közkatonát rendelt a várba, azaz 9 emberrel többet, mint amennyit a 33 tized megkívánt.

Hódoltság-szerte tapasztalható, hogy a hadvezetés megtervezte takaros őrségek már az első szemlén rendetlenek, hiányosak. Önmagában ez még a fegyelméről híres török hadseregben is természetes: a várak megszállásának, az őrségek kiépítésének első éveiben hol az emberek nyilvántartásában is tökéletes adminisztráció bicsaklott meg, hol a katonák veszték el útközben vagy oldottak kereket a várból. A jelenség általános, csak a mértékben fedezhető fel eltérés, meg abban, hogy az adott vár fontossága szerint milyen gyorsan pótolták a hiányzókat. A veszprémi 346 katona közül az első szemle 67 ember helyét találta üresnek, és volt néhány

olyan név is, amely fölé sem a „jelen van”, sem a „hiányzik” jelét nem írták oda. A várba rendelt katonáknak tehát egyötöde hiányzott a mustrán, ami nem rossz arány. Ennél is fontosabb, hogy a következő két év alatt nemcsak az első szemle üres helyeit töltötték be új emberekkel, hanem a két év során megszökötteket, fogságba esetteket, meghaltakat is pótolták. Ez összesen 117 új ember beállítását kívánta, ami egyben azt is jelenti, hogy az eredeti katonaság 39%-a cserélődött ki két év alatt. A nagy mozgás végeredménye tiszteletre méltó: az állomány csak vagy tíz fővel volt kevesebb annál, ahányat a vár elfoglalásakor oda rendeltek. Fekvése, negyedfélszáz fős induló őrsége Veszprémet az óriásvárak – Buda, Esztergom, Fehérvár – után következő középnagy várak közé sorolta, fontosságát az a gondosság is mutatja, amellyel katonáinak számát a hadvetetés nem engedte alászállni.

Az őrség következő listája 1557/58-ból maradt fenn.¹⁰ Az eltelt fél évtized alatt az állomány összetétele nem változott, ugyanabból a három fegyvernemből állt. Csak a létszám csökkent valamelyest: a 317 főt számláló várvédő sereget 109 gyalogos, 29 tűzér és 179 lovas alkotta. Az elfoglalás utáni második évben újratöltött őrség tehát kb. húsz emberrel lett kevesebb. Legerősebben a lovasok fogytak, nekik két tizedüket fel is számolták. Ez megint csak általános érvényű. Ők adták a várőrségek legmozgékonyabb, mindig jobb helyet kereső elemét: a birtokosok közé vagy a főrangúak kíséretébe igyekeztek. A cserék száma azt mutatja, hogy öt év után az őrség kezdett megállapodni. Egy év alatt 67-en kerültek ki az állományból, ami a létszám 21%-át jelentette. Többségüket még mindig az a 41 katona adta, aki köszönés nélkül odébbállt, egyharmadukat a természetes veszteség: a halottak, fogságba esettek és áthelyezettek alkották. A bármilyen okból kiesők helyét ekkor is nagy buzgalommal töltötték be, a 67 megüresedő helyből 61-be gyorsan utód került, és a következő évben a maradék hat is gazdára talált.

A harmadik lista mindössze egy évvel fiatalabb az előzőnél, 1558/59-ben készítették.¹¹ A névsor a veszprémi katonák további megállapodását mutatja. Összlétszámuk megegyezett az előző évivel, azaz 317 főt tett ki, a lovasok azonban eggyel többen, a gyalogosok eggyel kevesebben voltak. Csak a tűzérek őrizték létszámvesztés nélkül 29 fős testületüket a vár elfoglalása óta. A lista évében betöltötték az előző évből örökölt hat üres helyet, s ezen kívül még 51 katonát cseréltek ki, ami már csak 17%-ot jelent. A konszolidációt azonban nem ez, hanem a cserék okai mutatják igazán. Az arány megfordult: most már a többség vált meg igazoltan a

vártól, és a kisebbség szökött meg. Az igazoltak közül tizennégyen meghaltak, nyolcan birtokot szereztek maguknak, kettő más beosztásba került. A mindössze 22 dezertőr többsége, 14 katona most is a lovasok testületét apasztotta. A kiesőket két kivétellel azonnal új emberrel pótolták.

3. kép Törökök magyar rabokat kísérek. Illusztráció Wathay Ferenc énekes könyvéből.

Más várak példáján feltételezhetjük, hogy az őrség megállapodása Veszprémben is folytatódott, sajnos azonban további listák hiányában ezt nem tudjuk a visszafoglalásig nyomon követni. Az viszont a három lista névanyagának egybevetésével kiszámítható, hogy 1552-től 1559-ig hány katona tartott ki a várban. A berendezkedés zűrzavara itt is szembe-

tűnő. A betelepülő őrség sok hiányzója és a nagyszámú dezertálás miatt az ide rendelt 346 katonából hét év múlva már csak 55, azaz alig 16% szolgált a várban. Jobb eredményt kapunk, ha az 1554-re újratöltött, valamennyire megállapodott állományt vetjük össze a katonák két későbbi névsorával. Ezzel a számítással a 317 védőből 1557 végén 142 (=45%) volt „öreg veszprémi”, 1558 végén 109 (=34%), és még az 1559-es őrségből is 89 ember (=28%).

A névsorokból a katonák etnikai és vallási összetételére is következtethetünk. Régóta ismert, hogy a magyarországi török várak védőseregének tisztis hányada a Balkán-félszigetről került ide. 1541 tavaszán az Al-Duna–Dráva–Száva váraiban állomásozó katonák 37%-át keresztény délszlávok, minimum 18%-át első generációs áttértek tették ki, az állománynak tehát legkevesebb 55%-át a Balkán népei adták.¹² A 16. század közepén a hódoltsági várkatonaság összetétele is ehhez hasonló. A délszláv elem elsősorban a kevesebbre becsült alakulatokban volt számottevő, a martalócok testülete teljesen keresztény rácokból épült fel. Mivel Veszprémben az első megszálláskor sem renegátokkal teli, gyengébb gyalogosok (ún. azabok), sem martalócok nem szolgáltak, itt a katonák nagyobb része ha nem is biztosan török, de legalább két generáció óta muszlim családból származott.

A vizsgálatra az 1557/58-as lista a legalkalmasabb, amelynek írnoka áldott bőbeszédűséggel kis káderanyagokat jegyzett az újonnan katonai szolgálatba álló emberek neve fölé. A lista névanyagában a renegátok 26, a tüzérek között szolgáló keresztény rácok 3%-ot képviselnek. Veszprémben a balkáni elem részesedése tehát nem érte el az őrség egyharmadát. A cserekatonákként beállt emberek közül 29-en itt álltak először szolgálatba, az ő adataikat jegyezte be a listába az írnok. Az utánpótlás két ember híján a Balkánról származott, a legtöbben Szerbiából, Boszniából és Hercegovinából érkeztek, de jutott néhány katona a Szerémségből, Pozsegából, sőt még Dobrudzsából is. Huszonegyen muszlim családban látták meg a napvilágot, hat katona renegát délszláv. A két legérdekesebb jövevény közelben született: az egyik a somogyi Bán faluban, a másik a Balaton keleti végén álló Kajáron, amely az írnok tudomása szerint a veszprémi szandzsákba tartozott. Mindkét bejegyzés egyértelműen állítja, hogy iszlamizált magyar fiúkról van szó, a kajári legény egy András nevű fivért hagyott otthon.

Veszprém századvégi török katonáiról egyetlen zűrzavaros lista maradt,¹³ amelyből nehezen dönthető el, hogy rendetlensége a háborús idő-

ben felállított össze-vissza őrség vagy az ugyanakkor dívó kapkodó adminisztráció tükörképe, de még az sem, hogy a teljes őrséget tartalmazza-e. A datálatlan, valószínűleg 1594-ben készült névsor eredetileg 349 katonát regisztrált, közülük azonban 53 gyalogost Tihanyba vezényelték át, így maradt a várban 296 katona. Összetételük minden kétséget kizáróan mutatja, hogy az 1550-es években a határt védő veszprémi végvár az 1590-es években teljesen más szerepet kapott: most a török terület belsejébe került, jelentősége messze elmaradt a hajdanitól. Amíg első megszállása idején állománya többségét a lovasok alkották, most 147 emberrel a kevésre becsült azabok álltak az élen, az a katonaelem, amely ha kellett, a várvédelemben, ha kellett, a flottillában teljesített szolgálatot. 46 fős állománnyal minden várőrség legheftyűbb alakulata, a martalócok is tisztes képviselőkhöz jutottak. Az őrség két értékes pillére, a gyalogos műsztafhizok és a lovasok erős kisebbségbe szorultak 76, illetve 27 (!) fős állományukkal.

Az is első látásra szembe tűnik, hogy a katonákat nem a szulejmáni fénykorban válogatták össze és rendezték egységekbe. Az azabok első agaságába 10, a másodikba 62, a harmadikba 19, a negyedikbe 56 katonát osztottak. A tizedek lötyögtek az ürességtől, még az elit műsztafhizok tizes egységeit is hol kilenc, hol meg egyetlen katona, a tizedes alkotta. Óriási változás állt be a katonák etnikai összetételében is, a minőségnek ez sem vált javára. A háború éveiben a létfontosságú őri-ásvárakból, pl. Esztergomból, Pestről kisöpörték a rácokat, akik ezután elárasztották a Dunántúlt. Veszprémben is ők adták a martalócok nagyobb részét és az azabok bő egyharmadát, így a 296 katonából 80 keresztény délszláv volt.

Veszprém felbecsülhetetlen szerencséje, hogy amikor a török igazgatás szigorú 16. századi rendje decentralizációba és a megzabolázatlan katonaság szabad rablásába fordult át, megszűnt fölötte a török uralom.

JEGYZETEK

¹. Österreichische Nationalbibliothek Wien (a továbbiakban ÖNB), Mxt 614.

². ÖNB Mxt 643, 51–58.

³. ÖNB Mxt 614, 52–60.

⁴. Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (a továbbiakban BOA), MM 3370, 296-297., 303-320.

⁵. ÖNB Mxt 550, 1-51.

⁶. BOA MM 3762, 17.

- ⁷. BOA MM 4000, 208-231.
⁸. PÁLFFY Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 108.) 1995:1, 136-137.
⁹. ÖNB Mxt 643, Veszprém őrsege az 51-58. lapokon.
¹⁰. ÖNB Mxt 614, 166-171.
¹¹. ÖNB Mxt 633, 207-212.
¹². ÖNB Mxt 567.
¹³. BOA MM 3370, 296-297., 303-320.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Székesfehérvár látképe. Rézkarc a 17. századból (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)
2. Tata látképe. Rézkarc. In *Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber sextus*, Köln, 1617 (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka).
3. Törökök magyar rabokat kísérnek. Illusztráció Wathay Ferenc énekes könyvéből. In *Wathay Ferenc énekes könyve*. (Hasonmás kiadás.) Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta NAGY Lajos. II. köt. Budapest, 1976, 35b.

TURKISH GUARDS OF VESZPRÉM

The castle of Veszprém was under Turkish domination in two short periods between 1552 and 1566 and between 1595 and 1598. For the first time the Turks wanted to secure the border of their province, which was just forming, with a closed series of fortresses. Veszprém had the task to defend the North-East Transdanubian border of the province releasing Fehérvár which had performed these duties alone. Guard of 346 was allocated here to serve the strategic mission of high priority, the majority of which was the cavalry which was indispensable in border defence. Strong decrease of the army was replaced by putting new soldiers necessary to the importance of the fortress until 1559, as it could be followed in the lasted soldier's pay-books.

The second occupation was in that decade when the Turks were striving towards Austria and capturing all the castles of North Transdanubia up to the Rába. The border fell far West from Veszprém in this military situation. Guards of the fortress reflect the hinterland status and warlike jumble at that time. 296 soldiers were serving here, 80 of which were Christian South Slavic. Worthless foot-corps prevailed in the effective force. Bigger units (*agaliks*) and companies were complemented dis-united, many soldiers were missing. The whole garrison reflected disorder and mess.

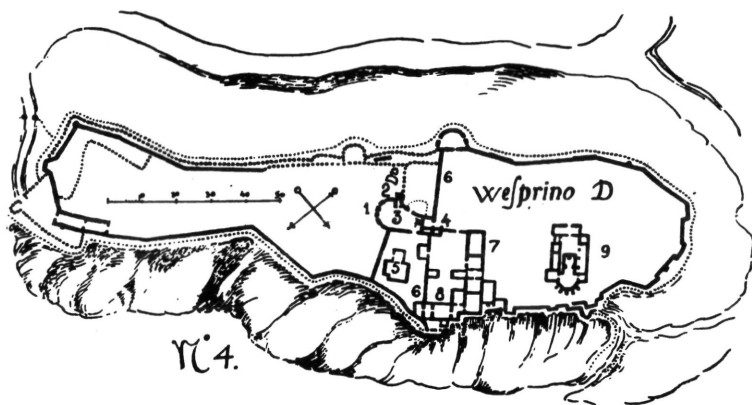
TÜRKISCHE BESATZUNGEN IN VESZPRÉM

Die Burg Veszprém stand über zwei kurze Zeiträume, von 1552 bis 1566 und von 1595 bis 1598 unter türkischer Herrschaft. Beim ersten Mal fiel sie, der Bemühung der Türken zum Opfer, die Grenze ihrer im Entstehen befindlichen Landesregion mit einer zusammenhängenden, gut geschlossenen Burgenkette zu sichern. Veszprém mußte die Nordost-Transdanubische Grenze des Gebietes verteidigen und damit Székesfehérvár entlasten, das bisher seinen Schutz selbst versehen hatte. Zum Versehen der besonderen militärischen Aufgabe wurde eine Wachregiment mit 346 Mann eingesetzt, von denen die Mehrheit die beim Grenzschutz unentbehrlichen Reiter ausmachten. Soweit in den verbliebenen Soldlisten verfolgt werden kann, wurden – sich die Wichtigkeit der Burg vor Augen haltend – bis 1559 der starke Rückgang der Soldaten durch den Einsatz von neuen Soldaten in ausreichender Zahl korrigiert.

Die zweite Besetzung fiel mit der Jahrhunderthälfte zusammen, als die Türken auf ihrem Feldzug nach Österreich sämtliche Burgen von Nord-Transdanubien bis hin zur Rába einnahmen. In dieser militärischen Situation gelangte die Grenze von Veszprém aus weit nach Westen. Die damalige Besetzung der Burg spiegelt getreu den Status (eines Hinterlandes) und das Kriegsdurcheinander wieder. 296 Soldaten dienten darin, von denen 80 christliche Süd-Slawen waren. In der Substanz erlangten die düftigeren Infanteristen das Übergewicht. Die größeren Einheiten (*Agaliker*) und die kleinen Einheiten wurden ungleichmäßig aufgefüllt, es fehlten viele Soldaten. Die ganze Besatzung spiegelte Wirre und Unordnung wieder.

VESZPRÉM A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN (1593-1606)

A Habsburg és az Oszmán Birodalom között 1568. február 17-én megkötött drinápolyi béke – bár 1583. április 13-án, majd 1590. november 29-én a két nagyhatalom megbízottai megújították! –, valójában nem hozott tartós békét. Az 1568. évet követő negyed évszázadban hadüzenetekkel kezdődő és hadseregek felvonulásával folytatódó, évekre elhúzódó háborúk valóban nem voltak, de a Szatmár vármegyei Kálló várától az Adriai-tenger melletti Zengg váráig húzódó közel 1200 kilométeres magyar-török határvonalon, a két világbirodalom megerősített végvidékén a helyi csatározások változatlan hevességgel dúltak. Ezek a határvidéki harcok pedig állandóan magukban hordozták egy újabb nagy háború veszedelmét.

1. kép Giulio Turco hadmérnök felmérési rajza 1572-ből

A határvidéki hadakozások 1591/1592-ben a boszniai és a horvátországi végeken úgy alakultak, hogy 1593 augusztus elején III. Murád török szultán hadat üzent Habsburg I. Rudolf császár-királynak. A hivatalos hadüzenet után az események felgyorsultak. Mehmed pasa ruméliai

beglerbég a korábbi harcok gyűjtőpontját jelentő Szi-szek várát az 1593 augusztus 23-28. között vívott ostrom során elfoglalta. A vár bevétele után csapataival Belgrád körzetébe vonult, ahol egyesült apjának, Szinán pasa nagyvezírnek és szerdárnak (a hadjárat főparancsnokának) főerőivel. Az egyesült hadak 1593 szeptember közepén megkezdték előnyomulásukat a Magyar Királyság dunántúli végvidéke felé. A török csapatok 1593. szeptember 27-én E-székenél átkeltek a Dráván,

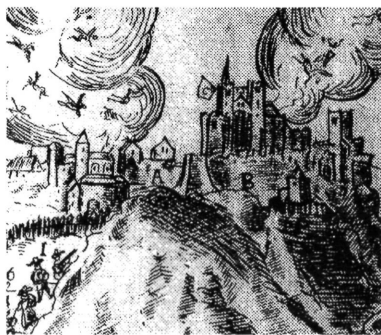

2. kép Részlet Zimmermann Veszprémet ábrázoló látképéről

(E) Török temető a Benedek-hegyen – *Turgisch begrebnuß*; (F) Falu- és kolostorromok – *Zerfallen Stett und Closter*; (G) Sárvíz patak – *Bach Saruius*

majd a hagyományoknak megfelelően letáboroztak a hajdani, 1526. augusztus 29-i nagy győzelem színhelyén, a mohácsi csatatéren. Ezen a helyen várta és üdvözölte a nagyvezírt az Erdélyi Fejedelemség követsége, Sennyei Pongrád főudvarmester vezetésével. Szinán pasa az erdélyi követekkel közölte a hadjárat több évre előre kidolgozott hadművelleti terveit. A török hadsereg célja az, hogy első lépcsőben – 1593. októberében – Veszprém és Palota elfoglalásával rést ütnék a császári és királyi végvári rendszeren. Ezt követően – nyilván Győr és Pápa bevétele után – Bécs és Prága birodalmi fővárosok elfoglalására tör előre a török hadsereg.¹ Szinán pasa egy másik kijelentésében – melyet Erzsébet angol királynő követének tett – arról szólt, hogy ezzel a hadjáratral akarják kényszeríteni Rudolfot arra, hogy adja át Magyarországot a szultánnak.² A Prágában élő császár-király is tudatában volt a nagy veszedelemnek, s ezért elrendelte, hogy minden reggel, délben és este imára harangozzanak a birodalom minden településén, hogy a keresztényeket az Isten oltalmába ajánlják!³

Ezekben a vészterhes napokban – már 1579 óta – Veszprém várának parancsnoka az olasz származású Ferranto Samaria de Speciacasa ezredes volt, helyettese pedig Tharnóczy Farkas, míg a lovasság élén Eörsy Péter állt. A kortárs Istvánffy Miklós szerint a vár őrsége 500 ember volt

3. kép Részlet Zimmermann Veszprémet ábrázoló látképéről

(A) A veszprémi vár – Das Schloß Veszprém;
(B) Székesegyház – Stifftkirchen.

(ebből 300 gyalogosként és 200 lovaskatonaként szolgált).⁴ Veszprém vára – amely egy mintegy 300 méter hosszú és 40 méter magas sziklaszirten a 10-13. században épült –, minden valószínűség szerint a közelmúltban, 1572 és 1590 között jelentős korszerűsítésen esett át. Ekkor épülhetett az új-olasz rendszerű délnyugati és északnyugati füles-sarokbástya, illetve egy északi védmű. Tüzérsége az 1593. évből ismeretlen, az utolsó adatok 1577-ből valók, amikor a várban 10 darab falkonett-ágyú, egy darab

scharfetindl vagy szerpentin-ágyú (egy fontnál kisebb vasgolyóra), egy darab haubitz (tarack), 139 db szakállas puska, 263 db kézipuska, 22 bécsi mázsa ólom és 62 bécsi mázsa puskapor volt elhelyezve.⁵

Samaria parancsnok kapott híreket a közeledő veszedelemről, de ezek pontosítására őt emberét felderítésre küldte ki, akik Báta falunál – egy híd alatt megbújva – győződtek meg az úton vonuló török hadak erejéről.⁶ Mivel a parancsnoknak az is tudomására jutott, hogy a török támadás első célpontja Veszprém vára, azonnal erősítést kért gróf Hardegg Ferdinánd generális győri főkapitánytól. A segítség Andreas Georg von Hoffkirchen ezredes parancsnokságával rövidesen megérkezett: Decsi János szerint 400, Istvánffy szerint 300 német gyalogoskatona. Az alakulatban szolgáló – és az ostromot túlélő – Eytzing zászlótartó jelentése más adatot közölt: szerint 1200 harcedzett német gyalogoskatona védte Veszprém várát.⁷ A Győrből indított segítség 1593. október 1-én érkezett Veszprém várába, szinte az utolsó percekben. Ezzel egyidejűleg Samaria parancsnok a várban lévő harcképtelen embereket – asszonyokat, gyermekeket, öregeket – biztonságos helyre telepítette.

Időközben Szinán és Mehmed pasa hadai Buda körzetében érkeztek, ahol Haszán pasa budai beglerbég is csatlakozott hozzájuk csapataival. Az így egyesült török sereg 1593. október 1-re a török kézen lévő Székesfehérvár (Isztolni Belgrad) mellé vonult, honnét egy napi pihenő után – október 2-án hajnalban – a Sárszentmihály, Ősi, Berhida, Litér és Szentkirályszabadja közti régi hadiúton megindultak Veszprém vára el-

len, s az október 2-ről 3-ra forduló éjszaka közelítették meg az előreve-tett török lovasscsapatok. San Clemente spanyol követ jelentése szerint a török sereg mintegy 80 ezer emberből állott, azonban ezek zöme szemét csőcselék volt, igazi katona alig volt több mint 12 ezer harcos.⁸ A török tüzérség mintegy 30 db különböző űrméretű ágyúból állott.

A veszprémi vár lovasságának egy kis osztaga – Fekete Mátyás had-nagy vezetésével – a váron kívül, egy kis templomban (talán a Szent Iván vagy Szent Miklós templomban?) és körülötte rejtőzött el, s egy tö-rök tisztekből és lovaskatonákból álló csoportra tört ki, akik a templomot és a körülötte lévő szőlőket nézegették. Miután egy részüket levágták, illetve megfutamították, a várba vonultak vissza.⁹ Ez a kis epizód azon-ban nem akadályozta meg, hogy a török csapatok körülzárják Veszprém várát, illetve a lovasságuk lezárja a várható segítség útvonalait, azaz a palotai, a győri és a pápai utakat. Miközben a török tüzérség – Eytzing zászlótartó jelentése szerint – négy helyen kezdte meg a tüzelőállások kiépítését, a török parancsnokság két fogságukban lévő kecskeméti pol-gárt küldött a vár kapujához, hogy a vár parancsnokát megadásra szólít-sák fel. Decsi János szerint – aki Miskolczi Péter várbeli paptól kapta később információit – a kapitány a felhívást elutasította. Ezzel a vár ost-roma kezdetét vette.

A török tüzérség felvonulásáról és elhelyezkedéséről a török Kjátib Cselebi így írt „Fezlike” című művében: „...*Négy badzsaluska- és hét sáhi-ágyút a kapunak irányítottak (17,8 és 21,5 kg-os golyókkal), két ágyút és négy sáhi-ágyút a janicsárok ostromsáncába állítottak, két ko-lumburna-ágyút (6,5 kg-os golyókkal) és négy sáhi-ágyút pedig az ingo-vány és nádasból a nagy toronynak szegeztek*”.¹⁰

A tüzérség zöme – 11 darab ágyú – a vár déli kapujával és a délny-u-gati bástya 35 méteres homlokfalával szemben, a palánknak nevezett külsővárban, a mai Óváros téren vonult fel. A janicsárok ostromsánca feltehetően a vártól nyugatra, a Jeruzsálem-hegyen lehetett, a legvégén említett hat ágyút pedig a mai Árpád-utca körüli magaslatokon, a Séd-patak ingoványos-mocsaras nagy kanyarulata felett állították fel.

A török tüzérség október 3-án délelőtt kezdte meg működését, s Eytzing jelentése szerint olyan erővel, hogy a vár falainak mellvédjei mögött alig lehetett megmaradni. A várbeli tüzérek is viszonyozták a tü-zet. Eytzing szerint az első órákban a várbeliek egyik legkiválóbb tüzé-re hősi halált halt. Decsi János pedig leírta, hogy a várbeli tüzérek eltalálták

4. kép Részlet Zimmermann Veszprémet ábrázoló látképéről

(F) Falu- és kolostorromok – Zerfallene Stett unnd Closter; (G) Sárvíz patak – Bach Saruius; (H) Török tábor – Turggen Leger

még Szinán pasa nagyvezír sátrát is, melyet még az apja kapott Szulejmán szultántól Szigetvár 1566. évi ostromakor.

Október 4-én a török tüzérség közelebb nyomult a várhoz, és még két ágyúállást építettek, egyiket a vártól északra elnyúló Szent Benedek-hegy sziklás platóján. Közben – október 3–4-én – a török csapatok hat esetben kíséreltek meg rohamot a vár falai ellen. Kjátib Cselebi szerint: „...Az anatóliai katonaság a janicsárok hadosztálya felől, a rumili és budai sereg pedig a nagyvezír hadosztálya felől kezdte meg az ostromot.”¹¹

A várban lévő magyar és német katonaság azonban makacsul védekezett, a támadó török gyalogságot visszaverték és a török tüzérség által lőtt réseket a várfalakon azonnal eltorlaszolták. Az október 5-re virradó éjszaka – írta Decsi János – ötszáz török katona lopakodott az egyik falomlás felé, de az ott lesben álló ötven magyar és német harcos visszaverte őket.

Eytzing előadásában október 5-én Székesfehérvárról megérkezett két nagy török ostromágyú (melyeket 100-100 ökör vontatott). Azonnal bevetették ezeket, hatásukra omlottak a falak és az egyik nagy torony erősen megsérült. Október 6-án szakadatlanul lőtt a török tüzérség: lángokban állt a kaputorony és a várban lévő házak. Eytzing jelentése szerint a várbeli katonák között a csüggedés vált úrrá, s már a rések javításán sem akartak a katonák dolgozni. Ezen a napon a harc kissé elcsendesedett, mert az oszmánok a vár körül valamiféle átcsoportosítást hajtottak végre. Harcrendjük úgy alakult, hogy azt az erdőt, mely csaknem a vár faláig húzódott, kiürítették. Az egyre reménytelenebb helyzet miatt – illetve (Istvánffy szerint) miután a várbeli katonák hanyagsága következtében a vár kútja is tönkrement – Samaria parancsnok az október 6-án este 10 órakor összehívott tisztí gyűlésen közölte, hogy az október 6-ról 7-re

forduló éjszaka elhagyják a várat, s Pápa felé visszavonulnak. A kitörést az említett elhagyott erdőn át akarták végrehajtani. Istvánffy szerint egyedül Tharnóczy Farkas vicekapitány tiltakozott, szerinte a vár még védhető volt! A tisztikar végül is a menekülés mellett döntött. Este 10 óra után – Eytzing beszámolója szerint – az erdő felé néző falon egy akkora rést vágtak, amin egy lovas is kifért. Sokan – köztük Samaria parancsnok is – lóháton akartak menekülni. Éjjel után megkezdődött a vár elhagyása. A német katonák felszerelésüket és záskaikat a hátukon cipelve igyekeztek az említett erdő felé. Tharnóczy Farkas alkapitány és számos magyar katona nem hagyta el a várat, hanem a házak padlásain rejtőzött el. Utólag nagy bajt okozott az, hogy a várbeli tűzerek megmaradt 70 bécsi mázsá (kb. 350 kg!) puskaaporukat a piactéren – időzített gyújtókanóccal – elásták.

Eytzing zászlótartó és Decsi János vérfagyasztó részletességgel írták le a vár elhagyását. A kitörő mintegy 8-900 katona már elérte a menekülést fedező erdőt, amikor kiabálás-zaj keletkezett, mely felriasztotta a török csapatokat. Irtózatos közelharc és öldöklés kezdődött, amit betetőzött, hogy a várba benyomuló török katonák tömege között felrobbant a 70 bécsi mázsá löpor! A hajnali órákig tartó öldöklésből – Eytzing adatai szerint – mindössze negyven német és negyvenöt magyar katona érte el Pápa várát. A magyar tisztek közül elmenekült Radics vajda (gyalogostiszt), Erdős Pál hadnagy, Eörsy Péter lovashadnagy. Samaria és Hoffkirchen parancsnokok, valamint Fekete Mátyás gyalogosvajda török fogságba került. (Ez utóbbi török szolgálatba állt.) Megmenekült Eytzing zászlótartó, valamint – rövid török fogság után – Miskolczi Péter pap is, akik később a legfontosabb adatközlők voltak. A harc után a török katonák Szinán pasa nagyvezír sátra elé kétszáz foglyot hajtottak és százötven levágott emberfőt hánytak halomba. A török csapatok két napot pihentek a szétlőtt–füstölgő Veszprém vára alatti völgyekben, majd október 9-én Palota vára ellen indítottak támadást, melyet 10-én őrsége rövid ostrom után átadott a török hadseregnek. Az elvonuló Szinán pasa két különböző feladatkört betöltő személyt nevezett ki Veszprém élére. Az egyik a vár dizdárja volt (neve ismeretlen), a másik pedig – az 1552-1558 között megszervezett veszprémi szandzsák bégje, Kalender nevű török tiszt volt. A török források is megemlékeztek arról, hogy a veszprémi szandzsákot (katonai kerületet) ujjaalakították. Naíma török történetíró az alábbiakat írta: „*Veszprém ellen rohamot intéztek a törökök. Igen heves csata volt, melyben az őrség elvesztette bátorságát, és kitűzte*

5. kép Részlet Zimmermann Veszprémet
ábrázoló látképéről

(I) Menekülő keresztény katonák – Christen
so abziehen.

a megadás zászlóját. Veszprém parancsnoka Samaria Speciacasa Ferdinánd volt. A behódolás után Veszprém szandzsákbégi székhely lett a budai vilájetben.”¹²

Az elvonuló Szinán pasa nagyvezír 349 főnyi török katonai őrseget hagyott Veszprém várában, melynek rendbetételét a török csapatok (a környékből munkára rendelt lakosság segítségével) azonnal megkezdtek. Az ide irányított katonaságból azonban hamarosan 53 főt a rövidesen ugyancsak elfoglalt Tihany várába vezényeltek. Így Veszprém török őrsege 296 főre csökkent. Ezek zöme azab-gyalogság volt, illetve szolgált még itt 46 szerb gyalogos martalóc is. A vár őrségéhez tartozott 76 várvédő gyalogos műsztahfiz és 26 ulufedzsilovas.¹³

Kalender veszprémi szandzsákbég¹⁴ rövidesen meghalt. Egyes adatok szerint a következő évben – 1594 tavaszán – Veszprém vára alatt vitézi bajviadal zajlott le: Szinnyi Sándor, Nádasdy Ferenc főkapitány egyik kapitánya lóhátról, nyíllal vívott viadalban lőtte keresztül a veszprémi szandzsákbéget.¹⁵

Veszprém vára – 1593. október 7-től 1598. augusztus 4-ig volt a török hadsereg birtokában. A Habsburg császári-királyi hadak 1597 nyarán megkezdett ellentámadása során – 1598. augusztus 3-án – egy vallon zsoldosokból álló regiment támadta meg Veszprém várát. A vallon támadás hírére – már 1598. augusztus 3-án – a veszprémi török katonák asszonyaikat és gyermekeiket kivitték a várból. Az előző napokban Palota várát visszafoglaló magyar katonák ezen az augusztus 3-i éjszakán kémeket küldtek ki „Beszprim alá lesni”, hogy már menekülnek-e onnan a törökök? A felderítők megtudták, hogy „az törökök feleségeket, marhájokat” már ezen az éjszakán kimenekítették Veszprém várából. A Palotánál összpontosított magyar katonák megtámadták a mene-

külöket: „mind az kísérő törököt megverték, azokat (ti. az asszonyokat, stb.) megfogták, és így az török mindgyárást Beszprimet pusztán hagyá, és belé szállának az mieink.”¹⁶

A vallon regiment 1598. augusztus 3–4-én támadást intézett a veszprémi vár ellen. Miután a török dizdár (parancsnok) visszautasította a megadási felszólítást, a vallon zsoldoskatonák benyomultak a palánkba, a mai Óváros tér helyén lévő külsővárba, s a várbeli török katonák erős tüzelése közepette megközelítették a vár déli kapuját. Ennek hatására –

6. kép Részlet Zimmermann Veszprémet ábrázoló látképéről

(K) A várat elfoglaló török katonák – *Turcken so die Vestug einnemen.*

rettegve a vallon katonák általános rohamát követő vérengzéstől – megadta magát a vár török őrsége. Az elvonuló 401 török katona – a még török kézen lévő – tihanyi, endrédi, ozorai és simontornyai várakban helyezkedett el. Tudjuk, hogy a Tihany várába vonuló 305 azab-gyalogosnak a fele rác (szerb) zsoldos volt.¹⁷

Miután a vallon csapatok – Csesznek vára felé – elvonultak Veszprém alól, 300 magyar katona szállta meg a várat. A parancsnokságot ideiglenesen Maróthy Mihály pápai főkapitány látta el, úgy hogy helyettesét – Wathay Ferencet – küldte 53 lovasával Veszprémbe. A következő években – 1599–1605 között – a német Tobias Graf ezredes vette át Veszprém várának parancsnokságát. A német parancsnok kérésére Wathay Ferenc továbbra is ellátta a vicekapitányi tiszte, egészen 1600 júniusáig (mikor a Pápa várában fellázadt vallon-francia zsoldosok fogságába esett!).

A háború tovább folyt az országban és Veszprém vára körül is. Az 1601. évben a krími tatár kánság lovashadai dúltak – a török hadsereg szövetségeseiként – Veszprém és Pápa tájékán. A kíméletlen tatár csapatok pusztításai miatt Veszprémben és a környéken ebben az évben rend-

kívül súlyos pestisjárvány tört ki, szörnyű pusztulással tetézve a háborús szenvedéseket.

A mindkét harcoló felet érintő pestisjárvány az 1602–1604. években kényszerű szünetet teremtett a hadakozásban. Azonban a járvány elcsendesülte után – 1605 kora nyarán – újra tatár lovashadak jelentek meg Veszprém falainál. Tobiasz Graf várparancsnok 1605. május 27-én jelentette Batthyány Ferenc főkapitánynak, hogy az előző nap másfél száz tatár lovas járt a vár alatt.¹⁸

A tizenötéves háború utolsó esztendejében Bocskai István erdélyi fejedelem hadai is megjelentek a Dunántúlon, s a török csapatokkal együtt harcoltak a Habsburg császári-királyi erők ellen. Az 1605 októberében vívott harcok során Kösze Haszán ruméliai beglerbég török csapatai támadtak Veszprémre. Egy korabeli leírás szerint: „...Az említett (Veszprém) ellen menvén (ti. Kösze Haszán pasa), a keresztények kegyelmet kérve kivonulván, elfoglalta azt.”¹⁹

Alig több mint egy esztendő múlva – 1606. november 11-én –, a zsitvatoroki békével befejeződött az eddigi török háborúk legszonyatosabb hadakozása, a „hosszú”-, vagy „tizenötéves háború”. A békeszerződés értelmében Veszprém várát a török hadseregnek ki kellett üríteni, s azt köteles volt visszaadni a Habsburg haderőnek. Az átadásra azonban csak 1608. április közepén került sor. A vár őrsége – Mehmed dizdár (parancsnok) és Ibrahim kihája (parancsnokhelyettes) vezetésével – összesen 19 janicsár, valamint 34 azab-gyalogos (Ibrahim és Moharrem agák parancsnoksága alatt) a közeli és továbbra is török kézen maradt Palota várába vonult.²⁰

A török őrség eltávoztával Veszprémben is befejeződött a tizenötéves háború, amely valósággal letarolta a környéket.

A vár átadásának évében – 1608-ban – járt itt Mathias Zeidler német utazó, aki az alábbiakat írta: „Veszprém magas hegyen fekvő, meglehetősen erős vár. Itt van az egykor igen díszes püspöki palota és templom is, a törökök azonban lőistállónak használták.”²¹

Veszprém vára – 1608-tól 1683-ig – megszakítás nélkül a császári-királyi hadsereg birtokában volt, s a balatoni-bakonyvidéki végvidék egyik legjelentősebb váraként szerepelt tovább a két világbirodalom határán dúló szakadatlan hadakozásokban. A Bécs ellen indított utolsó török hadjárat során, 1683 júniusától szeptemberéig török kézre került, de a rövidesen meginduló nagy felszabadító háborúban újra a Habsburg had-

sereg birtokába jutott, s a hadműveletek távolodásával véglegesen megszabadult a török veszedelemtől.

JEGYZETEK

¹ Baranyai Decsi János magyar históriája (1592–1598). Fordította és a bevezetőt írta KULCSÁR Péter. Budapest, 1982, Európa Kiadó – Helikon Kiadó, 100–101. (továbbiakban DECSI).

² VERESS D. Csaba: *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete*. Budapest, 1983, Zrínyi Katonai Kiadó (továbbiakban VERESS D., 1983).

³ GÖMÖRY Gusztáv: Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 8.) 1895, 255. (továbbiakban GÖMÖRY 1895).

⁴ Nicolai ISTHVANFI PANNONI: *Historiarum de rebus ungaricis*, libri XXXIV. Coloniae Agrippinae. Anno MDCXXII. 609–610.

⁵ A tüzérség és hadiszer állomány Magyarországon 1577-ben. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 7.) 1894, 708–709.

⁶ DECSI 102.

⁷ GÖMÖRY, 1895.

⁸ ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történeti bizottságának oklevélmásolatai*. I–III. (Budapest, 1890–1901) II. 225.

⁹ DECSI 101.

¹⁰ KJÁTIB CSELEBI: *Fezlike*. In *Török történetirók*. III. Fordította KARÁCSON Imre, Budapest, 1916, 205. (továbbiakban *Török történetirók*)

¹¹ Vö. 10. jegyzet

¹² *Török történetirók*. III. 97–98.

¹³ HEGYI Klára: *Veszprém török helyőrségei*. (Jelen tanulmánykötetben!)

¹⁴ DÁVID Géza: *Török uralom Veszprémben (1552–1566)*. (Jelen tanulmánykötetben!)

¹⁵ *Török történetirók*. III. 97–98.

¹⁶ KAZINCZY Gábor: *Gróf Illésházy István nádor följegyzései, 1592–1603*. Pest, 1863. *Monumenta Hungariae historica*. II. Scriptores. 38. kötet. Pest-Budapest, 1857–1906, VII. 5. 57. (továbbiakban KAZINCZY, 1863).

¹⁷ KAZINCZY, 1863, 5. 57; Lovag FEHRENTHEIL–GRUPPENBERG László dr: Mercœur lotharingiai herceg magyarországi szereplése. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 38.) 1937, 211–212; VELICS Antal–KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*. II. (1540–1639), Budapest, 1890, 687, 705, 709.

¹⁸ BÁLINT Gábor: A magyarországi török hódoltságról. XVII. századi török forrás szerint. II. *Századok* (1870) 303. (továbbiakban BÁLINT, 1870); *Wathay Ferenc énekes könyve*. (Hasonmás kiadás.) Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta NAGY Lajos. II. köt. Budapest, 1976, 147.

¹⁹ BÁLINT, 1870, 303.

²⁰ VELICS Antal–KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*. I. (1543–1635), Budapest, 1886, 400–401.

²¹ VERESS D., 1983, 160.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Giulio Turco hadmérnök felmérési rajza 1572-ből. In KOROMPAY György: *Veszprém*. Műszaki K., Budapest, 1957, 27-28; HUNGLER József: *A török kori Veszprém*. Veszprém, 1986, 2. kép.

2-6. Veszprém ostroma 1593. Részletek Wilhelm Peter Zimmermann Veszprémet ábrázoló rézkarcáról. In Samuel Dilbaum: *Eikonographia...* Augsburg, 1604. (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

VESZPRÉM IN THE FIFTEEN-YEARS-WAR (1595-1606)

The peace treaty of Adrianople signed by the Hapsburgs and the Osmanli Empire in 1568 did not end the local fights along the approximately 1200-kilometers-long borders of the two superpowers. The border-conflicts presented the constant threat of a new grave war's outburst.

In the years 1591–1592, along the Croatian-Bosnian section of the border, the frontier-clashes evolved into a war. The Turkish Sultan, Murad III, in the early August of 1593 declared war upon the Hapsburgs, against the Emperor and King Rudolph I. The first attack of the Turkish army was directed against the fortress of Veszprém at the beginning of October, 1593. According to the Turkish operational plan, after the occupation of Veszprém and Palota (Várpalota), the next year should have seen the attacks against Vienna and Prague. The first-attacked Veszprém, besieged on the third of October, 1593, was defended by German and Hungarian guards, but they had only been able to sustain for four days. From that time on, the citadel of Veszprém had, for five years – from the 7th of October, 1593 to the 4th of August, 1597 – been governed by the Turkish army. During the Imperial and Royal army's counter-attack – started in the August of 1597 – a Wallon troop regained possession of Veszprém. The uneven happenings of the “long-war” continued, the Turkish army occupied Veszprém yet once again, in the October of 1605. In the next year – on the 11th of November, 1606 – the peace treaty of Zsitvarok awarded the fortress of Veszprém to the Imperial and Royal army which, however, could only take over from the Turkish troops in the April of 1608.

VESZPRÉM IM 15-JÄHRIGEN KRIEG (1593-1606)

Der im Jahr 1568 – zwischen dem Habsburger und dem Osmanischen Reich – geschlossene Frieden von Drineapel setzte den ständigen lokalen Kämpfen zwischen den zwei Weltreichen an der fast 1200 Kilometer langen Grenzlinie kein Ende. Die Plänkeleien in den Grenzprovinzen trugen die stetige Gefahr des Ausbruches eines neuen großen Krieges in sich.

Die Grenzregionskämpfe schlugen in den Jahren 1591–1592 am kroatischen und bosnischen Abschnitt in einen Krieg um. Der türkische Sultan Murad III. erklärte Anfang August 1593 dem Habsburger Kaiser-König Rudolf I. den Krieg. Der Angriff des türkischen Heeres begann Anfang Oktober 1593 zuerst gegen die Festung Veszprém. Laut der militärischen Pläne der Türken wäre es nach der Besetzung Veszpréms und Palotas (Várpalotas) in den folgenden Jahren zum Angriff gegen Wien und Prag gekommen. Die als erste – am 3. Oktober 1593 – gestürmte Festung Veszprém wurde von Ungarn und Deutschen verteidigt, aber sie waren nur vier Tage lang zur Verteidigung der Festung in der Lage. Danach war die Festung Veszprém fünf Jahre lang – vom 7. Oktober 1593 bis 4. August 1598 – im Besitz der türkischen Armee. Bei einem im August 1597 eingeleiteten Gegenangriff der kaiserlichen-königlichen Armee eroberte – am 4. August 1598 – ein Vallon Regiment die Festung Veszprém zurück. Bei den auf- und abwogenden Ereignissen des "langen Krieges" wurde Veszprém im Oktober 1605 erneut vom türkischen Heer besetzt. In den darauffolgenden Jahren – am 11. November 1606 – wurde die Festung Veszprém durch das Friedensabkommen von Zsitvatorok wieder der kaiserlichen-königlichen Armee zugesprochen, sie wurde allerdings von den türkischen Truppen erst im April 1608 zurückgegeben.

KARA MUSZTAFÁ 1683. ÉVI HADJÁRATA ÉS VESZPRÉM

IV. Mehmed szultán (1648–1687) 1683. február 20-án hivatalosan is deklarálta az I. Lipót császár (1657–1705) elleni háborút. A Drinápoly melletti tágas mezőn gyülekeztek az oszmán csapatok, ahol háromlófarkas hadijelvény lengett a kora tavaszi szélben, jelélül annak, hogy maga a szultán személyesen vonul a sereggel. Márciusban megsemmisítette a hadakat, majd a hónap utolsó napján Kara Musztafa nagyvezírrrel együtt elindult Belgrád felé.¹

A Duna völgyében haladó törökök létszámát az egykorúak túlzó becsléseivel szemben 80-100 ezer főre tehetjük. Később még 40-45 ezer fegyverrel gyarapodtak, amikor a budai és az egri pasa, továbbá Giráj tatár kán, a két román vajda, meg Apafi Mihály erdélyi és Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem segélycsapatai csatlakoztak hozzájuk.²

Május 3-án elérték Belgrádot, ahol a szultán Kara Musztafát nevezte ki a hadjárat fővezérévé. Mehmed maga Belgrádban maradt, katonái pedig továbbvonultak a drávai átkelőhelyhez, amelyet – Sárkány István légrádi kapitány értesülése szerint – 15 ezer janicsár őrzött, nehogy a Muraköz védelmére rendelt keresztény csapatok felgyűjtsák. Eszékre június 2-án érkeztek meg.³

Már ötödik napja foglalatostokdtak a zsold és az élelem kiosztásával, meg a tölgyfahidon felfedezett hibák kijavításával, amikor díszes kíséretével megérkezett Felső-Magyarország fejedelme. Thököly Imre a török

1. kép Kara Musztafa török nagyvezír
(Egykorú festmény Bécs város
múzeumában)

hadserg felvonulására építette politikáját, mert az a törekvés vezette, hogy területileg korlátozott fejedelemségét a török védnöksége alá helyezett Magyar Királyság fölötti uralommal cserélje fel, hiába hárította el magától a királyi címet Fülek alatt 1682. szeptemberében. Ezért és mert hitt a Porta katonai fölényében, meg a gyors döntés szükségességében, csatlakozott a nagyvezírhez. Ugyanakkor a pusztítás elkerülése érdekében szerette volna, ha az oszmán hadak csak rövid ideig tartózkodnak Magyarországon, és azt maga hódoltatja meg. Kiáltvánnyal fordult tehát az eszéki táborból a főurakhoz, a vármegyékhez és a városokhoz, továbbá a várak őrségéhez, és értésükre adta, hogy miért helyezte magát a török oltalmába. Hivatkozott a régi magyar uralkodók példájára, akik nem kaptak segítséget a keresztény fejedelmektől a török ellen, s a

Habsburg királyra, aki megsértette a rendi jogokat és nem orvosolta sérelmeiket. A veszprémi és más praesidiumokhoz június 15-én intézett levelét még a következőkkel toldotta meg:

A győzhetetlen török császár kész a magyar haza megbántódásának megorvoslásában és hajdani szabadságának helyre állításában mindent elkövetni. Ő, a győzhetetlen császár kezénél lévő athnaméja szerint, véghez vitte azt, hogy azok, akik hűségére állanak, „*protectio*”-ja alatt személyükben és javukban „*conserváltassanak*”. Barkóczy Ferencet, Szepessy Pált és Szalay Pált küldi arra a földre, hogy az úri, főnemesi és minden egyéb rendeket még a győzedelmes erőnek oda való érkezése előtt hűségére

2. kép Gróf Esterházy Pál nádor 1684-ben
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

intsék, s azoknak, akik „*protectióját acceptálják*”, magyar és török salvagardiákat azaz védőőrizetet osszanak ki. Ezzel szemben azt, aki „*opponálja*” magát, nyilvánvaló ellenségnek fogja tekinteni.⁴

A nagyvezír meghagyta Thökölynek, hogy mintegy 20 ezer főből álló hadinépével és a mellé adott Hüszejn egri pasa 6 ezer katonájával kövesse a Duna bal partján, a Dunántúlon előrenyomuló török sereget és hódoltassa Alsó-Magyarországot.⁵

A császári hadvezetés és a támadás elhárítására 60 ezer főnyi haderő kiállítását rendelte el. Ebből május 6-án, a Pozsonnyal szemköztí Kőpcsénynél (Kittsee) megrendezett hadiszemlén csupán 32.400 fegyveres sorakozott fel.⁶ A főerővel, mintegy 22 ezer emberrel Lotharingiai Károly fővezér indult el Komárom irányába, hogy ezt a fontos, akkor 452 katonával⁷ védett erődtímenyt megóvja, s „*az ellenség előtt is bizonyítsa a Császári Felség hadának bátorságát*”, majd még az oszmánok megérkezése előtt megostromolja Érsekújvárt vagy Esztergomot.⁸ Antonio Caraffa és Johann Valentin Schultz tábornok 8.800 fős hadteste⁹ a fő-seregtől függetlenül működött. Feladatul a Vág vonalának őrzését kapta, miközben meg kellett védenie Morvaországot a török és a kuruc portyázóktól, s biztosítania kellett a császár megsegítésére igyekvő lengyel hadsereg menetvonalát.¹⁰ Hozzájuk csatlakozott Esterházy Pál nádor 1.300 főt számláló egysége,¹¹ a Bányavidéki Főkapitányság őrségének egy része és Józef Karol Lubomirski herceg a lengyelek 2.500 emberből álló előhadával. A Dunától a horvát végekig terjedő, mintegy 400 km hosszúságú frontszakasz védelmét a dunántúli végváarak őrségére és a vármegyék nemesi felkelésére, valamint a horvát és stájer rendekre bízták.

3. kép Gróf Batthyány II. Ádám (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

Az utóbbiaktól kiállított 5-5 ezer katonával Erdődy Miklós horvát bán a Száva mentét, Johann Ferdinand Herberstein gróf Stájerország bejáratát védte a Muraközben.¹²

A török főserég Duna menti útvonalától egyelőre távol, a Nyugat-Magyarországot biztosító Rába vonalon, a Rába-köztől Szentgotthárdig tehát magyar katonaság állott. Legütőképesebb elemét a végváriak alkották, akik a Győri és a Kanizsával szembeni Főkapitánysághoz tartozó 29 (12+17) erősségben szolgáltak. Az uralkodó 1682. évi pátensével az 1672 előttihez visszaállított létszámuk 4620 főt tett ki 1683. májusában: 1946 lovas, 2571 gyalogost, 73 tüzért és 30 egyéb szolgálatot teljesítő személyt, ami a Magyar Királyság 11.991 főt számláló teljes várőrségének 38,52%-át jelentette.¹³

A nádor március 18-án szólította táborba a végváriakat és a vármegyei hadakat, 12 lovas és hat gyalogezred kiállítását kérve: *„Eljött az idő, hogy az édes magyar haza felszabaduljon a török járom alól, fogjon tehát mindenki fegyvert, mutassa meg hazájához való kötelességét”* – buzdította őket pátensében. A Bányavidéki és a két dunántúli Főkapitányság végváraiból három lovas és egy gyalogezredre, mintegy 5 ezer katonára¹⁴ – az állománynak csaknem a felére – számított, a többi, tehát kilenc lovas és öt gyalogezredet a dunántúli és a Thökölynek még meg nem hódolt alsó-magyarországi vármegyék insurgenseiből és a földesurak servitori csapataiból kellett kiállítani. A felelősség elsősorban a nádort – úgyis mint bányavidéki főkapitányt –, azután helyettesét, idős Bercsényi Miklóst, Batthyány Kristóf dunántúli főkapitányt és fiát, Ádámot – aki áprilisban a Haditanács engedélyével átvette apja tisztét¹⁵ –, továbbá Draskovich Miklós országbíró, a Rába menti Sárvár birtokosát és a vármegyék főispánjait terhelte.¹⁶

Ha nehezen is, márciustól június közepéig összesereglettek a dunántúli és az alsó-magyarországi kontingensek: végváriak, a vármegyék nemesi felkelői és a főúri magánkatonaság tagjai. Szép számmal sorakoztak föl a Rába vonalon Luigi Ferdinando Marsigli császári hadmérnök irányításával kiépített védműveknél¹⁷ és a Vág mentén: az Alsó-Vágnál Lipótvártól Semptén és a gutai földsáncon át Komáromig mintegy 10-12 ezer ember a nádor és Bercsényi vezetésével, míg a Rábánál az ifjabb Batthyány meg az országbíró 6 ezer katonával.¹⁸

Kara Musztafa június közepén elindult Eszékről, és eleinte a Duna jobb partján haladt Szekszárd és (Duna)földvár érintésével, majd lerövidítve útvonalát Székesfehérvár – Szentmárton – Győr irányába for-

dult.¹⁹ Előtte Thököly hét-ezer embere haladt a fejedelem biztosaival, Barkóczyval, Szepessyvel és Szalayval, hódoltatva a megfélemlített Észak-Dunántúlt.²⁰

Mielőtt a nagy vihar szele megérintette volna a végvárak őrségét, a Győri Főkapitánysághoz tartozó balatonfelvidéki erősségek tisztviselői – közöttük Babócsay Ferenc, Bezerédi István, Kétheli János, Vörös Pál, Tóti Lengyel János és mások – június 12-én tanácskozásra gyűltek össze Pápán, és összefogásra buzdító levelet intéztek Batthyány Ádámhoz: a Rábánál összehívott hadinépet tartsa együtt, ők is azon lesznek, hogy katonáik ne széledjenek el.²¹ Kilenc nappal később azonban – közeledvén Barkóczy fegyveresei, meg a nagyvezír irdatlan hada – segélyké-

4. kép I. Lipót császár (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

rő futárok indultak a végekről a dunántúli főkapitányhoz: „Azért talán nem ártana Nagyságodnak egy kevéssé erre felé fordulni azon néppel, mégis elmenne a híre, és így megtartóztatná magát az pogány eb – írta Babócsay Ferenc Veszprém főkapitánya, – noha mi készen vagyunk Őfelsége hűsége mellett vérünk kiontására és amint legjobban lehet, szegény hazánk vigyázására és oltalmára, de egy tábornak megfelelni, jól tudhatja Nagyságod elégtelenségünk...”²² Hamarosan Bezerédi István pápai vicekapitány küldött kétségbeesett hangú levelet, a vár átadása előtt valószínűleg az utolsót: „Az hatalmas Istenért, Nagyságtok közelgessen erre mifelénk, talán több hírmondót nem küldhetünk, mert berekesztenek bennünket.”²³ Június 24-én ismét Veszprémből jelentkez-

tek. Gyalókey István adta hírül Batthyány Ádámnak, hogy Barkóczy Ferenc a „... melléje deputált urakkal együtt, a törökök eleivel Palotára érkeztenek; igen-igen szorgalmaznak mind levelek, s mind szóval való izenetek által az fejünk meghajtása felől, megírván: ha harmadnap alatt szót nem adunk, fegyver élére bocsáttatunk... Éppen kéz között vagyunk nem tudjuk, honnand várjuk az segedelmet.”²⁴ Segítség sehonnan nem érkezett. Esterházy János győri vicegenerális intő szavának viszont nem lett foganatja, mely szerint: a végbeliek „... meg ne tántorodjanak, mert aki most megesik ember, bizony többbrül lábra nem áll az, úgy viselje ki ki magát.”²⁵ 25-én a szegvári Kondoray Mihály hírszerzője már arról számolt be, hogy „... Veszprémben, Tihanyban, Vázsonyban benn van egyen a török és Thököly emberei.”²⁶ Jobbnak látták, ha a fejedelem „protectio”-ja alá adják magukat, hogysen elvesszenek. A veszprémi várból 197 huszár, 300 hajdú, 9 tüzér és két egyéb katonai szolgálatra alkalmazott személy²⁷ távozott, élükön tisztviselőikkel: Babócsay Ferenc kapitánnyal, Gorup Péter és Robos Benedek hadnaggyal, Húsvét Gergely, Csomai Máté, Horváth Ferenc, Khun János, Simonovics Mihály és Vince Gergely vajdával, továbbá Rubay Gerhárddal, a pattantyúsok parancsnokával.²⁸ A tatái vicekapitány, Szathmári Imre is a szabad elvonulás hírével érkezett Győr alá július 2-án: „Az várat simpliciter megadta – újságolta az erdélyi fejedelem hitese emberének –, és török praesidiumot bocsátván belé, az községnek minden jövai oda maradván, őket (159 főt) elbocsátották békével, melyért meg is kaftányoztaték.”²⁹ A Balatontól északra eső várak védőinek többsége hasonlóképpen, a szabad elvonulás feltételével adta át a reá bízott erősséget. A menekülőket és az ellenszeglőket azonban kardélre hányták a hódítók, miként Szentmárton 51 főnyi őrségét, amely a várba szorult környékeliekkel együtt, megneszelvén az ellenség közeledtét, június 29-én Győr irányába menekült. Szerencsétlenségükre belebotlottak Kara Mehmed pasa portyázó török-tatár előőrsébe, amely valamennyiüket levágta, az elhagyott erősséget pedig felgyújtotta.³⁰

Június utolsó napján Győr előtt, a Rába jobb partján állt a török had. Másnap néhány egysége sikeresen megütközött Lotharingiai Károly egyik csapattestével Mórichidánál, majd átkelt a folyón és a császáriakat hátulról fenyegette. A Rába vonalat nem lehetett tovább tartani. A fővezér katonái – akik Komárom térségének kiürítése óta szüntelenül hátráltak – átkelve a Rábcán, nyugat felé vonultak vissza. Július 4-re Károly herceg feladta a Dunántúlt és seregével a Lajta mögé húzódott. A

törökök megszállták a Szigetközt, felperzselték Győr külvárosát, majd 7-én a nagyvezír továbbindult Bécs felé, hátrahagyva Ibrahim pasát mintegy 25 ezer emberrel, hogy elzárja a győri és a komáromi őrseget a török utánpótlási vonalaktól.

A dunántúli védelmi rendszer napok alatt összeomlott, a végváriak után a Rába sáncaihoz rendelt vármegyei hadak is csapatostól szökdöstek haza. Most már azok is meghódoltak – a nádort és szűkebb környezetét, meg 1300 fegyveresét kivéve –, akik addig tisztüknél fogva kitartottak: Draskovich Miklós országbíró, Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány és fia Ádám, a Nádasdy család tagjai, Esterházy Ferenc cseszneki kapitány és sokan mások. Tehetetlenül – önmagukat, családjukat meg javaikat mentve – álltak a Dunántúlon végigsöprő forgószelelben, akárcsak örhe-lyüket elhagyó katonáik.

Néhány hét múlva, a császárvárosért szeptember 12-én megívott kah-lenbergi csata után, gyökeresen megváltozott a katonai helyzet, és a tegnapi meghódoltak szembefordulhattak az immár legyőzött hódítókkal. Sziláhtár török krónikás szerint a Batthyány-ak 14-én lekaszaboltatták a melléjük rendelt török katonaságot.³¹ A hírt megerősítette Draskovich Miklós Esterházy Pálhoz intézett levelében, hozzátéve, hogy az akciónál

5. kép Gróf Batthyány Kristóf, 1670 körül
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

az ő emberei is serényen forgolódtak.³² Azután a végvárok szétfutott hadinépe kezdett ocsúdni. Szilahtártól tudjuk azt is, hogy a visszatért magyarok itt-ott elkergették a török-kuruc őrseget, mire a nagyvezír dühében kivégeztette Veszprém és Pápa török parancsnokait.³³ A következő napokban is érkeztek elszórt hírek a végbeliek vállalkozásairól. Perneszy János Lenti-i kapitány arról tudósította Batthyány Kristófot, hogy a szécsiszigeti meg a Lenti-i legények 13 törököt fogtak, köztük a kanizsai janicsár agát, aki – miként mondják – „*Kanizsában [a] harmadik személy*”.³⁴ Babócsay Ferenc ismét Veszprémből jelentkezett szeptember 24-én, s büszkén újságolta Draskovichnak, hogy emberei 26 palotai és székesfehérvári törököt levágtak, hatot elevenen elfogtak, köztük a palotaiak színe-javát, olyanokat, hogy „... *az várból sem szedhetünk volna válogatva is jobbakat*”.³⁵ A kurucokat sem kímélték: az egerszegiek elragadván bizonyos Nagy-Mihályi Ferenc javait, Batthyány Ádámtól kértek engedélyt a portékák kótyavetyéjére, „*mert hiszen az – érveltek a királyhű katonák – kuruc volt.*”³⁶

A nádor szeptember végén újra gyűjtötte volna a hadakat, de a nemeség nem mozdult. Csak néhány erősség, főként Győr és Veszprém környékén hallatszott a végváriak fegyverzörgése, de ők is húzódoztak attól, hogy a nádor szándéka szerint átkeljenek a Dunán Alsó-Magyarországra és csatlakozzanak a visszavonuló Thökölyt üldöző császári alakulatokhoz. Esterházy János azt javasolta, hogy ő és a nádor működjenek inkább a Dunántúlon, vagy szegődjenek az Esztergom ostromára készülődő szövetségesek nyomába.³⁷ A huzavona kedvezőtlen visszhangot váltott ki az ausztriai kormánykörökben. Radoscsics Ferenc, Batthyány Kristóf hites embere számolt be erről, miközben a hűtlenségbe esett két Batthyány amnesztíája ügyében serénykedett Linzben. Október 26-án, két nappal Esztergom kapitulációja előtt írta: „*Nagy csudálkozással és rossz emlékezettel vannak itt sokan az egész magyar nemzet felől, hogy csak a sok gyülekezeti várják egymásnak, azonban nem igen sietnek oda, az hol ellenségnek köllene ártani.*”³⁸

Az országlakosok többségét lelkesedés helyett inkább a kivárás jellemezte és a kétkedés, amit Trencsén megye főispánja így vetett papírra szeptember 27-én: „*Századik része sem igaz annak, akit mind győzhetetlen török császár ereje, mind peniglen urunk Őnagysága [Thököly Imre] fényes tábora felől hamisan költöttek*”. A nagyvezír csak azért vonult el Bécs alól – vélekedett a levélíró –, mert a budai pasa elárulta, de őt megfojtatta és visszatért Bécs alá, „...*sőt, ami nagyobb, maga a török csá-*

szár is személye szerint sok álgúkkal éjjel-nappal utána megyen”.³⁹ Mindebből csupán a budai pasa halála felelt meg a tényeknek.

Mint valami legyőzhetetlen óriás, a keleti világ palackjából kiszabadult hatalmasság terpeszkedett a török ereje és hatalma a köztudat fölött. Csak nagyon kevesen hitték, hogy Bécs alatt megfordult a kocka. És akik hittek benne, azok is féltek, mert a vasmári béke tanulsága arra intette őket, hogy ha győz is a bécsi császár, békét köt majd újra a fejük felett a konstantinápolyi császárral. Egyelőre csak egy dologban lehettek biztosak: ismét túléltek egy esztendőt a két nagyhatalom szorításában, miként ők és elődeik már oly sokat életük során.

JEGYZETEK

¹ KARÁCSON Imre: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 9.) 1896, 329-330 (továbbiakban KARÁCSON, 1896).

² *Magyarország hadtörténete*. 1. Főszerk: LIPTAI Ervin. Budapest, 1984, 309 (továbbiakban *Magyarország hadtörténete*); RÁZSÓ Gyula: Az oszmán hadsereg Bécs alatt. In *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Szerk: BENDA Kálmán–R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, 1988, 222 (továbbiakban RÁZSÓ, 1988); valamint Maria Matilda ALEXANDRESCU–DERSCA–BULGARU: A románok Bécs ostrománál. In *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Szerk: BENDA Kálmán–R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, 1988, 203, 205.

³ KARÁCSON, 1896, 330-333; VANYÓ Tihamér: *A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról, 1666–1683*. Pannonhalma, 1935, 96; Magyar Országos Levéltár (MOL) Batthyány cs. lt. P 1314. Missiles No. 41 427.

⁴ MOL Batthyány cs. lt. P 1314. Missiles No. 49 532.

⁵ RÁZSÓ, 1988, 224.

⁶ Uo., 218.

⁷ Hofkammerarchiv Wien, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer 292. Mai 1683. Fol. 200, ill. MOL Filmtár W 2189, Mai 1683. Fol. 200.

⁸ RÁZSÓ, 1988, 220-221.

⁹ Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Abteilung I. Kasten schwarz 249. Fol. 154.

¹⁰ RÁZSÓ, 1988, 221.

¹¹ *Das Kriegsjahr 1683 nach Acten und anderen authentischen Quellen*. Dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs. Wien, 1883. Im Verlage des K. K. Generalstabes. 69. (továbbiakban *Das Kriegsjahr 1683.*) – Esterházy Pál 1.300 emberével híven kitartott a király mellett és részt vett a Bécs felmentéséért megvívott kahlenbergi csatában. RÁZSÓ, 1988, 221-222.

¹² Az egyes frontszakaszok védelmére 1. *Magyarország hadtörténete* 309; RÁZSÓ, 1988, 221. ; ifj. BARTA János: *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985, 34.

¹³ Hofkammerarchiv Wien, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer 292. Mai 1683. Fol. 200-203, ill. MOL Filmtár W 2189, Mai 1683. Fol. 200-203.

¹⁴ *Das Kriegsjahr 1683*, 69.

15. Uo., 74.
16. ACSÁDY Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában*. Budapest, 1898, 411-412. (továbbiakban ACSÁDY, 1898).; THALY Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (*Értekezések a történeti tudományok köréből* 11.) Budapest, 1884, 6 (továbbiakban THALY, 1884).
17. MOL Batthyány cs. lt. P 1314. Missiles No. 12 042.
18. THALY, 1884, 10-11.
19. SZALAY József: Az 1683-iki hadviselés és irodalma. *Századok* 1874, II. közl. 656.
20. THALY Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. *Történelmi Tár* 1887, 299 (továbbiakban THALY, 1887).
21. MOL Batthyány cs. lt. P 1314. Missiles No. 1142.
22. Uo., No. 1110.
23. THALY, 1887, 300.
24. Uo., 295.
25. MOL Batthyány cs. lt. P 1314. Missiles No. 12 047.
26. THALY, 1887, 296.
27. MOL Filmtár W 2189. Mai 1683. Fol. 200.
28. Státny Ustredný Archív Slovenskej Republiky, Bratislava. Archív Rodiny Esterházy, Cesnecká Linia. Publico politica Ján a Daniel Esterházy. Turecke voyny a porstania uhorskej šlahty 17-18. stor. Karton 44. Fol. 20-24.
29. *Török-magyar okmánytár*. VI. k. Szerk: SZILÁDY Áron és SZILÁGYI Sándor. Pest, 1871, 339.
30. Uo.; KARÁCSON, 1896, 336.
31. F. Richard KREUTEL–Karl TEPLY: *Kara Mustafa vor Wien: 1683 aus der Sicht türkischer Quellen*. Graz – Wien – Köln, 1982 (továbbiakban KRAUTEL–TEPLY, 1982).
32. MOL Esterházy cs. lt. P 125. Pál nádor iratai, 8. cs. 1837. sz.
33. KREUTEL–TEPLY, 1982, 239-243.
34. THALY, 1884, 304.
35. MOL Batthyány cs. lt. P 1314. Missiles No. 1111.
36. THALY, 1884, 305.
37. Uo., 312.
38. Uo., 314.
39. ACSÁDY, 1898, 426.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Kara Musztafa török nagyvezír (Egykorú olajfestmény Bécs város múzeumában, Historisches Museum der Stadt Wien, az 1983-as kiállítási katalógus alapján) In SZAKÁLY Ferenc: *Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718*. Corvina K., Budapest, 1986. (továbbiakban *Hungaria Eliberata*) 26.
2. Gróf Esterházy Pál nádor 1684-ben (Egykorú rézmetszet, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka) In *Hungaria Eliberata* 141.
3. Gróf Batthyány II. Ádám (Egykorú rézmetszet, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

4. I. Lipót császár (Philipp Kilian rézmetszete, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka) In SZAKÁLY Ferenc (képeket válogatta RÓZSA György): *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Európa K., Budapest, 1986, Bibliotheca historica.

5. Gróf Batthyány Kristóf képmása, 1670 körül (olajfestmény, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka) In GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészete*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1986, 44. táblakép.

János Varga J.

KARA MUSTAFA'S 1683 CAMPAIGN AND VESZPRÉM

Sultan Mehmed IV. – on the 20th of February, 1683 – declared war officially against Emperor Leopold I. The campaign's appointed leader, Kara Mustafa, arrived at Eszék with about 100.000 soldiers on the 2nd of June, and his army was later enlarged by some 50.000 persons on the arrival of the auxiliary troops. It was there that the vizier met the prince of Upper-Hungary. Imre Thököly built his policy upon the new presence of the Turkish troops because he strove for exchanging his spatially-limited rulership for a complete Hungarian kingdom under the Sultan's guardianship. At the same time, he did not want the Turkish army to stay long in Hungary for he wanted to avoid sheer destruction and to acquire full hegemony. He, therefore, addressed the nobles, the counties, the cities and the armies of the borderfortresses in a proclamation in which he declared his intention to defend those that would be faithful to him.

The army leadership of the Hapsburg empire had provided troops of some 58.000 people to counteract the Turkish attack. The army consisting of regular troops, county-insurgents and the soldiers of the borderfortresses had been set up from the line of the Vág to the Croatian borderfortresses defending the military route leading to Vienna with the most efficient units.

Kara Mustafa started from Eszék in the middle of June, and proceeded on the right bank of the Danube touching Szekszárd, Dunaföldvár and Székesfehérvár in the direction of Szentmárton and Raab. Before his army moved 7.000 people of Thököly with the prince's constables, making the threatened North Transdanubian region yield. The armies of the borderfortresses had prepared for resistance, but – daunted by the overwhelming power of the enemy – gave up their allotted posts during the period July 25-30. Ferenc Babocsay, captain general of Veszprém, left the fortress on the 25th with 507 people, and the soldiers of Tihany, Vázsony, Tata, Pápa soon did likewise. Their place was taken over by Turkish-Kuruts troops.

On the last day of June, the Turkish army halted on the right bank of the Rába, in front of Raab. The following day, some of its units had successfully clashed with one of the regiments of Charles of Lorraine at Mórchida, and afterwards crossed the river. The Rába line could no longer

be sustained. The Emperor's regiments had to move backwards in the direction of Vienna where they dispersed, and the Transdanubian region's nobles gave in to Thököly. The Turks occupied the Szigetköz, enclosed the fortresses of Raab and Komárom, and started the siege of Vienna with their main force.

The military situation, however, changed after the successfully-fought battle of Kahlenberg (12th of September), and those, who had recently surrendered, attacked the already-defeated aggressors.

First to awake were some of the nobles and borderfortresses: the Batthyánys and Miklós Draskovich Lord Chief Justice killed the Turkish army co-ordinate to them, and the guards of Veszprém – on the 24th of September – carried out a successful raid on the region of Székesfehérvár and Palota. Most of the Transdanubian region's soldiers and civic population, however, doubted the rumors about the failure of Kara Mustafa, and, on the basis of their historical experience, counted either on the return of the Turkish, or on a new Hapsburg-Turkish peace-treaty.

János Varga J.

DER FELDZUG KARA MUSTAFAS IM JAHR 1683 UND VESZPRÉM

Sultan Mehmed IV. deklarierte am 20. Februar 1583 auch offiziell den Krieg gegen Kaiser Leopold I. Der zum Oberführer des Feldzuges ernannte Kara Mustafa traf am 2. Juni mit einem 100 Tausend Krieger zählenden Heer in Eszék ein. Diese Zahl erhöhte sich später noch um 50 Tausend, als die Hilfstruppen eintrafen. Hier empfing der Großwesir den Fürsten von Oberungarn. Imre Thököly baute seine Politik auf den Aufmarsch der türkischen Armee auf, weil er von dem Bestreben geleitet wurde, sein territorial begrenztes Fürstentum gegen eine dem Schutz des Sultans unterstellte Herrschaft über das ganze ungarische Königreich auszutauschen. Gleichzeitig hätte er es aber gern im Interesse der Vermeidung der Zerstörung gesehen, wenn die osmanischen Truppen nur kurze Zeit in Ungarn verweilen, und er es selbst erobert. Er wandte sich also mit einem Aufruf an die Feudalherren, Komitate, Städte und Festungswachen, und teilte ihnen mit, daß diejenigen, die ihm treu sind, von ihm geschützt werden.

Die kaiserliche-königliche Heeresführung stellte eine Streitmacht von etwa 58 Tausend Mann zur Abwehr des türkischen Angriffs auf. Die aus den regulären Regimenten, den Wachtruppen der Festungen und den Insurgenten der Komitate bestehende Armee zog von der Linie Vág bis zu den kroatischen Endpunkten auf und verteidigte mit ihren schlagkräftigsten Einheiten die in Richtung Wien verlaufende Aufmarschlinie.

Kara Mustafa zog Mitte Juni von Eszék aus los und zog am rechten Ufer der Donau – Szekszárd und Dunaföldvár berührend – in Richtung Székesfehérvár–Szentmárton–Raab. Vor ihm marschierten 7.000 Mann von Thököly mit den Wachtmeistern des Fürstentums, das eingeschüchterte Nordtransdanubien erobernd. Die Festungswachen wappneten sich zum Widerstand, aber entsetzt von der Übermacht des Gegners übergaben sie zwischen dem 25. und 30. Juni nacheinander die ihnen anvertrauten Festungen. Am 25. verließ der Oberhauptmann Ferenc Babocsay mit seinen 507 Mann Veszprém, und so taten es auch die Bemannungen von Tihany, Vázsony, Tata und Pápa, und die Festungen wurden von kurutzisch-türkischen Truppen übernommen.

Am letzten Tag des Monats Juni stand das türkische Heer vor Raab am rechten Ufer der Rába. Am nächsten Tag schlugen sich einige Einheiten bei Mórchida erfolgreich mit einer der Truppen des Oberbefehlshabers Karl Lotharingen und setzten dann über den Fluß. Die Rába-Linie konnte nicht mehr gehalten werden. Die Kaiserlichen Truppen zogen sich in Richtung Wien zurück, und auch die nach den Truppen der Grenzfestungen zu den Wällen an der Rába beordneten Komitatstruppen fielen auseinander. Die transdanubischen Feudalherren dagegen unterwarfen sich Thököly. Die Türken besetzten Szigetköz und schlossen die Festungen von Raab und Komárom ein. Dann begannen sie mit den Hauptkräften den Sturm auf Wien.

Nach einigen Wochen, nach der um die Kaiserstadt siegreich geführten Kahlenberger Schlacht (12. September), hatte sich die militärische Situation geändert, und die noch gestern Besiegten wandten sich gegen die nun besiegten Eroberer.

Als erste begannen einige Feudalherren und das zerstreute Heeresvolk der Grenzfestungen zu sich zu kommen: Die Batthyánys und der Landesrichter Miklós Draskovich ließen die früher neben sie bestellte türkische Armee abschneiden. Die Wachtruppe von Veszprém dagegen hatte bereits am 24. September einen erfolgreichen Feldzug in die von Türken besetzte Umgebung von Palota und Székesfehérvár gestartet. Das Militär und die Bevölkerung von Transdanubien allerdings empfangen die Nachricht der Niederlage von Kara Mustafa mit Zweifeln und laubten auf Grund ihrer Erfahrungen aus der Geschichte eher an ein Zurückkommen der Türken oder an ein erneutes Friedensabkommen zwischen Habsburg und den Türken.

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN

1. kép Szalaházy Tamás püspök (1516)
(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki
palotában)

rodalom és a királyi Magyarország határvidékévé vált, és ennek következtében a püspökség területét a várháborúk, illetve a hivatalos béke idején is gyakorta fellángoló végvári csetepaték és portyák 150 éven át rendszeresen érintették. A pusztulás természetesen a katolikus egyház intézményeit sem kerülte el, a hódoltsági peremvidékekre oly jellemző állandó háborús feszültség pedig az egyházi élet helyreállítására tett kísérleteket szinte teljesen lehetetlenné tette. Az alábbiakban ennek a kényszerpályának három momentumára szeretnék rámutatni. Először is: milyen okoknál fogva és milyen ütemben pusztultak el a katolikus egyházi struktúrák az egyházmegye területén a mohácsi csatavesztést követő évszázadban. Másodszor: milyen mértékben sikerült helyreállítani az egyházi intézményeket a püspökségnek a Habsburg országrészhez tartozó

A veszprémi püspökség egyike a Szent István által alapított tíz egyházmegyének, területe a középkor folyamán Veszprém, Zala, Somogy, Fejér és Pilis vármegyékre terjedt ki; székhelye, Veszprém pedig a Dunántúl egyik legjelentősebb egyházi és kulturális központja volt. Az egyházmegyét a 16. században a török előrenyomulás két részre szakította: Somogy, Fejér és Pilis megyéket a hódítók szinte teljes egészében elfoglalták, míg Zala és Veszprém megyék részben török, részben magyar fennhatóság alá tartoztak. Veszprém maga is végvár lett, amely összesen négy alkalommal (ebből kétszer hosszabb időre) török kézre került. A veszprémi egyházmegye tehát az Oszmán Bi-

részeiben 1630 és 1686 között. Végül pedig arra a kérdésre keresem a választ, hogy a katolikus egyháznak mely elemei maradtak fenn és tudtak működni az egyházmegye hódolt területein.

A katolikus egyházi struktúrák pusztulása

A katolikus egyházi intézményrendszer pusztulásának végeredményét néhány számadattal is érzékeltetni lehet: a veszprémi egyházmegyében a középkorban mintegy 100 kolostor létezett, ebből a 17. század elejére valamennyi elpusztult, a hozzávetőleg 600 plébániából pedig alig néhány tucat maradt meg.¹

Veszprém városában a mohácsi vész előtt a püspöki székesegyház és rezidencia mellett egy 36 kanonokból és 30 javadalmas papból álló káptalan működött, emellett négy plébánia és két domonkos kolostor (egy férfi és egy női) létezéséről tudunk.² A püspökség nem számított ugyan az ország legbusásabban jövedelmező főpapi javadalmának, de a kiterjedt birtokokból befolyó mintegy 10-12 ezer dukátos bevétele tisztes megélhetést nyújtott birtokosának.³

2. kép Várdai Pál püspök (1520)
(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki palotában)

Az 1526 utáni évtizedek azonban gyökeres, éspedig negatív előjelű változást hoztak Veszprém egyházi életében. A török támadások következtében az egyházmegye déli és keleti része igen súlyos károkat szenvedett. Veszprémet és környékét az első két évtizedben elsősorban a belháborúk sújtották. Török Bálint 1537. évi Veszprém elleni ostroma például a várost és tíz mérföldes környékét teljesen elpusztította. A háborúknál is nagyobb kárt okoztak a püspököknek és a káptalannak a dunántúli nemesek és a környékbeli várak kapitányai, akik felhasználva a zűrzavart, egymás után foglalták el a védtelenül maradt egyházi birtokokat. A püspök és a káptalan hiába fordultak panasszal

3. kép Forgách Ferenc püspök (1588)
(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki palotában)

a királyhoz a Podmaniczkyak, a Choronok, Paksy János, Török Bálint és számos társuk foglalásai és pusztításai miatt, gyakorlatilag semmit sem értek el. A királyt és a kamarát az egyháziak panaszainál sokkal jobban érdekelte a török elleni védelmi rendszer finanszírozása, ezért a még épen maradt püspöki és káptalani birtokokat a tihányi, majd a veszprémi kapitányoknak adta bérbe.⁴

Veszprém végvárrá válása után az egyházi élet ellehetetlenült a városban. A püspökök az 1530-as évek végétől kezdve a védettebb Sümegre tették át székhelyüket, és ott is maradtak a török hódoltság végéig. A káptalan tagjainak nagy része szintén ebben az időben a biz-

tonságosabb Egerszegre húzódott. A török veszély növekedésével, 1543-1544 folyamán a székesegyház és a káptalan ingóságait Sümegre és Sopronba menekítették. A káptalan számára a kegyelemdőfést Veszprém 1552. évi eleste adta meg: a várba benyomuló török katonák négy kanonokot megöltek, hármat pedig fogságba hurcoltak, közülük csak kettő szabadult ki később. Az életben maradt kanonokok Egerszegen húzták meg magukat, a káptalan pedig csak nyolcvan év múlva, 1630-ban települt vissza Veszprémbe.⁵

A 16. századi veszprémi püspökök – az ország többi főpapjához hasonlóan – alig törődtek egyházmegyéjük vallási helyzetével, sokkal inkább a török elleni küzdelmekkel, az országos politikával és birtokaik védelmével voltak elfoglalva.⁶ Nem sokat tartózkodtak Sümegen, s ha mégis, abban nem telt sok örömmük. Így ír erről Bornemissza Pál püspök Nádasdy Tamáshoz 1551-ben: „...nincs itt semmi, ami öröömre szolgálna. A ház semmit sem ér, a lakások vigasztalanok, élelemhiánnyal küszködöm, Isten a tudója, mennyire nincs pénzem. A kevés aranyamat részben elzálogosítottam, részben elköltöttem, Bécsben és Pozsonyban

(*úgy éljek*) 500 forint adósságom van. Sokkal szegényebbé tett engem ez a püspökség, mint azelőtt voltam.”⁷

Ennek az annyi ellentmondást és bizonytalanságot magába sűrítő kornak tipikus vadhajtása volt Kecseti Márton veszprémi püspök. Az Itáliában tanult fiatal nemes nagybátyja, Szalaházi Tamás érdemeire való tekintettel nevezte ki I. Ferdinánd király veszprémi püspökké 1528-ban. Kecseti teljes lendülettel vetette bele magát a nagypolitikába és a pártharcokba, szervezte a veszprémi vár védelmét, közben pedig hatalmas adósságokba keveredett. Ő is úgy segített magán, a korabeli földesurakhoz hasonlóan, ahogyan tudott: rablással. Feldúlta a környékbeli Szapolyai-párti nemesek birtokait, kirabolta Tátika várát, a vár birtokosát, Pethő Ferenc özvegyét fogságba vetette. Ezután lefoglalta a káptalan és a veszprémi apácák birtokait, végül pedig kizsarkolta és elherdálta a veszprémi székesegyház kincseit. Életmódjában és cselekedeteiben tehát semmiben sem különbözött korának rablólovagjaitól. Egyházi szempontból nem sok pozitívumot felmutató püspöki működése végül 1549-ben ért véget, amikor evangélikus hitre tért és megnősült.⁸

A veszprémi püspökség történetének mélypontja kétségtelenül a tizenöt éves háború korszaka. Ekkor ugyanis az addig éppen maradt egyházi birtokok is elpusztultak, illetve eladományozták őket, a püspökök pedig gyakorlatilag jövedelem nélkül maradtak. 1596 és 1608 között öt püspöke volt az egyházmegyének, közülük többen sohasem jártak annak területén, Ujlaki Lajos püspököt pedig Bocskai István párthíve, Hagymási Kristóf 1605-ben Sümegen meggyilkolta.⁹

A 16. század folyamán végbemenő változások az egyházmegye plébániahálózatát is megtizedelték. Az 1550-ből fennmaradt plébánia-összeírás és a zalai főesperesség 1554. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv-

4. kép Lippay György püspök (1633–1637)

(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki palotában)

5. Jakusich György püspök (1637–1642)
(Olaj, vászon arképe a veszprémi érseki
palotában)

ének tanúsága szerint ekkor még a magyar kézen maradt területek minden második plébániájára jutott pap. Ugyanakkor a plébánosok elenyészően kis hányadának volt megfelelő tudása, míg nagy részük ágyast vagy feleséget tartott. A jegyzőkönyvek fontos tanulsága, hogy a 16. század közepén még csak kevés vidéki pap vált a lutheri tanítások követőjévé. A szétesőben levő, de alapjaiban a 16. század derekán még fennálló katolikus plébánia-hálózatot a következő évtizedekben a katolikus papi utánpótlás megszűnése, a dunántúli nagybirtokok és a nemesség csatlakozása a reformációhoz, illetve a várháborúk szinte teljesen felszámolták.¹⁰

Az egyházmegye kolostorainak még a plébániáknál is mostohább sors jutott osztályrészül: a mintegy száz középkori szerzetesházból (amelyek ugyan sohasem álltak fenn egyidőben) a 17. század első évtizedére egyetlen egy sem maradt. Ez a teljes pusztulás még az igen kedvezőtlen viszonyok ismeretében is meglepő lehet. A kolostorok elenyészésének okait keresve mindenekelőtt a szerzetesközösségek késő középkori válságára kell rámutatnunk. Ehhez a belső bomláshoz járult a 16. század elejétől kezdve a kolostorok erődítése, amelynek következtében a megcsappant számú szerzetes életét a kolostorokba telepített katonaság keserítette még tovább. A kényszerű társbérletet a szerzetesek előbb-utóbb megunva, elhagyták házaikat. Az 1526 utáni zavaros években a környező földesurak nemcsak a püspökség birtokait fosztogatták előszeretettel, hanem a teljesen védtelen szerzetesi birtokokat is, sokszor elpusztítva magát a kolostort is.¹¹ A helyzet elvadására csak egyetlen példát idézünk: a türjei premontrai monostort a veszprémi püspök sümegi várnagya szállta meg és gyújtotta fel 1566-ban, mialatt a prépost, Sitkey Mihály a török ellen harcolt.¹² Emellett természetesen a kolostorok jelentős részét az előrenyomuló török seregek pusztították el, sokszor lemészárolva a benne talált szerzeteseket. Ez

utóbbiak általában nem várták ölbetett kézzel a mártíromságot, hanem a legtöbb esetben még időben elhagyták a török területhez túlságosan közel eső házaikat, és ingóságokkal együtt védettebb kolostorokba költöztek. A szerzetesházak természetesen nem egy időben tűntek el, az 1530-as és 1540-es években nagy részük még fennállt, és (főleg a pálosok és ferencesek) ekkor még jelentős számú közösségekkel (kolostoronként 15-25 fő) rendelkeztek. A nagy pusztulás elsősorban az 1550-1570 közötti két évtizedben következett be, bár volt olyan rendház, (mint például a pálosok örményesi kolostora), amelyet csak 1576 után hagytak el a szerzetesek. A 16. század végére mindenesetre már egyetlen rendház sem létezett az egyházmegyében.¹³ Magában a kolostorpusztulás folyamatában a reformáció – véleményem szerint legalábbis – csak közvetett szerepet játszott, hiszen a zavarosban halászó földesurak felekezeti hovatartozásuktól függetlenül, nem pedig vallási meggyőződésből rabolták ki a rendházakat, és a szerzetesközösségek sem váltak a reformáció követőivé. A reformáció hatása sokkal inkább közvetetten, tudati szinten volt jelen, és elsősorban abban jelentkezett, hogy a szerzetesközösségek nyomtalanul eltűntek és nem éledtek újjá.

6. kép Szelepcsényi György püspök
(1644–1648)
(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki palotában)

A katolikus megújulás kezdetei a veszprémi egyházmegyében (1628–1683)

A katolikus egyház újjáéledésének első jelei a veszprémi püspökségben csak késéssel és erőtlően jelentkeztek, még magyarországi viszonylatban is. Ennek oka egyértelműen az egyházmegye végvidék jellege volt. Az egyházmegye történetírói a fordulópontot 1629-re teszik: ebben

az évben váltotta vissza Sennyey István veszprémi püspök Zichy Pál volt veszprémi kapitánytól 10 ezer forint ellenében az elzálogosított püspöki birtokokat, majd a következő évben restauráltatta a székesegyház altemplomát és visszaállította – egyelőre öt taggal – a veszprémi káptalant.¹⁴ Kétségtelen, hogy ezekkel a lépéseivel Sennyey egy év és hét hónapnyi veszprémi püspöksége idején többet tett az egyházi élet újjászervezése érdekében, mint a korábbi püspökök száz év alatt. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk elődjéről, a húsz évet a veszprémi püspöki székből eltöltő Ergelich Ferencről sem, akinek szívós, az egyházi jogokat védő munkája és a papnevelést előmozdító alapítványai kétségtelenül hozzájárultak Sennyey fellépésének sikeréhez.¹⁵

1628 és 1683 között az egyházmegyének tíz püspöke volt, közülük heten a római Collegium Germanicum et Hungaricumban végezték tanulmányaikat, tehát az új, a katolikus megújulás és a rekatolizáció ügye iránt elkötelezett főpapi nemzedékhez tartoztak.¹⁶ Veszprémben egyikük sem alkotott igazán nagyot, ennek okát azonban nem az ő személyükben, hanem a magyarországi püspök-kinevezési rendszerben és a helyi lehetőségek hiányában kell keresnünk. Veszprém ugyanis ebben az időben az évi 6-8 ezer forintos átlagjövedelmével gyenge közepes javadalomnak számított, ezért birtokosai számára csupán átmeneti állomást jelentett egy-egy kisjövedelmű hódoltsági püspöki székhely és egy gazdagabb, nagyobb lehetőségeket jelentő egyházmegye (pl. Győr, Eger és főleg Esztergom) között.¹⁷ Ez volt az oka annak, hogy a vizsgált 55 esztendő alatt ifj. Sennyey István 24 évig tartó működését leszámítva, a többi kilenc főpap összesen 31 évet töltött a veszprémi püspöki székből. Többen közülük (pl. Bosnyák István, Lippay György vagy Szelepcsényi György) alig jártak egyházmegyéjükben, annyira elfoglalta őket az országos politika. Velük szembeállíthatók azok az egyházfők, (pl. a két Sennyey István, Jakusich György, Széchényi György), akik a Trentói Zsinat szellemében komolyan vették meggyesfőpásztori kötelességüket és ennek jegyében cserélték fel a bécsi vagy a pozsonyi udvari kényelmet a sümegi vár rideg és kényelmetlen szobáival.¹⁸ A kor veszprémi püspökei közül különösen Jakusich György érdemli meg a figyelmet, aki a Pázmány által útnak indított generáció tipikus képviselője volt, mindenben ellentéte az előző század Kecseti Mártonának. Evangélikus főnemesi családból származott, a jezsuitáknál tanult, 18 éves korában katolizált Prágában. Római teológiai tanulmányai után hazatérve rohamosan emelkedett az egyházi ranglétrán, 1637-től 1642-ig volt veszprémi püspök. Egyházmegye-

gyéjét a Trentói Zsinat szellemében kívánta megújítani. Nem érte be a királyi kinevezéssel, hanem Rómába utazott, hogy a pápa megerősítését elnyerje. Az egyházmegye székhelyét Veszprémbe akarta visszahelyezni, piarista iskola és egy 12 tanulót befogadó szeminárium felállítását tervezte. Veszprémbe kapucinus misszionáriusokat kívánt letelepíteni, Keszthelyen pedig fel akarta újítani az elhagyott ferences kolostort. Mivel egyházmegyéje jórészt török területen feküdt, ezért néhány fiatal pápai szemináriumban szándékozott neveltetni, hogy így biztosítsa a hódolt vidékek papi utánpótlását. Az egyházmegye királyi adományozású kisebb javadalmaira (így pl. a rajki, hahóti, zirci, tihanyi apátságok) saját jelöltjeit igyekezett kineveztetni, akiktől cserébe elvárta, hogy székhelyükön rezideáljanak. Nagyszabású terveiből végül szinte semmi sem valósult meg, elsősorban az egyházmegye szegénysége, megfelelő munkatársak hiánya és Jakusich kormányzásának rövidege miatt.¹⁹

A veszprémi püspökök új székhelye, a sümegi vár ugyan kevésbé volt kitéve a török támadás veszélyének, mint Veszprém, ennek ellenére itt sem élhettek teljes nyugalomban az egyházmegye főpásztorai. Az esztergomi érsekekhez küldött panaszos leveleikből tudjuk, hogy a portyázó törökök Sümeg környékén is gyakori vendégek voltak.²⁰ A püspöki lakás a végvári körülményeknek megfelelően nagyon szegényes volt, berendezése csak a legszükségesebb bútorzatra korlátozódott.²¹ A püspökök sümegi tartózkodása ellenére a kortársak továbbra is Veszprémet tekintették az egyházmegye székhelyének.²² Ennek oka a történelmi hagyomány iránti tisztelet mellett nyilvánvalóan a káptalan veszprémi jelenléte volt. A Szent Mihály székesegyház a vár 1566. évi visszafoglalásakor pusztult el, az altemplomot id. Sennyey István püspök restauráltatta 1630-ban, ez szolgált a katolikus istentisztelet számára a török kor vé-

7. kép Széchényi György püspök
(1648–1658)
(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki palotában)

gégig.²³ Az egykori püspöki palotába a várkapitány költözött, ha a püspök Veszprémbe jött, akkor a nagyrépostnál szállt meg.²⁴

A 17. századi Veszprém legfontosabb – és hosszú ideig egyetlen – katólikus egyházi intézménye az 1630-ban helyreállított káptalan volt. A káptalan 5-6 tagja közül csak két-három kanonok tartózkodott Veszprémben, a többiek (megfelelő jövedelmek híján és a paphiány miatt) nagyobb plébániákon, így Egerszegen, Keszthelyen, Tapolcán vagy Sümegen tevékenykedtek. Veszprém egyetlen plébániáját a nagyrépost vezette, neki egy káplán segített a papi teendők végzésében. A kanonokok jövedelme az alapításkor 25 forint volt, míg a nagyrépost 50 forintot kapott. A birtokviszaváltás miatt keletkezett adósságok visszafizetése után a bevételek is megnövekedtek, a 17. század derekán már 300-400 (a nagyrépost 600) forintot is kaptak évente.²⁵ A Veszprémben élő káptalani tagok legfontosabb elfoglaltságát a hiteles helyi tevékenység jelentette, míg a lelkipásztori munkában sokszor nem igen jeleskedtek. 1630 és 1686 között 35 kanonokot ismerünk név szerint. Többségük dunántúli vagy felvidéki kisnemesi származék volt, tanulmányaikat Bécsben, Nagyszombatban, esetleg Grácban végezték. A korabeli egyházi középréteg számára a veszprémi kanonokság a karrier szempontjából egyfajta zsákutcát jelentett, a továbblépés legfeljebb egy jobban jövedelmező kanonoki stallum felé (általában Győrben) volt lehetséges. A 35 kanonok közül mindössze ketten lettek püspökök: a káptalan egyetlen idegen (olasz) származású tagja, Pietro Mariani zenggi püspök és Gorup Ferenc novii címzetes püspök. A kanonokok nyilván lehetőségeik tudatában szorgoskodtak annyira a veszprémi egzisztencia megteremtésében, jövedelmeiket igyekeztek rögtön környékbeli birtokokba fektetni, sokan vásároltak maguknak házat a veszprémi várban.²⁶

A veszprémi egyházmegye 17. századi plébániahálózatáról sajnos nem rendelkezünk megfelelő forrásokkal. A helytörténeti irodalom minden bizonnyal nem jár messze az igazságtól, amikor egy-két tucatra becsüli az egyházmegye királysági részében fennmaradt plébániák számát. Az egyházmegye történeti névtárában 1630 és 1686 között a kanonokokon kívül mindössze 20 plébános és 7 licenciátus nevével találkozunk.²⁷ Ezt a számot további kutatásokkal növelni lehetne, de a nagyságrend is jól mutatja a plébániaszervezet pusztulását és a hatalmas paphiányt. Ennél fogva nemcsak a kanonokok, de sokszor maga a püspök is (például Széchenyi György) „plébánoskodni” volt kénytelen.²⁸ A 17. század első felétől kezdve a dunántúli nagybirtokosok (Bánffy Kristóf, Batthyány

Ádám, Nádasdy Ferenc) katolizálása szükségszerűen maga után vonta a katolikus plébániák számának növekedését is. A veszprémi egyházmegye plébániái nem tartoztak a korabeli Magyarország keresettebb egyházi állásai közé. A végvárok mögött, a hódoltsági peremvidéken élő plébánosok és licenciátusok – mint erről panaszos leveleik tanúskodnak – igen nagy szegénységben éltek, vagyonkájuk sokszor a végvári vitézek, környékbeli rablók vagy a török portyázásának esett áldozatul, nem ritkán tetteleg bántalmazták őket, és volt, aki a török fogság kétes örömeit is megismerte.²⁹

Nem csak a plébániahálózat maradt ilyen foghíjas a 17. század végéig, hanem a szerzetesrendek újbóli letelepítése sem ment könnyűszerrel. Az első lépések Széchényi György nevéhez fűződnek, aki 1652-ben a ferencesek számára Sümegen alapított kolostort. A rendházban általában öt pap és három-négy segítőtestvér lakott, akik jelentős szerepet vállaltak a Balaton-felvidék lelkipásztori ellátásában.³⁰ Kevésbé állandó jelleggel ugyan, de szintén ebben az időben alakult meg a győri kollégiumhoz tartozó veszprémi jezsuita misszió. Az első két páter 1650-ben érkezett a városba Gorup Ferenc nagyprépost hívására. A misszió megszakításokkal egészen 1677-ig működött. A jezsuiták számára a veszprémi misszió nem jelentett igazi kihívást, mivel a török veszély miatt a környék katolikusait nem látogathatták, a város 100-200 fős katolikus lakosságának gondozását a kanonokok is el tudták végezni, a protestáns végvári vitézek térítése pedig nem kecsegtetett túl nagy sikerrel.³¹ Távozásuk után négy évvel, 1681-ben ifj. Sennyey István püspök ferenceseket hívott a városba.³² A jezsuiták és a ferencesek mellett nem szabad megfeledkeznünk a pápai pálos kolostor kisugárzásáról sem. Pápa ugyan ebben az időben a győri egyházmegyéhez tartozott, azonban korabeli be-
számolókból tudjuk, hogy a rendház néhány vállalkozó szellemű misszió-

8. kép Széchényi Pál püspök (1687–1710)
(Olaj, vászon *archépe a veszprémi érseki*

onáriusa a veszprémi egyházmegye több településén is megfordult, sőt a török alatti területekre is elmerészkedett.³³

Egyházi élet az egyházmegye hódoltsági részén

A veszprémi püspökség területének nagyobb, mintegy kétharmad része került török kézre a 17. század elejére, azonban ezeknek a területeknek az egyháztörténetéről ma még meglehetősen keveset tudunk. A vidék katolicizmusának változásait több tényező befolyásolta: egyrészt a török-magyar határvidék rendkívül nehéz viszonyai az egyházi és kulturális életet szinte lehetetlenné tették. A veszprémi püspök egyházmegyéje hódolt részére egyszer sem tette be a lábát 150 év alatt. Másrészt a régió magyar lakossága szinte egyöntetűen csatlakozott a reformációhoz. Végezetül számolnunk kell a nagyarányú délszláv bevándorlással, amely új egyházi struktúrák megjelenését eredményezte. A hódolt veszprémi egyházmegye magyarlakta részében a néhány katolikusnak megmaradt közösséget a paphiány miatt licenciátusok gondozták. Ezek olyan, általában

9. kép Volkra Ottó János Teofil püspök
(1710-1720)
(Olaj, vászon arcképe a veszprémi érseki
palotában)

nős férfiak voltak, akik számára a püspök az alapvető, papot nem igénylő egyházi funkciók végzését (keresztelés, temetés, házasságkötésnél való közreműködés, a nép tanítása) engedélyezte.³⁴

A somogyi katolikusok lelkipásztori ellátásában jelentős előrelépést jelentett az andocsi jezsuita misszió megalapítása 1641-ben. A két-három fős missziós állomás igen nagy kisugárzással működött kisebb megszakításokkal egészen 1684-ig, a páterek a környékbeli falvak gondozásán túl nagyszabású misszióskörutakat tettek egészen Simontornyaig és Fehérvárig. Az eredményeket látva a veszprémi püspökök őket nevezték ki helynökükké az egyházmegye hódolt részei számára.³⁵

A nagyarányú délszláv bevándorlás főleg Somogy megye déli részeit és a Duna-menti területeket érintette. Az elsősorban Boszniából érkező katolikus betelepülőket minden esetben követték papjaik, a bosnyák ferencesek, akik meglehetősen szabadsággal mozoghattak a hódolt ország-részben. A barátok elfoglalták az egyházmegye üresen álló plébániáit, amelyek így közvetlenül az egyes boszniai ferences kolostorok, illetve a belgrádi püspökök joghatósága alá kerültek. A hódoltságban nagyszabású egyházlátogatásokat végző missziópüspökök a veszprémi egyházmegye területére ritkán merészkedtek, elsősorban a királysági végvárakból a hódoltságba gyakran betörő katonák miatt.³⁶

Végezetül joggal merül fel a kérdés: a veszprémi egyházmegye 16-17. századi története hol helyezkedik el e két század magyarországi egyháztörténetében? Földrajzi helyzetének köztesége miatt a többi egyházmegyével összehasonlítva Veszprém fejlődése középtájt foglal helyet a katolikus megújulás időszakában. A kedvezőbb helyzetű és nagyobb jövedelmű királysági egyházmegyékben (pl. a győri püspökségben vagy az esztergomi érsekségben) a katolikus restauráció dinamikusabban indult meg. Ugyanakkor ennek első, nehezen kezdődő fázisaival (például a káptalan helyreállítása, az egyházmegyében rezideáló püspök, jezsuita misszió) a veszprémi egyházmegyében is találkozunk, ellentétben a teljesen török uralom alá került püspökségekkel. A veszprémi egyházmegye püspökeinek és papjainak másfél százados küzdelme a pusztá fennmaradásért tehát korántsem volt eredménytelen. Remélhetőleg az örvendetesen újjáéledő helyi és országos egyháztörténetírás új források feltárásával pontosabb képet fog majd adni Veszprém múltjának eme alig ismert fejezetéről.

JEGYZETEK

¹ A középkori kolostorok jegyzéke: *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. II. (1276-1415). Budapestini, 1899, XCV-CII. A plébániák becsült száma: MOLNÁR István-SZÖLLŐSI Mihály-KÖRMENDY József-HORVÁTH József: Az egyházmegye története. In *A veszprémi egyházmegye papságának névtára*. Veszprém, 1975, 14. (továbbiakban *Névtár* 1975).

² Vö. I. jegyzet; KARÁCSONYI János-KOLLÁNYI Ferenc-LUKCSICS József: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. (továbbiakban *Egyháztörténelmi emlékek*) V. (1548-1551). Budapest, 1912, 461-464.

³ *Egyháztörténelmi emlékek* I. (1520-1529). Budapest, 1902, 213-215.

⁴ ERDÉLYI Gyula: *Veszprém város története a török idők alatt*. Veszprém, 1913, 21-109. passim, (továbbiakban ERDÉLYI, 1913); HUNGLER József: A török kori Veszprém (*A*

Veszprém megyei Levéltár kiadványai 4.) Veszprém, 1986, 29-42 (továbbiakban HUNGLER, 1986).

⁵ LUKCSICS József: *A veszprémi káptalan a XVI. században*. Veszprém, 1908, 12-27.

⁶ Vö. 4. jegyzet.

⁷ *Egyháztörténelmi emlékek* V. 479-480.

⁸ ERDÉLYI, 1913, 10-16.

⁹ ERDÉLYI, 1913, 97-118; HUNGLER, 1986, 84-92.

¹⁰ Az 1550. évi plébánia-összeírás: *Egyháztörténelmi emlékek* V. 454-462; az 1554. évi egyházlátogatás: PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554-1760). (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 10.)* Veszprém, 1947, 24-40.

¹¹ A kolostorpusztulás folyamatára: ŐZE Sándor: Nádasdy Tamás és az őrményesi pálos kolostor. (*Folia Historica* 18.) 1993, 94-99. A kolostorok erődítésére: CSORBA Csaba: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. In *Somogy megye múltjából. (Levéltári Évkönyv 5.)* 1974, 13-47.

¹² KOVÁCS Imre: A türjei Premontrei Prépostság története. (*Zalai Gyűjtemény* 32.) Zalaegerszeg, 1991, 58-61.

¹³ A kolostorok pusztulására, a szerzetesközösségek visszahúzódására, majd megszűnésére számos példát találhatunk az egyes rendtörténeti monográfiákban. Vö. pl: Ferenc L. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Bibliotheca Cisterciensis* 7. Roma, 1987, 145-146., 196., 210.; KISBÁN Emil: *A magyar Pálosrend története. I. (1225-1771)*. Budapest, 1938, 162-202.; KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I.* Budapest, 1923, 143-301. passim; II. Budapest, 1924, 5-214. passim, (továbbiakban KARÁCSONYI, 1924); CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra. II.* Budapest, é.n., 693-698.

¹⁴ ERDÉLYI, 1913, 135-139; HUNGLER, 1986, 104-109.

¹⁵ ERDÉLYI, 1913, 127-134.

¹⁶ Életrajzuk és veszprémi tevékenységük: PFEIFFER József: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)* München, 1987, 11-65. passim. (továbbiakban: PFEIFFER, 1987.)

¹⁷ A magyarországi egyházmegyek jövedelméről a püspökök megerősítése előtt lefolytatott kánoni kivizsgálások jegyzőkönyvei (püspöki processzusok) tájékoztatnak. A vizsgálatok során a tanúk vallottak a jelölt személyéről és az egyházmegye állapotáról. A 17. századi jegyzőkönyvek egyházmegyekre vonatkozó vallomásainak feldolgozását jelen sorok szerzője végzi. A jegyzőkönyvek a Vatikáni Titkos Levéltár (Archivio Segreto Vaticano) három fondjában találhatók: Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales (a Rómába küldött tiszttázatok, a továbbiakban: ASV P. Cons.); Dataria Apostolica, Processus Datariae (a Rómában lefolytatott vizsgálatok fogalmazványai); Archivio della Nunziatura di Vienna, Processi dei vescovi e degli abbati (a bécsi nunciatúrán lefolytatott vizsgálatok fogalmazványai, a továbbiakban: ASV P. Vien.) Az első sorozatban található magyar vonatkozású jegyzőkönyveket felsorolja: GALLA Ferenc: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. (A magyar katolikus megújulás korának püspökei.) Levéltári Közlemények* 20-23. (1942-1945), 163-186. Az általam használt jegyzőkönyvek:

Dávid Pál	1631.	P. Cons. vol. 28. fol. 232r-252v. P. Vien. n. 37.
Lippay György	1633.	P. Vien. n. 46.
Jakusich György	1637.	P. Vien. n. 65.

Széchenyi György	1649.	P. Vien. n. 97.
Sennyey István	1668.	P. Vien. n. 165.
Széchenyi Pál	1687.	P. Cons. vol. 85. fol. 869r-880v.
		P. Vien. n. 240.

^{18.} Vö. 16. jegyzet.

^{19.} Hyazinth FREY: *Die Beziehungen der Kapuziner zu Ungarn bis zur Gründung des ersten Klosters (1595–1674)* Budapest, 1949, 68–77, 166–168. Javadalom-politikájára: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), A 33 Magyar Kancelláriai Levéltár, Propositiones et opiniones, fasc. 2. n. 13, fasc. 4. n. 71, fasc. 5. n. 68, 108, fasc. 6. n. 340. (ezeket az adatokat TUSOR Péternek köszönöm); MOL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára, Missiles (a továbbiakban: P 1314) No. 21 234–21 235. (Jakusich György Batthyány Ádámnak, Sümeg, 1638. július 16., július 22.)

^{20.} Primási Levéltár, Esztergom, Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X, Nr. 196, fasc. 10, p. 31. (Jakusich György Lippay Györgynek, Sümeg, 1641. február 19.); uo., fasc. 43, p. 107–108. (ifj. Sennyey István Szelepcsényi Györgynek, Sümeg, 1671. március 11.); uo., fasc. 47, p. 421–422. (ifj. Sennyey István Szelepcsényi Györgynek, Sümeg, 1678. augusztus 24.)

^{21.} A szegényes körülményeket jól mutatja a sümegi vár 1658-ban felvett leltára: Primási Levéltár, Esztergom, Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X, Nr. 196, fasc. 39, 26–27. Ugyancsak 1658-ban, Hoffmann Pál püspök installációjáról írt jelentésében Kissevith Horváth György is igen siralmasnak találta a sümegi vár állapotát: MOL E 150 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Acta Ecclesiastica Registrata, fasc. 63, fol. 15r–16r.

^{22.} A veszprémi püspökök processusaiban szinte valamennyi tanú Veszprémet nevezi meg, mint az egyházmegye központját és nem Sümeget, (vö. 17. jegyzetben felsorolt jegyzőkönyvek).

^{23.} LUKCSICS Pál–PFEIFFER József: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. (*A Veszprémi Egyházmegye Múltjából* 1.) Veszprém, 1933, 7–14. Id. Sennyey István így számolt be a székesegyház attemplomának restaurálásáról (Bécs, 1631. május 6.) *”Fuit olim ecclesia cathedralis a Sancto Stephano primo rege fundata ante sexcentum sexdecim annos in honorem Sancti Michaelis Archangeli, quae in totum desolata est, nec remanent nisi aliqua vestigia templi, et inhabitatur ab hominibus. Ego autem ad sacra facienda et ad sacramenta ministranda curavi subitus dictam ecclesiam antiquam subterraneam accomodari ecclesiam [...] [242r.] In ecclesia cathedrali Vesprimiensi tam in fortalio, quam in loco residentiae exercetur cura animarum per canonicos, quam ego introduxi post octaginta annos, et adest fons baptismalis in ecclesia Vesprimiensi [...] Quando ego veni ad ecclesiam Vesprimiensem, desiderabatur sacra suppellex, et alia pleraque. Sed nunc est ad sufficientiam instructa necessariis ad divinum cultum peragendum et pontificalia exercenda. Non habet ecclesia in fortalio Vesprimiensi chorum, organum, nec campanile, nec campanas, sed dominus promoveendus promovebit, ut ego in animo habebam [...] Insignes reliquiae et corpora sanctorum sunt amissa, habent tamen reliquaria, in quibus decenter reliquiae asservantur.”* magyarul: „A székesegyházat egykor Szent István, első királyunk alapította 616 évvel ezelőtt Szent Mihály Arkangyal tiszteletére, teljesen el van pusztulva, a templomnak csupán néhány romja maradt fenn, és emberek laknak benne. Én viszont az említett régi templom alá a szentmise végzésére és a szentségek kiszolgáltatására alkalmassá tettem az attemplomot.[...] A veszprémi székesegyházban, a várban éppúgy mint a püspöki lakhely helyén a kanonokok végzik a lelképásztorkodást, ezt én vezettem be nyolcvan év után;

a veszprémi templomban van keresztelőkút. [...] Amikor a veszprémi püspökségbe jöttem, hiányzott az egyházi felszerelés és igen sok más is. Most azonban megfelelően fel van szerelve az isteni szolgálathoz és a főpapi teendőkhez szükséges dolgokkal. A veszprémi várbán lévő templomnak nincsen karzata, orgonája, sem harangtornya és harangjai, de utódom meg fogja valósítani, amint én elterveztem [...] A jeles ereklyék és szentek testei elvesztek, de vannak ereklyetartók, amelyekben illő módon őrzik az ereklyéket.” (A latin szövegrészeket a szerző fordította) ASV P. Cons. vol. 28. fol. 241v-242r.

²⁴ ASV P. Vien. n. 97. (oldalszámozás nélkül): Gallovich István veszprémi kanonok valomása, Pozsony, 1649. május 17.

²⁵ A kanonokok számáról, tevékenységéről és jövedelmeiről szintén a püspöki proceszuszok jegyzőkönyvei tájékoztatnak, (vö. 17. jegyzet). Pietro Mariani veszprémi kanonok 1637-ben így számolt be a káptalanról: „*Sunt in ecclesia dignitates sequentes: praepositura maior, lectoratus, duo praepositi minores, duo archidiaconi, et ultra hos duo canonici. Canonicatus sunt sex in totum, sed quatuor ex illis ab iis dignitates habentibus possidentur. Alia beneficia non sunt. Tres tantum in ecclesia resident, alii sunt in parochiis ob penuriam presbiterorum. Praepositura maior est prima dignitas post pontificalem. Redditus praepositurae maioris sunt 300 floreni, canonicatus 200 floreni. Non adsunt prebendae theologiae et poenitentiarie, et scio, quia redditus ipse tracto.*” magyarul: „A székesegyházban a következő káptalani méltóságok vannak: nagyprépostság, olvasókanonokság, két kispópst, két főesperes, és rajtuk kívül két kanonok. Összesen hat kanonoki stallum van, de négyet közülük a méltóságviselők bírnak. Más javadalmak nincsenek. Csupán hárman rezideálnak a templomban, a többiek a paphiány miatt plébániákon vannak. A püspöki méltóság után az első a nagyprépostság, jövedelme háromszáz forint, a kanonoki stallumé kétszáz forint. Nincsen teológus és penitenciárius javadalom, mindezt azért tudom, mivel én kezelem a bevételeket.” ASV P. Vien. n. 65. (oldalszámozás nélkül). A káptalan anyagi helyzetének megszilárdulását jól tükrözi Szakonyi Károly nagyprépost harminc évvel későbbi vallomása (Bécs, 1668. február 14.): „*Dignitates dictae ecclesiae sunt sex, nimirum praepositura maior, lectoratus, cantoratus, custodiatus, archidiaconatus Saladiensis et archidiaconatus Simidiensis, quae canonicatus quoque dicuntur, nec alius canonicorum numerus est. Est tantum unum beneficium, quod vocatur praepositura Sancti Michaelis Archangeli de Hanta. Non sunt alii presbyteri neque clerici, qui in divinis inserviant. Prima dignitas post pontificalem est praepositura maior, quae habet annuos redditus florenorum sexcentorum circiter, reliquae vero dignitates a me superius nominatae pro quolibet tercentos vel quadringentos florenos circiter in quolibet anno. At praepositura Sancti Michaelis de Hanta habet annuos redditus florenorum centum octuaginta circiter. Non est ibi theologiae praebenda, nec poenitentiarie. Et ego scio, quia multis abhinc annis sum dictae ecclesiae praepositus.*” magyarul: „A székesegyházban hat káptalani méltóság van, tudniillik a nagyprépostság, az olvasókanonokság, az éneklőkanonokság, az őrkanonokság, a zalai és a somogyi főesperesség, ezeket kanonoki stallumoknak is mondják, mivel nincsen több kanonok. Mindössze egy javadalom van, a Szent Mihály Arkangyalról nevezett hantai prépostság. Nincsenek más papok és klerikusok, akik az istentiszteleten szolgálnának. A püspöki méltóság után az első a nagyprépostság, amelynek éves jövedelme körülbelül hat-száz forint, a többi fentemlített méltóság pedig egyenként mintegy háromszáz vagy négyszáz forint bevétellel rendelkezik évente. A Szent Mihályról nevezett hantai prépostságnak körülbelül száznyolcvan forint az évi jövedelme. Nincs itt teológus és penitenciárius javadalom. Azért tudom mindezt, mivel sok éve vagyok az említett egyház prépostja.” ASV P. Vien. n. 165. (oldalszámozás nélkül).

²⁶ Az elemzés alapjául a veszprémi kanonokok életrajzai szolgáltak: PFEIFFER, 1987, 66-225. passim.

²⁷ Uo., 226-1111. passim.

²⁸ Primási Levéltár, Esztergom, Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X, Nr. 196, fasc. 23, p. 66; fasc. 26, p. 148. (Széchényi György Lippay Györgynek, Tapolca, 1654. november 9., Gyulakeszi, 1655. október 14.)

²⁹ Vö. 27. jegyzet; SÁVAI János: Missziók, mesterek, licenciátusok. (*Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Tanulmányok I.*) Szeged, 1997, 189-196.

³⁰ KARÁCSONYI, 1924, 152-154.

³¹ GYENIS András: *Régi magyar jezsuita rendházak*. Rákospalota, 1941, 56. A misszió működéséről több értékes beszámoló is maradt fenn 1652-ből: Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtára, 118. E. 41. fol. 385r-392v.

³² KARÁCSONYI, 1924, 210-212.

³³ A Lippay György veszprémi püspök környezetében tartózkodó Francisci András pálos szerzetes például az egyházmegye számos településén megfordult, amint arról 1637. augusztus 10-én, Bécsben kelt vallomásában beszámolt: „*Est amplissima dioecesis, certum numerum locorum, quae complectatur, nescio, sed credo excedere summam 40 locorum, inter quae sunt octodecim civitates, sed fere omnes occupantur a Turcis, videlicet Canisa (Kanizsa), Seghetum (Sziget), Alba Regalis (Székesfehérvár), Palotta (Palota), Seghest (Szeged), Babostzia (Babócsa), Buda et multa alia, quorum nomina non memini. Et scio, quia ibi in dictis civitatibus fui. In manus vero catholicorum et sub dicta dioecesi sunt sequentia, videlicet Semech (Sümeg), ubi est residentia episcopi, Tziobanz (Csobánc), Chesteu (Keszthely), Comaron (Kiskomárom), Paach (Páhok), Sangrot (Szentgrót), Vassarel (Somlóvásárhely), Tapolzha (Tapolca), Rendeck (Ajakarendek), Praga (Sümegprága) oppidum et alia, quae non recordar, et scio, quia in illis fui et sacramenta administravi.*” magyarul: „Az egyházmegye igen kiterjedt, a területén levő helységek pontos számát nem tudom, de azt hiszem, hogy negyven helynél is több, amelyek között tízenyolc város van, de szinte valamennyit a török uralja, tudniillik Kanizsa, Sziget, Székesfehérvár, Palota, Segesd, Babócsa, Buda és sok más, amelyek nevére nem emlékszem. Azért tudom, mivel voltam ezekben a városokban. A katolikusok kezén és a nevezett egyházmegyében az alábbi helységek találhatók: Sümeg, ahol a püspök székhelye van, Csobánc, Keszthely, Kiskomárom, Páhok, Szentgrót, Somlóvásárhely, Tapolca, Ajakarendek, Sümegprága mezőváros és mások, amelyekre nem emlékszem. Minderről azért tudok, mivel jártam ezekben és kiszolgáltattam a szentségeket.” ASV P. Vien. n. 65. (oldalszámozás nélkül).

³⁴ Coloman JUHÁSZ: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. (Ein Beitrag zur Geschichte der Seelsorge). (*Missionswissenschaftliche Abhandlungen und Texte* 24.) Münster, 1960, 84-106.

³⁵ BENDA Kálmán: Horváth János jezsuita szerzetes jelentése a koppányi (Somogy megye) misszió működéséről 1643. szeptember 2. In (*A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 4-5.) 1984-1985, Budapest, 1986, 135-138.

³⁶ A bosnyák ferencesek hódoltsági terjeszkedéséről és annak hátteréről rövid, de tartalmas összefoglalás bőséges irodalommal: Franjo Emanuel HOŠKO: Djelovanje franjevacu Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. In *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine*. Sarajevo, 1979, 103-115.; BORSA Iván–TÓTH István György: Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651–1658. *Levéltári Közlemények* 60., 1989,

83-142. passim; MOLNÁR Antal: Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1648). (*Fons* 1.) 1994, 312-313.

KÉPEK JEGYZÉKE

Veszprémi püspökök arcképcsarnoka a veszprémi érseki palotában (olaj, vászon)

1. Szalaházy Tamás püspök (1516)
2. Várdai Pál püspök (1520)
3. Forgách Ferenc püspök (1588)
4. Lippay György püspök (1633–1637)
5. Jakusuich György püspök (1637–1642)
6. Szelepcsényi György püspök (1644–1648)
7. Széchényi György püspök (1648–1658)
8. Széchényi Pál püspök (1687–1710)
9. Volkra Ottó János Teofil püspök (1710-1720)

VESZPRÉM DIOCESE DURING TURKISH OCCUPATION

Study gives a short résumé about the history of Veszprém bishopric which is one of the most significant diocese in Transdanubia during days of Turkish rule. The territory of the diocese was cut in two halves by Turkish occupation, two-third parts of it was under Turkish authority, its residence, Veszprém became a borderfortress. Under these circumstances all the monasteries were destroyed on the territory of the diocese in the 16th century and the parish network became few and far considerable. Veszprém bishops moved to Sümeg, the chapter to Zalaegerszeg, lack of priests was significant, most part of population of the diocese followed the Reformation. Veszprém bishops of 16th century hardly looked after religion situation of their diocese, very similar to other prelates of the country, they had to deal with struggle against Turks, national politics and with protection of their properties. Over and above the forging ahead of Turks, landowners taking advantage of anarchic situations were responsible for deterioration of church institutions.

First signals of resurrection of Catholic church could be observed in Veszprém bishopric only late and poorly still comparing with Hungarian terms. The reason for this is the borderland character of the diocese. The Chapter was resettled to Veszprém by the bishop, Sen. István Sennyey in 1630 who got the ruined undercroft of cathedral restored: hereby the Catholic church life reawakened in the town. Bishops of the 17th century did not create much in Veszprém diocese because they were appointed to another bishopric having better benefice by the king after some years. In spite of this, reorganisation of church life began with small steps, most important events of it were the founding of Franciscan monastery in Sümeg and Jesuit missions in Veszprém and Andocs. The chapter remained the most significant church institution from the point of view of pastor, namely canons (sometimes also the bishop) operated beyond Veszprém in the villages as well. Because of the negligible benefice Veszprém canonry was not attractive for churchmen being ambitions, that is why gentry parentage priests educated moderate became members of chapter. The not numerous vicars of diocese also lived in very modest

circumstances and in permanent danger because of the borderland collisions.

The extremely hard circumstances of the Turkish-Hungarian borderland within the occupied territory of the diocese made the church and cultural life practically impossible. The bishop of Veszprém never entered the occupied part of his diocese during 150 years. The Hungarian population of the region joined the Reformation nearly uniformly. Bosnian Franciscans also appeared on the southern parts of diocese as a result of the huge Southern Slav immigration.

Finally it can be summarised that growth of Veszprém diocese takes up room about in the middle comparing it with other dioceses during Catholic renaissance period because of its inter-geographical location. The Catholic restoration began with much more dynamics in those dioceses which were in better situation and had better benefice (for example Raab bishopric or Esztergom arch bishopric). At the same time its first but hardly opening phases can be found also in Veszprém diocese contrary to that bishoprics which were entirely under Turkish occupation.

DIE DIOZÖSE VESZPRÉM IN DER ZEIT DER TÜRKENHERRSCHAFT

Die Studie gibt einen kurzen Überblick über die Geschichte eines der bedeutendsten Diözesen Transdanubiens, dem Bistum Veszprém in der Türkenzeit. Das Gebiet der Diözese wurde durch die türkische Eroberung in zwei Teile geteilt. Zwei Drittel gelangten unter türkische Herrschaft, und der Sitz wurde Grenzburg. Unter solchen Umständen wurden im Verlaufe des 16. Jahrhunderts auf dem Gebiet der Diözese alle Klöster vernichtet und das Pfarrnetz wurde bedeutend dezimiert. Die Veszprémer Bischöfe zogen nach Sümeg, das Domkapitel nach Zalaegerszeg. Es gab einen riesigen Mangel an Priestern und ein großer Teil der Bewohner der Diözese wurde Bekenner der Reformation. Die Veszprémer Bischöfe des 16. Jahrhunderts kümmerten sich kaum – ähnlich wie die anderen Erzpriester des Landes – um die Glaubenssituation ihrer Diözese, vielmehr waren sie mit dem Kampf gegen die Türken, mit der Landespolitik und der Verteidigung ihrer Besitztümer beschäftigt. Für den Untergang der kirchlichen Institution waren neben dem Vorücken der Türken, die Grundherren verantwortlich, die anarchistischen Zustände auszunutzen.

Die ersten Zeichen dafür, daß die katholische Kirche zu neuem Leben erwachte, kamen in der Veszprémer Diözese nur verspätet und kraftlos zum Vorschein, auch in ungarischen Relationen gesehen. Die Ursache dafür war eindeutig die, daß die Diözese den Charakter einer Grenzprovinz hatte. Der Bischof István Sennyey sen. brachte das Domkapitel im Jahre 1630 zurück nach Veszprém und ließ die Unterkirche des in Ruinen stehenden Domes restaurieren. Damit begann ein neues Aufleben der katholischen Kirche in der Stadt. Die Bischöfe des 17. Jahrhunderts brachten keine großen Werke in der Veszprémer Diözese zustande, denn im Allgemeinen wurden sie nach einigen Jahren vom König für Bischofstümer mit größerem Einkommen ernannt. Trotzdem mit langsamen Schritten die Neuorganisation des Kirchenlebens an, wobei die wichtigsten Ereignisse die Gründung des Sümeger Franziskanerordens, beziehungsweise der Veszprémer und Andocser Jesuitenmission waren. Bedeutendste Kircheneinrichtung der Diözese

blieb auch hinsichtlich der Seelsorge das Domkapitel, denn die Kanoniker (ja damals sogar auch die Bischöfe) waren auch außerhalb von Veszprém in den Dörfern tätig. Wegen dem ziemlich kargem Einkommen war das Veszprémer Kanonikat für die nach Höherem strebende Geistlichen nicht anziehend, darum wurden im Allgemeinen mittelmäßig gebildete, aus dem Niederadel stammende Geistliche Mitglieder des Kapitels. Die wenigen Pfarrer der Diözese lebten ebenfalls unter sehr armen Verhältnissen und waren wegen den Zusammenstößen entlang der Grenze in ständiger Gefahr.

Im eroberten Teil der Diözese machten die außerordentlich schwierigen Verhältnisse in der türkisch-ungarischen Grenzregion das kirchliche und kulturelle Leben praktisch unmöglich. Der Veszprémer Bischof setzte betrat während 150 Jahren kein einziges Mal den besetzten Teil der Diözese. Die ungarischen Bewohner der Region schlossen sich fast einmütig der Reformation an. Als Folge der hohen Einwanderszahl von Süd-Slawen erschienen im südlichen Gebiet der Diözese auch die bosnischen Franziskaner.

Zusammenfassend können wir feststellen, daß die Entwicklung Veszpréms durch seine geografische Lage zwischen zwei Fronten im Vergleich zu den anderen Diözesen in der Zeit der katholischen Erneuerung eine Mittelstellung einnimmt. In den Diözesen des Königreichs, die in günstigerer Lage waren und ein größeres Einkommen hatten (z.B. das Raaber Bistum oder das Esztergomer Erzbistum) lief die katholische Restaurierung dynamischer an. Gleichzeitig treffen wir aber diese erste, schwer beginnenden Phasen auch in der Veszprémer Diözese, im Gegensatz zu den Bistümern, die völlig unter türkische Herrschaft gelangt waren.

Pálffy Géza

A VESZPRÉMI VÉGVÁR FŐ- ÉS VICEKAPITÁNYAINAK ÉLETRAJZI ADATTÁRA (16-17. SZÁZAD)

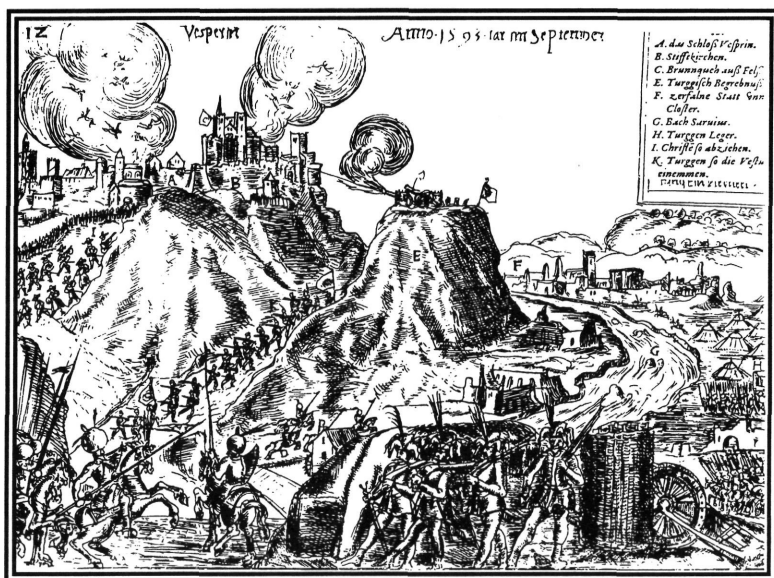
Bevezetés

Hungler József *A török kori Veszprém* című 1986-ban megjelent könyvében a veszprémi végvár főkapitányainak névsorát összeállítva az alábbiakra hívta fel a figyelmet: „*A várkapitányok neve utáni évszámok veszprémi működésük idejét mutatják ... A néha ütköző évszámok nem tévesek; ez a zavaros idők eredménye.*”¹ Noha a kora újkori Magyarországon – különösen az 1591-től 1606-ig tartó hosszú török háborút követően – a közállapotok valóban szerfelett megromlottak, a veszprémi végvárat csak az 1546 és 1548 között eltelt, még meglehetősen zűrzavaros esztendőekben igazgatta egyidejűleg két kapitány, a magyar katonák élén álló Paksy János és a német gyalogosokat vezénylő, alsó-ausztriai származású Hans Görtschacher.² Ezt követően egészen a végház királyi őrsgének a 18. század elején történt elbocsátásáig annak fő- és vicekapitányai „rendben” követték egymást – miként őket 1623-ban egy tanúkihallgatás során a 77 éves, azaz még Buda elestének évtizedében született Adorján Balázs emlékezetből számbavette: „*Annakutánna penig [1566-ban] ismég keresztyén kézben jutván Veszprím, első kapitánya Széchényi Mihály volt, második Gyulaffy László, harmadik Thury Márton, negyedik Geszthy Ferenc, ötödik Ferrando [Samaria]. Azután ismég Veszprím második elveszése és újjabban megnyerése [1593, illetve 1598] után hatodik kapitány Maróthy Mihály, hetedik Tóbiás Gróf volt, nyolcadik Keglevics György uram.*”³ Hogy Veszprém török kori történetének egyik lelelkesebb bűvara, Hungler József néhány száz év elteltével – a kor egyszerű emberével ellentétben – mégsem tudta „zavarmentesen”, megnyugtató pontossággal felsorakoztatni a vár főkapitányait, ez első-sorban az eddigi végvári archontológiai kutatások szempontjából meghatározó alapvető források mellőzésével magyarázható.

Bár valóban hihetetlennek tűnik, a jóval több mint száz esztendeje megindult török kori kutatások napjainkig olyannyira mellőzték a vég-

vári társadalomra és annak tisztikarára vonatkozó szisztematikus levéltári feltárómunkát, hogy nincs egyetlen egy olyan magyarországi végház, amelynek török kori fő- és vicekapitányairól pontos és megbízható összeállítással rendelkeznék. Pedig a végváratok irányító központi kormány szerv, a bécsi Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) fennmaradt iratanyaga (mindenekelőtt az *Akten des Wiener Hofkriegsrates*, az *Alte Feldakten*, a *Bestellungen* és a *Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv* elnevezésű fondok), illetve elsősorban a hozzá beérkezett és az általa kibocsátott iratokat nyilvántartó egykorú iktatókönyvek (*Protokolle des Wiener Hofkriegsrates*, 1556 és 1700 között több mint 270 kötet) alapján hónapnyi, sőt néha napnyi pontossággal megállapítható, ki és mikor viselte egy adott végvár valamely rangosabb tisztét. A most közzétett adatbázissal történetírásunk ezen hiányosságát szeretném legalább egy kis szelettel pótolni.⁴ Miután ifjúságomat az egykori véghely szomszédságában töltöttem, a szülőhely iránti hálából elsőként a veszprémi fő- és vicekapitányok 16-17. századi archontológiáját, pontosabban „életrajzi adattárát” állítottam össze. Az alábbi dolgozat ugyanis nem pusztán egyszerű listáját adja a végház legfelsőbb vezetésének, hanem mai modern kifejezéssel élve annak életrajzi lexikonát. Kutatásaim során ugyanis igyekeztem az összesen több mint negyven fő- és alkapitány teljes életpályáját végigkövetni, azaz minden tisztségüket felkutatni. Ezen munkámban elsősorban az a cél vezérelt, hogy néhány hasonló jelentőségű magyarországi végvár (például a Dunántúlon Pápa és Kiskomárom, a bányavidéki végeken Léva és Fülek, Felső-Magyarországon pedig Szendrő és Tokaj) fő- és vicekapitányait bemutató efféle adattár elkészítését követően majd lehetőségem nyíljon a török kori végvári katonaság két évszázados történetét és fejlődését jellemző legfontosabb országos tendenciák bemutatására, általános jelenségek szemléltetésére és különféle karrier-modellek felállítására. Jelen – a terjedelmi korlátok miatt szűkre szabott – bevezetőben ezért száraz évszám adatok helyett az alábbi adattár alapján ezen még tovább kutatandó tendenciák és jelenségek néhányára, illetve a végvári főtiszték származásával, kinevezésével, előmenetelével, valamint az ilyen irányú kutatásokból levonható néhány érdekesebb következtetéssel szeretném megismertetni az olvasót.

* * *

1. kép Veszprém 1593-as ostroma. Wilhelm Peter Zimmermann rézkarca
 (Samuel Dilbaum könyvében)

A Magyarország trónján ülő Habsburg uralkodók és az 1556-ban felállított Udvari Haditanács által megszervezett török elleni végvárrendszer a 16. század második felében hét úgynevezett végvidéki főkapitányságra, azaz egy fővár köré szerveződött kisebb várak egységére oszlott – az Adriai-tengertől észak-kelet felé haladva a horvát, a bán által irányított Kulpa menti, a szlavón (vend), a kanizsai, a győri, a bányavidéki és a felső-magyarországi végvidéki generalátusságokra.⁵ Veszprém a győri végvidék várainak (Győr, Szentmárton, Pápa, Csesznek, Tihany, Vázsony, Keszthely, Csobánc, Szigliget, Palota, Tata, Gesztes) sorába tartozott, amely a bécsi császárváros védelmének biztosításában kiemelt szerepet töltött be és amelynek irányítására ezért az Udvari Haditanács mindig igen jelentős figyelmet fordított. Ez a végvidék a 16. század negyvenes esztendeinek közepétől mintegy két évtized alatt többek között annak köszönhetően vált a végvárrendszer egyik legolajozottabban működő egységévé, hogy katonaságának zsoldját – éppen Bécs és Ausztria védelmének érdekében – túlnyomórészt nem Magyarország jövedelmeiből, hanem a határos osztrák tartomány, Alsó-Ausztria segélyeiből

fizették.⁶ Ennek fejében az osztrák rendeknek természetesen komoly beleszólásuk volt a végvidék ügyeibe, hiszen – napjaink modern világához hasonlóan – már a török korban is az gyakorol(hat)ot erőteljes befolyást a legfontosabb politikai és katonai döntések meghozatalára, aki az anyagiakat, azaz ez esetben a végváriak zsoldját előteremtette. Ennek köszönhető, hogy a végvidék központjának, Győrnek a főkapitányi tisztét – amelynek betöltője parancsnoki jogkörrel rendelkezett a neki alárendelt, fent említett várak kapitányai és őrségei felett – a 16-17. században kizárólag idegen, főként alsó-ausztriai, német és itáliai főtisztek töltötték be.

A több mint harminc veszprémi főkapitány között mégis csak két osztrák és egy itáliai származásút találunk. Az első a már említett Hans Görtschacher kapitány volt 1546 és 1548 között, ő azonban ekkor pusztán a vár német gyalogságának parancsnokolt, amelyet ekkor az alsó-ausztriai rendek költségén állomásoztattak a végvárban. A 16. század második felétől azután a török kiűzéséig – a tizenötéves háború időszakát kivéve – német katonaság csak igen ritkán szolgált a várban. Mindezek ismeretében érthető, hogy a második idegen, Tobias Graf miért az 1599-től 1605-ig terjedő időszakban, majd Bocskai István hajdúinak tiszavirág-életű veszprémi uralmát követően irányította 1609-ig a végházat. Győr 1598. évi visszafoglalását követően ugyanis a Habsburg katonai vezetés és Alsó-Ausztria rendjei Bécs és tartományuk biztonságosabb védelme érdekében szükségesnek látták, hogy egy számukra megbízhatóbb honfitársuk kormányozza Veszprém várát. Ezt a céljukat az idegen Graf főkapitány kineveztetésével sikerült Rudolf királynál keresztülvinniük. Mindez természetesen súlyos konfliktusokat eredményezett a magyar rendekkel, akik a török kor folyamán végig nagy küzdelmet folytattak a Haditanáccsal azért, hogy a magyarországi végvárakban mindenütt magyar főkapitányok parancsoljanak. Persze ezen követeléseik hangoztatása során igyekeztek megfélemedezni arról, hogy miután Magyarország megfogvatkozott erőforrásai miatt a végvárakban állandó szolgálatot teljesítő mintegy 15-20 ezer katona zsoldjának fizetésére nem volt képes, így annak túlnyomó részét a szomszédos osztrák tartományok és a német birodalom alattvalóinak adójából biztosították. Az a tény azonban, hogy az igen fontos veszprémi végvár élén két évszázad alatt pusztán három idegen főkapitány állt, elsősorban azzal magyarázható, hogy az említett időszakokat kivéve őrsége színmagyar volt. Ez esetben pedig az osztrák rendeknek és a Haditanácsnak csak felesleges konfliktus

tust jelentett volna, ha mindenképpen idegen kapitány alkalmazása mellett kardoskodnak. Védelmüket ugyanis nélkülük is biztosítva láthatták, hiszen a határ menti hadviselésben nagy tapasztalatokra szert tett magyar kapitányok tökéletesen ellátták azokat a feladatokat, amelyeket nekik szántak. Egyébiránt pedig akarataikat könnyen érvényesíthették a 16. század osztrák, majd a következő évszázad német és itáliai származású győri generálisain keresztül, akiknek a veszprémi főkapitányok engedelmességgel tartoztak. Ugyanekkor a vicekapitányok esetében idegen főtiszt kinevezése fel sem merült, hiszen a győri főkapitány alatt magának a végvidéknek az élén is a 16. században mindig magyar, majd az elkövetkező száz esztendőben külön egy magyar és külön egy német vicegenerális állt. Így Veszprémben a vicekapitányok mindannyian magyarok voltak, a többnyire magyar katonából álló őrség tényleges irányítása ugyanis gyakran szinte kizárólag rájuk hárult.

A harmadik idegen, a nápolyi származású Ferranto Samaria de Speciacasa esete mindezek ismeretében mindenképpen figyelemreméltó.⁷ A nevés magyarországi várépítész, Giovanni Mario de Speciacasa⁸ fia ugyanis abban az időszakban, 1579-től 1593-ig állt a veszprémi végvár élén, amikor az utolsó esztendőt leszámítva nem állomásozott német gyalogság a várban.⁹ Hogy mégsem magyar főkapitány parancsnokolt ez időben Veszprémben, a fentiekől eltérően egészen más okokkal magyarázható.¹⁰ Egyrészt Samaria már Magyarországon született, és miután egész életét a magyar hadszíntéren élte le, kiválóan ismerte az itt élő nép szokásait és nyelveit, így félig-meddig már magyarnak számított, noha magyar indigenátust (azaz „állampolgárságot”) sohasem szerzett. Másrészt a 16. század második felében a Haditanács modern kifejezéssel élve „kádერიhiányban” szenvedett, vagyis nem állt számára rendelkezésre annyi megfelelő tapasztalatú magyar és idegen kapitány, akikkel a legfontosabb végvárak vezető posztjait betölthette volna. Ez a helyzet erre az időszakra több negatív tényező következményeként alakult ki. Thury György nemzedéke – amelyet Veszprémben többek között unokaöccse, Márton főkapitány képviselt, és amelynek tagjai általában egyszerű lovashadnagyként még az 1540–1550-es években kezdték katonai pályájukat, hogy azt egy-egy végvár kapitányaként fejezzék be – erre az időszakra kihalt, illetve újabb generáció még nem alakult ki. Ugyanekkor politikai okokból a tapasztaltabb főtisztok és várkapitányok közül többen távoztak Erdélybe, miként a veszprémi főkapitány Gyulaffy László vagy Geszthy Ferenc, akik utóbb mindketten a fejedelmi hadak legfőbb veze-

tőjeként, azaz generálisaként fejezték be katonai karrierjüket. Mindezek mellett a törökellenes magyar határvidéken a hosszú békeidőszak a zsoldos életmódban felnőtt osztrák, német vagy itáliai kapitányok számára nem kínált igazi felemelkedési lehetőséget, ezért ők ez időben szívesebben teljesítettek szolgálatot Európa más hadszínterein, főleg Németalföldön.¹¹ S hogy valóban milyen komoly problémát jelentett ez időben a kapitány-hiány a Haditanácsnak, azt az egész végvárrendszer tekintetében is igen kiválóan szemlélteti Samaria példája. Ő ugyanis 1581-től 1589-ig nem csupán Veszprém, hanem – nem tévedés – a meglehetősen távoli bányavidéki végek egyik kulcsa, a Nyitra-parti Érsekújvár főkapitányi tisztét is kénytelen volt ellátni. Mindebből persze az következett, hogy gyakori távolléte miatt mindkét helyen súlyos konfliktusok és problémák jellemezték a végváriak mindennapjait.¹²

Legyenek a főkapitányok akár osztrákok, akár magyarok vagy miként a 17. században több alkalommal a horvátországi származású Keglevics, tisztüket mindannyian egy, a 16. század végére fokozatosan megszilárdult gyakorlatnak megfelelően nyerték el. Valamelyik kisebb végvár tisztjeként gyakran kérelmezték a Haditanácsnál, hogy esetünkben a veszprémi fő- vagy vicekapitányi tisztség megüresedése esetén arra igényt tartanak. Amennyiben ez valóban bekövetkezett, akkor újabb – immár konkrét – kérelmet nyújtottak be Bécsben, amelyről azután a Haditanács szinte minden esetben kikérte a győri végvidék főkapitányának a véleményét. Ha többen indultak a tisztség megszerzéséért, akkor több tényező befolyásolhatta a Haditanácsot végső döntésében. Hogy az adattárból csak egyetlen példát említsünk, 1648-ban Bessenyei István megüresedett tisztét Jankovich László, Joannes Paraminszki könnyűlovaskapitány, Pázmány Péter unokaöccse, Miklós és Wersovics Pál kérelmezték. Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány, Széchényi György veszprémi püspök és Gorup Ferenc győri nagyprépost ugyan mindannyian Wersovicsot ajánlották, a tisztet végül Pázmány nyerte el. Ő ugyanis Bécsben, Pozsonyban és a magyar főúri udvarokban igazi „lobbyzásba” kezdett. Így sikerült megnyernie Lippay György esztergomi érsek, Pálffy Pál országbíró, majd a korábban Wersovics mellett voksoló Széchényi püspök támogatását is, miközben a befolyásos Batthyány Ádám Kanizsával szembeni végvidéki és dunántúli kerületi főkapitányt is meggyőzte, ne akadályozza őt a tisztség megszerzésében. Hogy ezt mi módon tette, arról ebben az esetben ugyan nem rendelkezünk konkrét adatokkal, azt azonban tudjuk, hogy 1655-ben az egykori veszprémi

vicekapitány, majd győri vicegenerális, Veszprémi János elhunytával többen voltak olyanok, akik – miként éppen az előbb említett Batthyány Ádám főkapitány írta – „*pénzzel is forgolódnak azért az [győri végvidéki] vicekapitányságért. Hihető, hogy azé léssen, aki hamarább ad érte pénzt.*”¹³ A magasabb katonai-politikai tisztségek megszerzésére irányuló korrupció tehát már része volt a török kor olykor túlon túl sötétre, olykor pedig pusztán hősies tettekkel teli korszakká festett világának is. Ugyanakkor úgy tűnik, a kor embere számára az efféle tevékenység korántsem tartozott az olyan elítélendő cselekedtek közé, miként azt ma tartjuk, sőt részévé vált a tisztségek megszerzése kapcsán kialakult gyakorlatnak. Mindez azonban nemcsak Magyarországon alakult ekként a koraújkori Európa történetében. Miként az újabb kutatásokból jól ismert, az Oszmán Birodalom államigazgatását és mindennapjait a 16. század végére még a keresztény világénál is jobban megfertőzte a korrupció.¹⁴

Visszatérve Pázmány Miklós példájához, nagy tekintélyű magyar közbenjári végül elérték céljukat, hiszen 1648 novemberében III. Ferdinánd király őt nevezte ki a veszprémi végvár főkapitányává. Erről azután – elődeihez hasonlóan – a Haditanács értesítette a győri végvidék generálisát és felszólította őt, rendeljen külön bizottságot a tisztségbe történő beiktatásra. Ugyanekkor állították ki a feladatait részletesen szabályzó utasítást (*Instruktion, instructio*) – amelynek betartására ő még Bécsben esküt (*iuramentum instructionis*) tett –, míg a veszprémi vár lovas és gyalogos katonaságát külön parancslevélben (*Gehorsambrief, litterae obedientiales*) szólították fel a neki történő feltétlen engedelmességre. A beiktatást (*Einsetzung/Installation, installatio*) a győri főkapitány által kiküldött és a Haditanács által jóváhagyott bizottság ünnepélyes körülmények között hajtotta végre. Maga a végvidéki generális az eseményen számos elfoglaltsága miatt személyesen általában ritkán vett részt, helyettese, a magyar vicegenerális ugyanakkor annál gyakrabban, főként végvári kapitányok és tisztek jelenlétében. Miután a beiktatás alkalmával az őrség rákháton járó zsoldjából is gyakorta megkapott néhány hónapnyit, azon a végvidék német mustramestere (*Mustermeister*), illetve az alsó-ausztriai rendek hadi fizetőmestere (*Kriegszahlmeister*) is jelen volt. Az előbbi ugyanis köteles volt a generalátus katonáit név szerint nyilvántartó mustralajstromba (*Musterregister*) bevezetni az új főkapitány nevét, az utóbbi pedig ugyanekkor a vár kapitányának egy zászlót és egy dobot adott át.¹⁵ Az úgynevezett végvári szokásjog ugyanis előírta, hogy a jelentősebb váraknál a főkapitányok hatalmi jelvényként beiktatásuk

alkalmával egy dobót és egy fehér színű, úgynevezett országzászlót kaptak, amelynek egyik oldalán a feszület, másikon pedig a császári hatalmat jelképező kétfejű sas volt látható.¹⁶ Végül a tisztségbe történő bevezetés során a főkapitányok az egyik királyi biztos által előre felolvasott esküszöveget (*iuramentum installationis*) ismételték meg, miközben két ujjukat a magasba emelték, másik kezükkel pedig ezzel egyidejűleg az ország zászlóját fogták.¹⁷

Végezetül egy 16. és egy 17. századi főkapitány pályafutásának ismeretetésével azokat a lehetőségeket szeretném röviden felvázolni, amelyek egy kis- vagy középnemesi családból származó katonáskodó ifjú számára a török kori Magyarországon kínálkoztak arra, hogy a vitézlő nép soraiba állva fusson be figyelemre méltó karriert. Thury Márton felemelkedését természetesen nagyban elősegítette, hogy az 1550-es évek második felében a neves rokon, Thury György mellett lévő lovastisztként kezdte pályafutását, majd 1566 és 1568 között nagybátyja palotai kapitányi tisztét örökölte. Igazi karrierje azonban aligha hozható szorosan összefüggésbe az 1571-ben elhunyt „magyar Cid” pártfogásával. Márton ugyanis miután 1568 és 1574 között Veszprémben, majd 1582-től 1584-ig ismét Palotán szolgált mint főkapitány, tisztét oly kiválóan látta el, hogy az utóbbi esztendő őszén Pálffy Miklós főkapitány mellé helyettesnek rendelték Komáromba, a Duna-vonal legfontosabb végvárába. Feladatait főkapitánya nagy meglepetésére látta el, aminek következtében Pálffy 1589. évi bányavidéki generálisi kinevezésekor magával vitte a főkapitányság új központjába, Érsekújvárra. Itt halt meg azután 1599 körül a végvidék egyik legtapasztaltabb és legnagyobb karriert befutó főtisztjeként. Rokonságának, rátermettségének és elsősorban a végek kormányzásában szerzett érdemeinek köszönhetően Thury olyan magas tisztségre emelkedett, amilyenél előkelőbb nemigen juthatott volna számára. A végvidéki főkapitányok és az országos főméltóságok tisztét ugyanis – igen kevés kivételtől eltekintve – főnemesi családok sarjai töltötték be.

A 17. században hasonló karriert futott be negyedszázad alatt az egyszerű köznemesi családból származó és szinte az ismeretlenségből felemelkedő Körtvélyessy István. 1613-ban még egyszerű győri lovaskatona, utóbb valószínűleg huszárhadnagy volt. Ebből a tiszteből nevezték ki azután 1624-ben az általa már korábban igényelt tihanyi kapitányságra, ahonnan 1627-ben Hans Breuner győri generális ajánlására került a jelentősebb veszprémi végházba, hogy éppen egy tucatnyi esztendeig

lássa el a végvidék ekkor második legnagyobb létszámú,¹⁸ mintegy fél ezer fős őrségének vezetését. Végül innen helyezték át 1638-ban Győrbe, hogy a Séd-parti török–magyar határvár igazgatásában és a hódítók elleni katonai akciókban szerzett tapasztalatait immáron a végvidék második embereként, vicegenerálisként hasznosítsa. Azaz Thuryhoz hasonlóan ő is olyan magasra jutott, amilyen magasra azt még származása és a kor íratlan szokástörvényei lehetővé tették.

Noha mindketten bámulatos karriert futottak be, mégis van egy olyan jelentős különbség felemelkedésükben, amely ugyancsak általános jellemzője egyrészt a 16., másrészt az elkövetkező évszázad végvári tisztikarának. Thury és 16. századi kapitánytársai a hivatali ranglétrán való előrehaladásukkor országszerte meglehetősen nagy területen, illetve távolságokban mozogtak. Thelekessy Imre például Veszprémből végül a felső-magyarországi főkapitány tisztébe, az említett Gyulaffy László és Geszthy Ferenc pedig Erdély legkiemelkedőbb katonai posztjára került, sőt Samaria Veszprém és Érsekújvár után, török fogságából való kiszabadulását követően 1599-ben a füleki vár főkapitányi tisztét töltötte be. A 17. században az ilyen távoli végvárakba történő átkerülés avagy áthelyezés – a horvátországi Keglevicsek rövid idejű veszprémi kormányzását kivéve – kevésbé jellemző. Zichy Pál veszprémi fő- és Veszprémi János alkapitány Körtvélyessy Istvánhoz hasonlóan ugyancsak a győri vicegenerális tisztét nyerték el, azaz a veszprémi szolgálat igen jó referenciát jelentett ezen tisztség megszerzéséhez. Ugyanakkor korábban mindketten pusztán a végvidék váraiban (Győrben, Palotán és Veszprémbe) teljesítettek szolgálatot. Veszprémbe ebben az időszakban csak ketten érkeztek más főkapitányságból: Bessenyey István a Kisbalaton-parti Kiskomáromból, Hosszútóthy György pedig a pápai vicekapitányságon át a Kanizsával szembeni végek központjából, az egerszegi végházból, ahol a század első negyedében közel másfél évtizeden át járta ki a vi-tézlő nép nevezetes végvári iskoláját.

* * *

Az alábbiakban közreadott veszprémi fő- és vicekapitányi adattár a végvári társadalom főbb jellegzetességeinek megismerésén túl azon nagy vállalkozás, nevezetesen egy török kori – nem csekély részben végvári – archontológiai lexikon elkészítését kívánja elősegíteni, amelyet az 1607/1608. esztendőк аdatainak összegyűjtésével Benda Kálmán még 1972-ben kezdett el.¹⁹ Azóta 1976-ban Müller Veronika az egerszegi

végvár tisztjeinek és a Kanizsával szembeni végházak főkapitányainak – ugyan saját állítása szerint is hiányos – jegyzékét szedegette össze,²⁰ két esztendővel később Nagy László pedig a *Híresebb végvári tisztek és katonák (1593–1699)* népszerűsítő jellegű adattárát készítette el.²¹ Az utóbbi esztendőkben magam a 16-17. századi katonai igazságszolgáltatásban részt vevő különféle tisztségviselők, illetve a kerületi és végvidéki főkapitányok listájának minél teljesebb összeállítására tettem kísérletet.²²

Miként arra már utaltam, jelen adatközlés – Benda Kálmán archontológiai lexikon-terveinek alapelveit kibővítve – egyrészt a veszprémi fő- és alkapitányok tisztségviselésének jegyzékét, másrészt ugyanezen személyek „életrajzi lexikonát” tárja az olvasó elé. Először a két archontológiai fejezetben [Adattár – I. rész: *A veszprémi végvár főkapitányainak archontológiája (1542–1700)*, illetve II. rész: *A veszprémi végvár vicekapitányainak archontológiája (1570–1700)*] a tisztségviselés pontos időhatárait és a fő- vagy vicekapitány nevét adtam meg, majd időrendben haladva részleteztem a tisztség elnyerésének és az abból való távozás gyakran kalandokba illő körülményeinek eseményeit, a kedvező forrásadottságok ugyanis lehetővé tették mindezek bemutatását. Úgy érzem, mindez azért is igen tanulságos volt, mert felhívhatta a figyelmet arra, hogy az egyes katonai tisztségek esetében a kinevezés és a beiktatás, azaz a tényleges hivatalba lépés között, olykor jelentős idő, akár jó néhány hónap telt el. Ezeket az adatokat követi az „életrajzi lexikon” [Adattár – III. rész: *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak „életrajzi lexikona” (16-17. század)*], amelybe a fő- és vicekapitányok neveinek alfabetikus sorrendjében az adott személy összes tisztsége, azaz teljes életpályája került. Ugyanitt a nevek mellé tett jegyzetekben – amennyiben lehetséges volt – igyekeztem megadni a születés, a halál, a temetés, a házasság(ok) idejét és helyét, továbbá a szülők és a feleségek nevét, valamint a tisztség betöltőjére és családjára vonatkozó irodalmat, illetve a jelentősebb levéltári forrásanyagot. Az adatokat mind az archontológiai, mind az „életrajzi lexikon”-részben zárójelben a levéltári jelzet vagy az irodalmi hivatkozás követi. A korábbi szakirodalomban fellelhető téves adatokra csak a legszükségesebb, vitás esetekben hívom fel a figyelmet, kiigazításukkal külön nem foglalkozom. A tisztségek ideiglenes betöltőit, az úgynevezett ideiglenesen megbízott fő- vagy vicekapitányokat (*substitutus supremus/vice capitaneus*) kurziválva közlöttem, az üresedésekre pedig a *vacantia* szóval utaltam. Végül a még min-

dig megoldatlan problémákra és egyéb bizonytalanságokra szögletes zárójelbe tett kérdőjellel [?] hívtam fel a figyelmet.

JEGYZETEK

¹ HUNGLER, 1986, 214: 90. jegyz.

² Lásd a megfelelő adatokat az adattárban. Az alábbiakban az ott részletesen idézett iratokra külön nem hivatkozom, hiszen a bevezető tanulmány az adatbázis felhasználásával készült.

³ MOL P 707 Fasc. 39. No. 9. fol. 32.

⁴ Bécsi levéltári kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum ösztöndíjával, míg budapesti archivumi feltárómunkámat az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával (T 19789 nyilv. sz.) folytattam. Mindkét kutatási lehetőséget ezúton köszönöm.

⁵ A végvidéki főkapitányságok kialakulására és történetére lásd: PÁLFFY, 1996.

⁶ Erre ez ideig a legjobb összefoglalást egy már meglehetősen régi, bécsi egyetemi disszertáció nyújtja: PERTL, 1939.

⁷ Életének eddigi egyetlen feldolgozása nemrég látott napvilágot: SZURMAY, 1997.

⁸ BANFI, 1932 és DÉTSZY, 1994.

⁹ A végvár 1593. évi elestekor a veszprémi német őrség élén az a Georg Andreas von Hofkirchen állt, akit később a törökök fogságából történt kiszabadulását követően az 1597-ben visszafoglalt pápai végvár főkapitányává neveztek ki. PÁLFFY, 1997/1, 39. és 76.

¹⁰ Ez a példa egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a túlzott általánosításoktól tartózkodnunk szükséges, és mindig alapos vizsgálat alá kell vonnunk az adott végvárban uralkodó állapotokat, illetve az adott személy életpályáját is.

¹¹ Ezt kiválóan igazolja például a későbbi győri főkapitányok, Ferdinand Graf zu Nogarol (1588–1590) és Ruprecht von Eggenberg (1602–1606) pályafutása, ők ugyanis osztrák származásuk ellenére a drinápolyi békét követő időszakban nem a közeli magyar határvidéken, hanem a távoli Németalföldön vállaltak szolgálatot. Nogarolra (1572–1573): ÖStA HHStA Schloßarchiv Grafenegg, Archiv Breuner, Militaria Schachtel 152. Fasc. No. 1. passim.; Eggenbergre (1580–1583 és 1587–1592): StLA Archiv Herberstein, Abteiling Eggenberg Lade 3, No. 24/B 6–11. és No. 24/B 13–21.

¹² Ezekre lásd a Haditanács egykorú iktatókönyveit és a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hungarica, Allgemeine Akten gyűjteményének ilyen vonatkozású iratait.

¹³ MOL P 1315 1655. fol. 5–6. Batthyány Ádám levele Nádasdy Ferenchez. 1655. december 21., Németújvár.

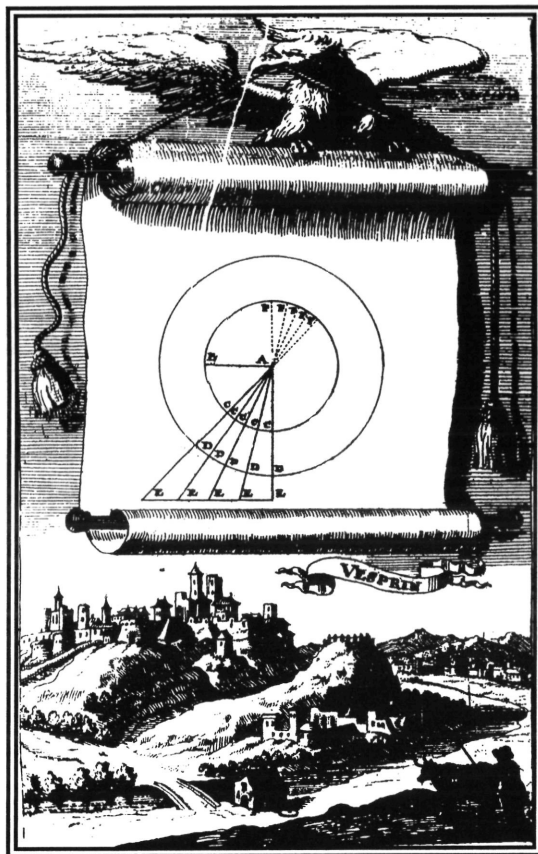
¹⁴ FODOR, 1993.

¹⁵ Lásd az erre vonatkozó szép számú példát az archontológiában.

¹⁶ 1588-ból lásd például a fent említett Ferdinand Graf zu Nogarol győri főkapitány beiktatását: NÖLA SA A–VII–25. fol. 13–14. Vö. még TAKÁTS, 1930, 51.

¹⁷ Az esküszöveg elmondására: „*Juxta hanc formam iuravit illustrissimus comes Adamus Forgach etc. [ti. felső-magyarországi főkapitány] die 1. Septembris 1643. praelegente juramento Joanne Raijsz.*” MOL E 210 Militaria Tétel 121. No. 29–30. Az országszázló fogásáról az egykori veszprémi főkapitány, később kassai generális, Csáky Ferenc 1668. évi beiktatása kapcsán van tudomásunk. AMK Suppl. H III/2. pur. 28. fol. 138–140.

- ¹⁸. NÖLA SA A-II-No. 10. Unfoliert. (1628)
¹⁹. BENDA, 1972.
²⁰. „A lista nem teljes, a hézagokat még a további kutatások során kell kiegészíteni.”
MÜLLER, 1976, 25.
²¹. NAGY Lászl., 1978, 233–252.
²². PÁLFFY, 1995, 199–259. és PÁLFFY, 1997/2.

2. kép Veszprém látképe a 17. század végén
(Van der Nypoort metszete, Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnoka)

BIOGRAPHICAL DATABASE OF CAPTAINS-GENERALS AND ASSISTANT CAPTAINS-GENERALS OF BORDERFORTRESS OF VESZPRÉM (16-17TH CENTURY)

The biographical collection of data of captains-generals and assistant captains-generals of borderfortress of Veszprém joins with that international researches, which pay more attention to the connection of wars and society in the last decades. Since one of the most important seats of war of Europe was the Hungarian forefront of the Hapsburg Empire against the Turks in the 16-17th century, this military and social-historical research of the soldiery serving in the fortresses can serve numerous new, interesting results for the international historiography. Doubly so as the researches dealing with fortresses up to now have paid little attention to that 15.000-20.000 regular soldiers, who did their military service on the pay of Hapsburg emperors in Hungary in premature modern times. This collection of data showing almost fifty Hungarian military courses of life from the premature modern times, published now, would like to recover this shortness at least in a small measure. Furthermore its intention to call attention to opportunities being in such research directions.

Each of the almost fifty courses of life teases the history of 16-17th century of the borderfortress of Veszprém, because all of the persons occurring in the collection of data was captain-general or assistant captain-general in some period of their course of life. Although the fortress of Veszprém did not belong to the high priority fortresses, but it was a borderfortress of second importance of the so called Raab borderfortress-captain-generalcy which defended Vienna and Lower Austria (It means a borderfortress having central role and a system of small outposts belonging to it). Hungarian soldiers were forming most of its guards, this persons with mostly Hungarian origin can be found among its leaders. These Hungarian subaltern officers had the opportunity to make the same military career in Hungary in premature modern times – as numer-

ous examples of collection of data document it – as the German, French or Italian generals acting on seats of war of Western Europe, and to attain to astonishingly high honors. The Hungarian forefront – because of the long fight against Turks – differed from the other seats of war in many peculiarities at that time (for example organization of defensive system, form and method of warfare, style of living of military), but the mercenary way of life offered favorable opportunities to make unique career or fortune also in Danube-basin.

3. kép Veszprém vára, ismeretlen mester metszete a 17. századból
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka)

DATENARCHIV ZUM LEBENSLAUF DER OBER- UND VICEHAUPTMÄNNER DER GRENZFESTUNG VESZPRÉM (16-17. JAHRHUNDERT)

Die Datenbasis der Lebensläufe, die Ober- und Vicehauptmänner der Grenzfestung Veszprém präsentieren, sind eng mit denjenigen internationalen Forschungen verbunden, die in den vergangenen Jahrzehnten dem Zusammenhang von Kriegen und Gesellschaft eine immer größere Beachtung schenkten. Nachdem im 16. und 17. Jahrhundert die ungarische antitürkische Frontlinie des Habsburger Reichs einer der wichtigsten Kriegsschauplätze Europas war, kann die Erforschung der in den Festungen dienenden Heere aus militär- und gesellschafts-historischer Sicht für die ungarische und die internationale Geschichtsschreibung gleichermaßen zahlreiche neue und interessante Ergebnisse bringen. Vor allem auch deshalb, weil die sich mit den Grenzfestungen beschäftigenden Forschungen bisher den aus 15.000-20.000 Personen bestehenden, ständigen Dienst leistenden Schicht, die in der frühen Neuzeit in Ungarn für einen Sold der Habsburger Herrscher Dienst leistete, recht wenig Aufmerksamkeit geschenkt haben. Die jetzt veröffentlichte Datenbasis möchte diesen Mangel durch eine Darstellung der militärischen Laufbahn von etwa fünfzig Soldaten des Ungarn der Frühen Neuzeit zumindest zu einem kleinen Teil ersetzen. Denaben soll darauf aufmerksam gemacht werden, was für Möglichkeiten noch in solchartigen Forschungen verborgen sind.

Die etwa fünfzig Lebensgeschichten sind alle eng mit der Geschichte der Grenzfestung Veszprém im 16. und 17. Jahrhundert verbunden, denn in irgendeiner Periode ihrer Laufbahn trugen alle, die in der Datenbasis angeführt sind, den Rang eines Haupt- oder Vizehauptmannes der Burg. Die Grenzfestung Veszprém gehörte zwar nicht zu den besonders bedeutenden Festungen, aber sie war die zweitwichtigste Grenzfestung der, Wien und Niederösterreich schützenden sogenannte Raaber Grenzhauptmannschaft (worunter wir eine wichtige Grenzfestung und das da-

zuhörige System von kleineren Schutzstellen verstehen). Der überwiegende Teil der Bewachung wurde allerdings bis zuletzt vom ungarischen Heer versehen, so daß wir auch unter ihren Führern vor allem Personen ungarischer Herkunft finden. Diese ungarischen Befelshabern hatten allerdings – wie dies von zahlreichen Beispielen der Datensammlung bestätigt wird – in Ungarn der frühen Neuzeit ebenso die Möglichkeit zu einer wichtigen militärischen Laufbahn, wie die deutschen, französischen und italienischen Heerführer, die auf den westlichen Kriegsschauplätzen Europas so erstaunliche Karrieren gemacht haben. Die ungarische Frontlinie wich gerade aufgrund der langen Kämpfe mit den Türken in zahlreichen Besonderheiten (zum Beispiel in der Organisation des Schutzsystems, in Form und Methoden der Kreigsführung, in der Lebensweise des Heeres usw.) von den anderen Kriegsschauplätzen dieser Zeit ab, die Soldlebensform allerdings hat auch im Donabecken einewirklich günstige Möglichkeit für eine unvergleichbare Karrierelaufbahn und damit auch für ernsthafte Bereicherung geboten.

4. kép Gaspard Bouttats 1684. évi rézmetszete Veszprémről
(Jacobus Peeters könyvében)

Adattár – I. rész

A veszprémi végvár főkapitányainak archontológiája (1542–1700)

Előzmények: a veszprémi vár kapitányai (praefectus) annak 1552. évi eleste előtt

1542. aug. 18.–1543. okt. 21. Gönczy Bertalan még Kecheti Márton veszprémi püspöki őrsége élén

1542. aug. 18. „*castrī Wespremiensis praefectus*” (MOL E 185 Gönczy Bertalan Rajky István kanizsai kapitányhoz. 1542. aug. 18., Veszprém)

1543. szept. 3. „*praefectus arcis Wespremiensis*” (MOL P 1314 No. 16 616–16 617.)

1543. okt. 21. „*praefectus Vespremiensis*” (ÖStA FHKA HKA HFU RN 1. 1543. fol. 6.)

1546. febr. 15.–1552. máj. 14. előtt Paksy János (pakosi) immáron királyi őrség élén –

1546-ban Hans Görtschacher német kapitánnyal együtt, aki az oda vezényelt német gyalogság kapitánya volt

1548–1550 Thelekessy Imrével (debretei) együtt, aki pedig annak a mintegy 80 fős lovasscsapatnak a kapitánya volt, amelyet ez időben részben Pápán, részben Veszprémbe állomásoztattak

1546. jan. 8. „*Joannes Görtchaker capitaneus*” (MOL E 185 Hans Görtschacher levele Nádasdy Tamáshoz. 1546. jan. 9., Veszprém)

1546. febr. 15. „*Joannes Gevthykar et Joannes Paxy praefecti arcis Vespremiensis*” (LUKINICH, 1941. 361: No. 160.)

1546 második fele H. G. Veszprémbe, P. J. pedig éppen Pápán tartózkodik. (ÖStA FHKA HKA NÖKA RN 46. 1566. Jan. unfoliert és NÖLA SA A–VII–16. fol. 3–6.)

1546. jún. 4. H. G. jelentése Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnoknak a Veszprém körüli hadihelyzetről. (ÖStA FHKA HKA HFU RN 2. 1546. Juni fol. 71–74.)

1546. aug. 2. H. G. kérelme I. Ferdinándhoz zsoldja ügyében. (Uo.)

1547. okt. 6. P. J. továbbra is Veszprémbe szolgál. (MOL E 185 Paksy János levele Nádasdy Tamáshoz. 1547. okt. 6., Veszprém)

1548. aug. 22. P. J-t továbbra is veszprémi kapitányként említik. (ETE, V. köt. 60–61: No. 64.)

1548. okt. 7. P. J. ekkor is Veszprémbe szolgál. (LUKINICH, 1941. 522: No. 225.)

1548. okt. Komáromy András ugyan T. I-t a vár egyedüli kapitányának véli, ugyanakkor T. I. ténylegesen csak Pápáról odavezényelt lovasscsapatának volt a kapitánya, és ekként P. J-sal – aki szintén egy lovasscsapat élén (is)

állt – együtt parancsolt a veszprémi őrségnek. (KOMÁROMY, 1889/1. 227–230. és KOMÁROMY, 1889/2. 166.)¹

1550. szept. 26. P. J. még mindig Veszprémben tartózkodik. (MOL E 185 Paksy János levele Nádasdy Tamáshoz. 1550. szept. 26., Veszprém. Vö. még HUNGLER, 1986. 230.)

1550. okt. 27. T. I. már Győrben tartózkodik. (MOL E 185 Thelekessy Imre levele Nádasdy Tamáshoz. 1550. okt. 27., Győr)

1552. ápr. 1. P. J-t komáromi főkapitánnyá nevezik ki. (Lásd az „életrajzi lexikon”-részben.)

1552. máj. 14. P. J. már biztosan nincs Veszprémben. (SZÁNTÓ, 1970. 52: 16. jegyz.)

1552. máj. 19. P. J. már Komáromból ír levelet Miksa fhg-hez. (Uo., 18. jegyz.)

1552. máj.14.–jún.1.Vas Mihály (károlyi) ideiglenesen megbízott, majd a tisztség jogtalanul bitorló kapitány

1552. máj. 14. Ideiglenesen megbízott kapitánnyá intézkedik, amely feladatkörrel Paksy János távozását követően az új kapitány megérkezéig bízták meg. A Pozsonyban székelő helytartóság Ehrenreich von Königsberghez ezen a napon intézett levele szerint azonban „*castrum Wesprimiense... nullum habeat capitaneum praeter quendam Vas Myhal, qui insufficiens est ad directionem castris.*” (SZÁNTÓ, 1970. 52: 16. jegyz.)

1552. jún. 1. A vár feladásáig látja el, pontosabban bitorolja jogtalanul a kapitányi tisztséget, míg ekkor török fogságba esik. (ERDÉLYI, 1913. 28.; SZÁNTÓ, 1970. 50. és HUNGLER, 1986. 54.)

1552. jún. 3. Csányi Ákos ekkor kelt jelentése szerint V. vitézül harcolt: „*örömet mekölté makát, oli helieken forkódik.*” (ÖZE, 1996. 90: No. 22.)

[1552. máj. Pethő Pétert (gersei) kinevezik, de mivel Vas Mihály nem engedi be a várba, ténylegesen sohasem tölti be tisztségét]

1552. máj. 18. Miksa fhg. tudatja a volt veszprémi, ekkor már komáromi főkapitánnyal, Paksy Jánossal, hogy P-t abból a célból hívatta magához Bécsbe, hogy tárgyaljon vele a tisztség elvállalásáról. (SZÁNTÓ, 1970. 52: 19. jegyz. Vö. ISTVÁNFFY, 1622. 321.)

1552. máj. 19. Paksy – még nem kapván meg a fhg. előbb említett levelét – sürgeti egy új, a tisztségre alkalmas kapitány időben történő kinevezését: „*aliquem huic officio sufficientem ad praefecturam Wesprimiensem tempestive decernere dignetur* [ti. Sacratissima Maiestas Vestra– P. G.].” (SZÁNTÓ, 1970. 52: 18. jegyz.)

¹ Thelekessy címereslevelének „*cum eo loci in praesidio ageres*” latin kifejezését ugyan Komáromy „*s mint annak a helynek parancsnoka*” fordulattal ültette át a magyar nyelvre, ez alatt azonban pusztán annyi értendő, hogy „*midőn annak a helynek az őrségében szolgált*”. Ez pedig tökéletesen megfelel azon véleményünknek, miszerint Thelekessy pusztán Pápáról odarendelt lovascapatának parancsnokolt Veszprémben és így látta el Paksyval – aki egyúttal egy külön lovascapat élén is állt ott – a végvár vezetését.

1552. máj. második fele A kinevezett P-t Vas Mihály nem engedi be a várba, így ténylegesen sohasem tölti be a tisztséget. (Uo., 49. és Istvánffy idézője: HUNGLER, 1986. 52.)

1552. jún. 1.–1566. jún. 30. vacantia Veszprém első török fennhatósága idején²

1552. jún. 1. Miksa fhg. értesül a váci püspök és Erasm Teufel június 1-én délután 6 órakor kelt leveléből Veszprém elestéről. (ÖStA KA AFA 1552/6/6.)
1552. jún. 2. Miksa fhg. tudatja I. Ferdinánddal Veszprém elestét. (Uo., 1552/6/2. és SZÁNTÓ, 1970. 50.)
1552. jún. 3. Keglevics György Pápa szolgálo királyi kapitány Zichy Istvánhoz, Nádasdy Tamás kapitányához írott levelében – teljesen tájékoztatlanul – még úgy tudósít, hogy nem esett el Veszprém. (SZALAY, 1861. 95–96. No. XCI. Vö: Dátum nélkül. A pápai őrség maga sem tudja még, elesett-e Veszprém. KOMÁROMY, 1904. 272–273. No. 7.)
1552. jún. 3. Csányi Ákos beszámol Nádasdy Tamásnak Veszprém ostromáról. (ÖZE, 1996. 89–90. No. 22.)
1552. jún. 7. Szondy György és Beke György levele Drégelyből egy ismeretlen városhoz Veszprém elestéről. (ERDÉLYI, 1913. 172–173.)
1566. jún. 30. Este 7 óra után az Eck Graf zu Salm győri főkapitány vezette királyi csapatok visszafoglalják Veszprémet. (Az este 7 óra után történt visszafoglalásra, amelyről júl. 5-én Tielesch Lénárt tudósítja Körmöcbánya városát: MATUNÁK, 1897. 275.; júl. 5. Eck Graf zu Salm tudatja a vár visszavételét Selmechbánya városával. Uo., 268–269.)
1566. júl. 2. Salm Kanizsai Orsolyával tudatja Veszprém visszavételét. (MOL E 185 Eck Graf zu Salm levele Kanizsai Orsolyához. 1566. júl. 2., vespérmi tábor)
1566. júl. 2. Nádasdy Kristóf szintén beszámol Kanizsai Orsolyának, hogy „az *Úristen csodálatosképen Beszprémet minden emberi reménység ellen kezünkbe adá.*” (TAKÁTS, 1928/1. 105.)
1566. júl. 8. Salm és Georg Graf von Helfenstein³ már intézkednek Veszprém ellátásáról. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fól. 124.)

² A vár 1552. évi elestére és 1566. évi visszafoglalására lásd összefoglalóan: MATUNÁK, 1897., ERDÉLYI, 1913., 24–29., ill. 46–50., PROKOPP, 1967., SZÁNTÓ, 1970., VERESS D., 1983, 58–60., ill. 97–98. és HUNGLER, 1986, 47–54., ill. 67–72.

³ Helfenstein ekkor két felső-ausztriai német gyalogos zászlóalj kapitánya volt a magyar hadszíntéren. MATUNÁK, 1897, 271.

**A veszprémi végvár főkapitányai (supremus capitaneus; Oberhauptmann⁴)
1566-tól:**

1566. júl. 1.–júl. 13. Thury György és Széchényi Mihály ideiglenesen megbízott főkapitányok, majd júl. 13.–szept. 4. már egyedül Széchényi a megbízott főkapitány

1566. júl. 1. T. Gy-t megbízzák Veszprém védelmével: „*Nach solchen Erobern ist Vespriem dem Herrn Thurij Gürgen vbergeben worden, welcher des-selbige wider befestiget, vnd soll noch mit Krigsuolck, auf diese Stund darinnen sein.*” (júl. 14. Selmechánya beszámolója Veszprém visszavételéről Körmöcbányához. MATUNÁK, 1897. 270–271.)

1566. júl. 1. után Sz. M. Veszprémbe marad, hiszen július 13-án innen intéz levelet Kanizsai Orsolyához. Eszerint T. Gy. ekkor Bécsbe ment, hogy tárgyaljon I. Miksaával, miként vállalják ketten a tisztséget: „*Dominus Georgius Thwrij nunc adest, discessit enim erga maiestatem sacratissimam pro concludendo negotio nostro, quomodo et sub qua conditione hic mansuri simus.*” T. Gy. később már nem tért vissza Veszprémbe, így ő ténylegesen csak két hétig állt a vár élén. (BÁRTFAI, 1911. 88. és a levél teljes kiadása: uo., 668–669.)

1566. aug. 19. Sz. M. kéri, hogy vagy távozhasson Veszprémből, vagy biztosít-sanak számára jobb ellátást. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 142.)

1566. szept. 4.–1567. jan. 14. után Széchényi Mihály

1566. aug. 30. Sz. levele a Haditanácshoz a tisztség elvállalása ügyében. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 149.)

1566. szept. 4. A Haditanács értesíti az Udvari Kamarát, hogy Sz-vel megállapo-dtak a főkapitányság elvállalásáról. (Uo., Reg. Bd. 146. fol. 188.)

1566. szept. 4. Már veszprémi kapitányként említik. (MOL E 21 Köt. 14. fol. 131. Vö. ERDÉLYI, 1913. 67.)

1566. szept. 9. Utasítás a Veszprémbe és Palotára küldött királyi biztosok részé-re, akik feltételezhetően beiktatták Sz-t tisztségébe. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 146. fol. 189.)

1566. szept. 12. Utastás. (Uo., fol. 190.)

1566. szept. Kinevezéséről a Széchényi család 1697-ben kelt grófi diplomája – Istvánffy Miklós története alapján – az alábbi szavakkal emlékezik meg: „*Michael olim Széchény, vir ea militaris disciplinae pollens perita, ut recuperato a Turcis anno millesimo quingentesimo sexagesimo sexto dudum evolutu per Ecchium comitem Salmensem Wesprimio ibidem commendantis munere fungi, praesidioque illi cum certa equitum turma ac ducentis peditibus (uti quidem Nicolaus Istvánffy historiarum suarum Hungaricarum sub finem libri vigesimi secundi diserite commemorat)*

⁴ A 16. század második felében ugyanakkor még néha a régi *praefectus* elnevezést is használják a veszprémi főkapitányokra. Vö. például Thury Márton főkapitány latin nyelvű utasításával 1568-ból: „*Instructio in negotio praefecturae arcis Vespriensis egregio fideli nobis dilecto, Martino Thuri data.*” MOL E 136 No. 173. fol. 506–511.

tutando... " (1697. márc. 30., Bécs. ÁLDÁSY, 1904. 265–267: No. CDXXXIV.)

1566. dec. 14. Sz. még Veszprémben tartózkodik. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 185.)
1567. jan. 14. A Haditanács levele Sz-hez a főkapitányságból való távozása ügyében. (Uo., Reg. Bd. 148. fol. 2.)

1567. febr.–1568. júl. Gyulaffy László (rátóti)

1566. jún. 26. Eck Graf zu Salm győri főkapitány már ekkor Gy-t ajánlja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 117.)
1566. szept. 19. Miksa király a győri táborból engedelmességre intő levelet intéz a veszprémi katonasághoz Gy. kinevezése kapcsán, ő azonban ezt követően mégsem látja el tiszttét, hiszen szept. 12-én már Széchényi Mihály kap utasítást.⁵ (Kiadása: ERDÉLYI, 1913. 179. Vö. még VÉGHELY, 1869. 498. és PRT, X. köt. 157.)
1566. nov. 23. Salm ismét Gy-t javasolja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 181.)
1566. dec. 24. A Haditanács Gy-t kívánja Veszprémbe rendelni. (Uo., Reg. Bd. 146. fol. 231.)
1567. jan. 13. Tárgyalások folynak Gy-val a tisztség ügyében, amelyek után maga ajánlkozik annak betöltésére. (ÖStA KA Best. No. 147. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. fol. 1. Vö. még TAKÁTS, 1928/I. 279: 431. jegyz.)
1567. jan. 13. Utasítás Gy. számára, aki egyúttal megtartja tihanyi kapitányi tiszttét is. (GÖMÖRY, 1889. 320. Vö. még ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1560–1569. fol. 13–14.)
1567. jan. 18. Utasítás a Gy-t beiktató királyi biztosok részére. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. fol. 8.)
1567. febr. A királyi biztosok jelentése Gy. beiktatásáról, amelyhez mellékelik a vár lőszer- és élelmiszerleltárát, valamint Gy. reverzálisát tisztségéről. (Uo., fol. 9.)
1568. ápr. Salmtól kérnek javaslatot a megüresedendő tisztség alkalmas személlyel történő betöltésére. (Uo., fol. 109.)
1568. máj. 13. Gy. kéri, hogy Bécsbe, a királyi udvarba mehessen, nyilván, hogy ott lemondásáról tárgyalhasson. (Uo., fol. 114. Vö. TAKÁTS, 1928/I. 119.)
1568. máj. Salm kéri, hogy Gy-t az esztendő végéig még bírják maradásra Veszprémben. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. fol. 118.)
1568. máj. 7. A Haditanács beleegyezik Gy. lemondásába: Gy. „würdet die Haubtmanschaft VesPrin aufgeschriben”. (Uo., Reg. Bd. 148. fol. 134.)
1568. júl. 1. Gy. tudatja, hogy eddig a napig tartózkodott Veszprémben. (Uo., Exp. Bd. 147. fol. 131.)

⁵ Ezen események téves rekonstruálásából adódott, hogy Takáts Sándor Széchényi Mihályt Gyulaffy vicekapitányának vélte. TAKÁTS, 1928/I. 281. Az adatot kritika nélkül átveszi és Széchényit még Tihany élére is kinevezi: VERESS D., 1983, 101.

1568. júl. 17. Gy-t sietve ismét Veszprémbe rendelik, valószínűleg tisztsége átadására. (Uo., Reg. Bd. 148. fol. 146. Vö. rossz dátummal: TAKÁTS, 1928/I. 283.)
1568. júl. 28. előtt Gy. átadja a várat az új főkapitánynak, Thury Mártonnak. (Lásd alább.)

1568. júl. 28. előtt–1574. jún. 22. után Thury Márton

1568. ápr.–máj. Tárgyalások kezdődnek, majd folynak T-val a tisztség elvállalásáról. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 122., fol. 125–126. és fol. 134.)
1568. máj. 1. és 7. T. benyújtja feltételeit a tisztség elvállalása kapcsán. (Uo., Exp. Bd. 147. fol. 113.)
1568. máj. 22. Még mindig folynak a tárgyalások T-val. (Uo., fol. 115.)
1568. máj. 28. Utasítás latin nyelven T. részére. (MOL E 136 No. 173. fol. 506–511. Vö. máj. 24. alatt: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 137.)
1568. júl. Eck Graf zu Salm győri főkapitány sürgeti T. beiktatását. (Uo., Exp. Bd. 147. fol. 135.)
1568. júl. 28. Már beiktatott főkapitány. (Uo., Reg. Bd. 148. fol. 161.)
1570. máj. T. kéri elbocsátását. (Uo., Exp. Bd. 151. fol. 59. és uo., Reg. Bd. 152. fol. 68.)
1570. júl. 1. Elrendelik T-nak, hogy továbbra is maradjon Veszprémbe. (Uo., fol. 104.)
1570. aug. 26. T. felajánlja maradását, amelyet a Haditanács elfogad. (Uo., fol. 126.)
1571. febr. 21. Felszólítják T-t, hogy továbbra is maradjon tisztségben. (Uo., Reg. Bd. 154. fol. 10.)
1571. jún. 7. T. ismét elbocsátását kéri. (Uo., Exp. Bd. 153. fol. 43.)
1571. aug. 5. T. tudatja a Haditanáccsal, hogy még egy évig hajlandó Veszprémbe maradni. (Uo., fol. 72.)
1572. ápr. 30. T. már sokadszorra kéri elbocsátását. (Uo., Exp. Bd. 155. fol. 49.)
1572. dec. 15. T. ismét felajánlja, hogy szolgálati éve kitöltésig vállalja a tisztséget. (Uo., fol. 152.)
1573. máj. 18. előtt és okt. 28. Salmnak elrendelik, hogy tárgyaljon T-val a tisztségben való megmaradásáról. (Uo., Reg. Bd. 157. fol. 344. és fol. 347.)
1573. dec. 8. előtt Salmnak megparancsolják, hogy tegyen jelentést, T. marad-e tisztségben. (Uo., fol. 348.)
1573. dec. 16. és dec. 24. Salmnak elrendelik, tegyen javaslatot a tisztség alkalmas személyekkel történő betöltésére. (Uo., fol. 349.)
1574. jan. 31. T-t értesítik, hogy az új főkapitányt márc. 1-én iktatják be tisztsébe. (Uo., Reg. Bd. 159. fol. 182.)
1574. jún. 6. A Haditanács kancelláriájában kiállítják T. elbocsátólevelét (*Abdankbrief*). (Uo., fol. 217.)
1574. jún. 22. T. még Veszprémbe tartózkodik. (Uo., Exp. Bd. 158. fol. 210.)

1574. jún. 22. után–1578. dec. 8. után Geszthy Ferenc

1574. jan. 1. és 7. Döntés születik a Haditanácsban arról, hogy Miksa király a tisztséget G-nek adományozza, és erről értesítik Eck Graf zu Salm győri főkapitányt, utasítván G. beiktatására. A tisztségre G-t maga Salm aján-

- lotta. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 158. fol. 119. és uo., Reg. Bd. 159. fol. 135. Salm ajánlására: TAKÁTS, 1926. 216.)
1574. jan. 9. G-t értesítik a meghozott döntésről. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 159. fol. 179.)
1574. jan. 20. G. benyújtja észrevételeit készülő utasítása kapcsán. A tisztet ennek ellenére már ekkor neki adományozzák és beiktatásához elrendelnek számára az Udvari Kamarától egy a főkapitányoknak járó dobót. (Uo., Exp. Bd. 158. fol. 164.)
1574. márc. 1. előtt Értesítik G-t, hogy beiktatása márc. 1-én lesz. (Uo., Reg. Bd. 159. fol. 182.)
1574. márc. 16. G. még Pápáról ír levelet Miksa királynak, hogy várja a beiktatására rendelt uralkodói biztosokat. (TAKÁTS, 1926. 216.)
1574. ápr. 16., jún. 2. G. több ízben sürgeti beiktatását. Erre valószínűleg június 22. után kerül sor. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 159. fol. 191., fol. 206. és fol. 216. Vö. még Uo., Reg. Bd. 159. fol. 202.)
1578. jún. 10. G. kéri elbocsátását tisztéből. (Uo., Exp. Bd. 166. fol. 211.)
1578. júl. 13., majd nov. 16. és nov. 27. Andreas Teufel győri főkapitány támogatja G. kérését, majd többször közbenjár távozása ügyében. (Uo., fol. 222. és fol. 94.)
1578. okt. 20. G. ismét kérelmezi elbocsátását. (Uo., fol. 248.)
1578. dec. 8. G. kéri, hogy végre átadhassa Veszprém végvárát utódának. (Uo., fol. 264.)

1579. jan.–1593. okt. 6. Ferranto Samaria de Speciacasa

1581. ápr.–1589. aug. 29. egyúttal ideiglenesen megbízott érsekújvári főkapitány,

1591. jan.–1593. okt. 6. egyúttal ideiglenesen megbízott tihanyi kapitány

1579–1581 „csak” veszprémi főkapitány

1577. jan. 15. A Haditanács ígéretet tesz S-nak, amennyiben egy főkapitányi tisztség megüresedik, azt neki adományozzák. S. 1578. jan. 25-én megköszöni az ígéretet. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 165. fol. 125. és uo., Exp. Bd. 164. fol. 121.)
1578. márc. 28. S. kéri a veszprémi főkapitányi tisztséget. Ugyanekkor Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány erre Balassi Bálintot ajánlja. (Uo., Exp. Bd. 166. fol. 121.)
1578. jún. 19., jún. 29., júl. 10. és okt. 14. S. nem kíván tovább Komáromban szolgálni, ezért többször kéri onnan elbocsátását. (Uo., fol. 122–124.)
1578. okt. 29. S. kéri áthelyezését Komáromból Veszprémbe. (Uo., fol. 124.)
1578. nov. 3. Andreas Teufel győri főkapitány S-t javasolja a tisztségre. (Uo., fol. 93.)
1578. nov. 28. S. benyújtja feltételeit a tisztség elvállalása kapcsán. (Uo., fol. 124.)
1578. vége felé Utasítás S. számára. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. I. 1576–1585. p. 6.)
1578. dec. 11. Bécsben S. reverzálist ad Ernő fgg-nek a tisztségről. (ÖStA KA Best. No. 647.)
1578. dec. S. már nincs Komáromban. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 166. fol. 124–125.)
1579. jan. 8. S. már Veszprémbe van. (Uo., Reg. Bd. 167. fol. 213.)

1581–1589 veszprémi és ideiglenesen megbízott érsekújvári főkapitány

1581. márc. 11. és 19., majd 23. A Haditanács tárgyalásokat folytat Friedrich von Žerotin érsekújvári főkapitánnyal elbocsátásáról, amelyet végül 23-án engedélyeznek. (Uo., Reg. Bd. 170. fol. 121–122.)
1581. márc. 30. S. tudatja, hogy hajlandó ideiglenesen ellátni az érsekújvári főkapitányi tisztséget is. (Uo., Exp. Bd. 169. fol. 242. és uo., Reg. Bd. 170. fol. 122.)
1581. ápr. Ettől kezdve S. ideiglenesen ellátja az érsekújvári főkapitányságot. (Uo., fol. 122.)
1581. aug. 26. S. már egy megüresedett officialátust⁶ kér Érsekújvár környékén saját ellátására. (Uo., Exp. Bd. 169. fol. 278–279.)
1582. máj. 12. S. többször kéri elbocsátását Újvárról, amelyre válaszul türelmét kéri. (Uo., Exp. Bd. 171. fol. 103. és uo., Reg. Bd. 172. fol. 102.)
1582. máj. 15. Teufel kéri S. elbocsátását Újvárról, nyilván azért, hogy jobban elláthassa veszprémi tiszét. (Uo., Exp. Bd. 171. fol. 118.)
1583. máj. 14., 24. és dec. 13. S. többször kéri elbocsátását Újvárról. (Uo., Exp. Bd. 173. fol. 112. és fol. 114. Vö. még Uo., Reg. Bd. 174. fol. 115.)
1583. máj. 22. Felszólítják S-t, hogy még rövid ideig lássa el az újvári főkapitányságot. (Uo., fol. 113.)
1584. júl. 14. S. ismét kéri elbocsátását Újvárról, amelyre azt válaszolják, hogy lássa még el egy ideig azt. (Uo., Exp. Bd. 175. fol. 112. és uo., Reg. Bd. 176. fol. 113.)
1585. márc. 23. Teufel kéri, hogy S. egy időre Veszprémbe mehessen kapitányi feladatainak elvégzésére. (Uo., Exp. Bd. 177. fol. 108. és uo., Reg. Bd. 178. fol. 105.)
1585. márc. 28. Ernő fhg. panaszkodik, „*das Vjwär numehr ins Vierte Jar ohn ain bestätt haubt vnnd ohne gericht's stab ist*”. S-val kapcsolatban pedig kijelenti: „*Dann obwol der Verwalter Ferdinand Šamaria verstanndts vnnd Redlichait halber sonnssten genuesamb, So hat Er doch in dem Zweifel, da Er von ainem Monnat vnnd Wochen Zur anndern seiner Erlaffung, vnnd dann aines anndern Obrissen Einsezung vertrösst worden.*” Ez pedig nem szolgál a vár javára, mert a katonaság fegyelmét nehéz megtartani, hiszen a főkapitány távollétében rengeteg a kihágás és a visszaélés, miként az elmúlt időben is történt. Ezért a fhg. egy állandó főkapitány kinevezését sürgeti S. helyére. (ÖStA HHHStA Hungarica AA Fasc. 116. Konv. A. fol. 49–50., fol. 53–54.)
1585. máj. 16. Rudolf király elrendeli, hogy S. lássa el továbbra is az érsekújvári főkapitányi tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 177. fol. 1.)
1585. szept. 30. Görög János levelet intéz a Haditanácshoz S. érsekújvári helyettesítése ügyében. (Uo., fol. 96.)
1585. nov. 14. Ernő fhg. ismét arról panaszkodik Rudolf királynak, hogy S. és helyettese gyakori távolléte miatt mindenképpen szükséges lenne ennek az igen fontos várnak az élére egy rendes, állandó főkapitányt állítani. (ÖStA HHHStA Hungarica AA Fasc. 116. Konv. A. fol. 164–167.)

⁶ Az érsekújvári officialátusokra lásd OBORNI, 1991.

1585. nov. 25. előtt S. mind a Haditanácsnál, mind Ernő fhg-nél ismételten kéri elbocsátását Újvárról. Csak veszprémi tisztét akarja tovább viselni. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 5. és fol. 93. A fhg-hez intézett kérelem eredetiben is fennmaradt: ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 116. Konv. A. fol. 173–174.)
1585. nov. 25. S. fenti kérelme, illetve szóbeli sürgetése miatt, továbbá mivel nem tanácsos, hogy ugyanazon személy legyen a főkapitánya egy a Dunán innen, illetve azon túl fekvő végvárnak, ezért Ernő fhg. egy rendes főkapitányt kér Újvárra, hogy ő ott a katonaság és az erődítés ügyeit rendbehozza. (Uo., fol. 170–171., fol. 176–177.)
1586. febr. A korábbi gyakorlatnak megfelelően, amikor S. Veszprémben tartózkodik, akkor Újvárott Görög János érsekújvári vicekapitány helyettesíti. (Lásd erre 1586. febr. 22. előtt S. kéri, hogy néhány napra Veszprémbe mehessen. Ezt abban az esetben engedélyezik neki 8 napra, ha Görög vicekapitány visszaérkezik Újvárra. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 114.)
1587. jan. 23. előtt S. megint kéri elbocsátását Újvárról. (Uo., Reg. Bd. 180. fol. 1.)
1587. ápr. 3. Felszólítják S-t, hogy maradjon türelemmel újvári tisztében. (Uo., Reg. Bd. 182. fol. 116.)
1588. aug. 13. előtt S. már másodszor kéri – szinte esedezve – a végvárok megsemmisítésére kiküldött királyi biztosokat, hogy járjanak közben Rudolf királynál érsekújvári tisztségéből való elbocsátása ügyében. (MOL P 1314 No. 45 835.)
1589. máj. 9. Rudolf király elhatározza, hogy az érsekújvári főkapitányságot és a „dunáninnenit” kerületi főkapitányi tisztséget Pálffy Miklósnak adományozza. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 184. fol. 4.)
1589. máj. 24. előtt Tárgyalásokat folytat a Haditanács Pálffyval a tisztségről. (Uo., fol. 102.)
1589. máj. 24. Pálffyt Rudolf király kinevezi érsekújvári főkapitánnyá. (ÖStA FHKA HKA Fam-Akt. B–P. 22. fol. 11.)
1589. jún. 1. Utasítás Pálffynak tisztségéről. (ÖStA HHStA Archiv Pálffy. Arm. I. Lad. I. Fasc. I. No. 11. [eredeti] és MOL E 196 Fasc. 34. No. 44. [egykorú másolat])
1589. jún. 1. Bestallung Pálffy részére tisztségéről. (ÖStA KA Best. No. 399. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 184. fol. 102.)
1589. jún. 6. Eredetileg erre a napra jelölik ki Pálffy beiktatását Érsekújváron. (ÖStA FHKA HKA Fam-Akt. B–P. 22. fol. 11.)
1589. júl. 5. előtt Felszólítják Pálffyt, hogy Augsburgból utazzon Érsekújvárra a főkapitányi tisztség átvételére. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185/1. fol. 112.)
1589. júl. 26. Utasítják S-t, hogy az úgynevezett háromhónapos tanácskozás végéig még lássa el érsekújvári tisztét. (Uo., fol. 112.)
1589. aug. 18. Pálffy néhány hiányosságot vél felfedezni érsekújvári utasításában. (Uo., Exp. Bd. 184. fol. 125.)
1589. aug. 24. S. még Érsekújváron tartózkodik. (Uo., Reg. Bd. 185. fol. 113.)
1589. aug. 29. S. átadja Érsekújvár végvárát utódjának, Pálffy Miklósnak. (JEDLICSKA, 1897. 390. No. 641.)

1589–1591 „csak” veszprémi főkapitány

1589. febr. 19. S. kéri Veszprémből való elbocsátását is, de ezt a Haditanács visszautasítja. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 184. fol. 121. és uo., Reg. Bd. 185/1. fol. 110.)
1589. márc. 11. Felszólítják S-t, hogy az esztendő végéig viselje tovább a tisztséget. (Uo., Exp. Bd. 184. fol. 122.)
1589. szept. 10. Értesítik Ferdinand Graf zu Nogarol győri főkapitányt, hogy S-t visszahelyezték Érsekújvárról veszprémi főkapitányságába. (Uo., Reg. Bd. 185/1. fol. 133.)
1589. nov. S. már újra és végleg Veszprémben van. (Uo., Exp. Bd. 184. fol. 313. és uo., Reg. Bd. 185/1. fol. 289.)

1591–1593 veszprémi főkapitány és ideiglenesen megbízott tihanyi kapitány

1590. febr. 8. előtt S. a veszprémi mellé kéri a tihanyi kapitányságot is, amelynek kapcsán még március végén is tárgyalnak vele. (Uo., Reg. Bd. 185/2. fol. 194., fol. 196. és fol. 200.)
1591. jan. 13. S. ettől kezdve rendszeresen intézkedik a tihanyi vár ügyeiben is, azaz ideiglenesen ellátja a tihanyi kapitányságot. (Uo., Exp. Bd. 186. fol. 180., fol. 186. stb., 1592. feb. 2. Uo., Exp. Bd. 188. fol. 180., 1593. febr. 3. Uo., Exp. Bd. 190. fol. 240. Vö. még PRT, X. köt. 220. és 748: No. 223.)
1593. szept. 29–30. Ferdinand Graf zu Hardegg győri főkapitány jelenti, hogy Szinán nagyvezír Veszprém ellen vonul. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol. 129.)
1593. okt. 2. S., majd S. és Georg Andreas von Hofkirchen közösen jelentik Veszprémből, hogy a török megkezdte a vár ostromát. (Uo.)
1593. okt. 4. Fejérkövy István helytartó jelenti Pozsonyból, hogy a török ostromolja Veszprém várát. (Uo., fol. 297.)
1593. okt. 6. Hardegg tudatja a Haditanáccsal Veszprém elését. (Uo., Reg. Bd. 191. fol. 123.)
1593. okt. 6. S. Veszprém elésének napjáig tölti be tiszttét, amikor éjszaka ő is megpróbál kiszökni a várból, de török fogságba kerül. (GÖMÖRY, 1895. 258.)

1581–1584 Istvánffy István, majd 1585–1589 Tharnóczy Farkas vicekapitányok ideiglenesen gyakorla ellátják a túlnyomórészt Érsekújvárott tartózkodó Samaria főkapitány feladatait

- 1582 Amikor Samaria főkapitány Érsekújvárott van, távollétében I. I. látja el a főkapitányi tisztséget. Lásd például dec. 22. Samariát kéri a Haditanács, hogy I. I-nak „honorálja” valamivel veszprémi helyettesítését. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 172. fol. 254.)
1583. jan. 22., majd aug. 5. Samaria maga kéri I. I. szolgálatainak megfizetését. (Uo., Exp. Bd. 173. fol. 110. és uo., Reg. Bd. 174. fol. 114.)
1583. máj. 16. és aug. 5. Maga I. I. kéri a helyettesítésért járó többletfizetést. (Uo., Exp. Bd. 173. fol. 245. és fol. 285.)
1583. szept. 2. I. I. kéri a főkapitányságot, ha Samaria továbbra is Érsekújvárott maradna. (Uo., fol. 296.)

1583. szept. 5. A Haditanács elrendeli az Udvari Kamarának, hogy I. I-nak 150 rajnai forint értékben készíttessenek egy ezüst ivókupát a veszprémi főkapitányság eddigi ellátásáért. (Uo., Reg. Bd. 174. fol. 250.)
1583. dec. 13. Tudatják I. I-val, hogy a veszprémi főkapitány továbbra is Samaria marad, ezért vele semmiben ne ellenkezzék. (Uo., fol. 266.)

1593. okt. 6.–1598. aug. 4. vacantia Veszprém második török fennhatósága idején⁷

1593. okt. 6. este 10 órakor Veszprém várának őrsége három napnyi ostrom után az éj leple alatt elszökik. (GÖMÖRY, 1895. 256–257.)
1593. okt. 6. Ferdinand Graf zu Hardegg győri főkapitány tudatja a Haditanácsal Veszprém elestét. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol. 123.)
1598. aug. 4. A törökök üresen hagyják Veszprém várát. (HUNGLER, 1986. 87.)

1598. aug. 4.–1599. nov. Maróthy Mihály

1598. aug. 4. Veszprém visszavétele után M-t – pápai főkapitányi tiszte mellett – egyúttal megbízzák a veszprémi főkapitányi tisztséggel is. (NAGY Laj., 1976. 146.)
1598. aug. 4. „Azután ismét Veszprém második elveszése és újjobban megnyerése után hatodik kapitány Maróthy Mihály [volt]” – vallotta egy tanú 1623-ban. (MOL P 707 Fasc. 39. No. 9. fol. 32.)
1599. máj. 27. M. továbbra is Veszprém élén áll, hiszen ekkor innen tudósítja Nádasdy Ferencet a tatárok készülődéséről. (MOL E 185 Maróthy Mihály levele Nádasdy Ferenchez. [1599.] máj. 27., Veszprém⁸)
1599. aug. 31. A Haditanács tudatja M-val, hogy Tobias Graf főkapitányt hamarosan beiktatják Veszprémbe. Elrendelik neki, hogy ebben legyen segítségére és tudassa minden szükséges dologról. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 203. fol. 125.)

1599. nov.–1605. máj. 30. Tobias Graf

1599. márc. 3. Maróthy Mihály Hagymásy Kristófot és Szlakovics Farkast, Adolf von Schwarzenberg győri főkapitány pedig G-t javasolja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 202. fol. 147.)
1599. aug. 31. G. kéri, hogy Maróthy utasítsák, semmit se hallgasson el előle a veszprémi vár állapotáról. (Uo., fol. 159.)
1599. szept. 1. Bécsben Mátyás fhg-nek G. reverzálist ad tiszteről. (ÖStA KA Best. No. 647.)
1599. szept. 4. G. egy zászlót és egy dobót kér beiktatásához, amelyet el is rendelnek számára az alsó-ausztriai kormányzóságtól. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 202. fol. 570.)

⁷ A vár 1593. évi elestére és 1598. évi visszafoglalására lásd összefoglalóan: GÖMÖRY, 1895, 254–258., ERDÉLYI, 1913, 103–109., ill. 112., VERESS D., 1983, 136–140., ill. 147., HUNGLER, 1986, 83–86., ill. 87. és VERESS D., 1994.

⁸ Hungler József a levelet – egy későbbi hibás levéltárosi datálás alapján – Maróthy halála utánra (1601. máj. 27.) datálta. HUNGLER, 1986, 90. és 197.

1599. szept. 6. Schwarzenberg véleményét kikéri G. főkapitányi utasításáról. (Uo., Reg. Bd. 203. fol. 362.)
1599. nov. 19. Mátyás fhg. Georg Leschenbrand mustraimoknak elrendeli G. beiktatását. (ÖStA KA Best. No. 647.)
1601. okt. 6. Immásron sokadszorra kér egy zászlót és egy dobos tiszthez. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 167.)
1605. máj. 30. A fellázadt és Bocskai István fejedelem pártjára állt őrség lefogja és elkergeti G.-ot. (VERESS D., 1983. 157.)
1605. máj. 31. Török István pápai főkapitány arról számol be Batthyány Ferencnek Pápáról, hogy „*ma érkezsek Ide a Veszprmi kapitán, mind vice kapitánnyauall Egetemben*”, az ottani őrség ugyanis Bocskaihoz pártolt, s főtisztjeit pusztán egy-egy lóval bocsátotta útjára. (MOL P 1314 No. 49 618.)
1605. jún. 1. Török G-t Győrbe küldi kíséretet adva mellé. (Uo., No. 49 619.)
1605. jún. 16. Ruprecht von Eggenberg győri főkapitányt felszólítják, tegyen jelentést G. lefogatása ügyében. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 214. fol. 156.)

[1602. máj. Andreas de Malinest Tobias Graf ideiglenes helyettesítésére Veszprémbe rendelik, de erre végül nem kerül sor]

1602. máj. 15. A Prágai Haditanács elrendeli Mátyás fhg-nek, hogy M. induljon Veszprémbe Tobias Graf helyére. (ÖStA KA Prager HKR Prot. Reg. Bd. 137. 1602. máj. 15.)
1602. júl. 24. Ekkor azonban M-t Jérôme la Marche zászlóaljának megsegítésére rendelik 200 gyalogossal Székesfehérvárra. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 208. fol. 676–677.)

1605. jún. 4. előtt–1605. okt. előtt Bíró István Bocskai István veszprémi kapitánya⁹

1605. jún. 4. Török István pápai főkapitány arról tudósítja Batthyány Ferencet, hogy Bocskai dunántúli főkapitánya, Némethy Gergely B-t nevezte ki főkapitánynak Veszprémbe: „*Vgi hallam, hog Nemetj a Kolonjch¹⁰ Zollgaiatt, Biro Istuantt kewllte bele* [ti. Veszprémbe] 25 lóuall.” (MOL P 1314 No. 49 619.)
1605. jún. 4. Tudatják Rudolf királlyal és a Belső-Ausztriai Haditanáccsal, hogy Veszprém elvesztését az ottani huszárok és gyalogosok segítették. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 214. fol. 11. és fol. 46.)
1605. jún. 14., majd aug. 31. Tobias Graf jelentést tesz Veszprém elestéről, de már természetesen nem a végvárból, hanem feltételezhetően Győrből. (Uo., Exp. Bd. 213/2. fol. 547. és fol. 591.)

⁹ Bocskai hajdúinak veszprémi „uralmára”: ERDÉLYI, 1913. 114.; VERESS D., 1983. 157–159. és HUNGLER, 1986. 92. Egyik munka sem ismeri a fejedelem veszprémi kapitányát, ugyanakkor – egy igencsak bizonytalan török forrásra támaszkodva – mindhárom 1608-ig török fennhatóság alá helyezi a várat, noha ott 1605 őszétől királyi őrség szolgált, ismét Graf főkapitány vezetésével.

¹⁰ Feltételezhetően Seifrid von Kollonitschról van szó.

1605. aug. 31. Ruprecht von Eggenberg győri főkapitányt felszólítják, utasítsa B-t, hogy mindent, amit erővel elvett Veszprémben, Grafnak adja vissza. (Uo., Reg. Bd. 214.. fol. 160.)
1605. okt. 31. Seifrid von Kollonitsch bányavidéki főkapitány kegyelmet kér B. számára. (Uo., Exp. Bd. 213/1. fol. 152.)

1605. okt.–1609. ápr. Tobias Graf

1605. aug. 26. Ruprecht von Eggenberg győri főkapitánnyal tárgyal a Haditanács a kapitányság újra történő betöltéséről. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 214. fol. 160.)
1605. aug. 31. Eggenberget utasítják, hogy Bíró Istvánt szólítsa fel, mindent adjon át G-nak Veszprémben. (Uo., fol. 160.)
1605. szept. 9. Eggenberg vagy G. Veszprémbe történő visszahelyezését, vagy egy új főkapitány kinevezését sürgeti. (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1605. Sept. No. 32.)
1605. szept. 24. A Haditanács válaszol G-nak Veszprémbe történő visszahelyezése ügyében. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 214. fol. 163.)
1605. okt. 10. Eggenberg válasza G-nak a tisztségbe való visszahelyezése ügyében. (Uo., Exp. Bd. 213/1. fol. 206. Vö. 1605. nov. 24. Az alsó-ausztriai rendek soldján már 462 végvári szolgál Veszprémben. ÖStA KA AFA 1605/11/1.)
1609. márc. 25., majd ápr. 6. Hans Breuner győri főkapitány sürgeti G. elbocsátását. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 221. fol. 151. és fol. 152.)
1609. márc. 25. Breunernek elrendelik, küldjön biztosokat G. elbocsátására. (Uo., Reg. Bd. 222. fol. 65–66.)
1609. márc. 28. Maga G. is kéri elbocsátását és elmaradt zsoldjának kifizetését. (Uo., Exp. Bd. 211. fol. 435.)
1609. ápr. 30. Eddig a napig kapja G. főkapitányi fizetését. (Uo., Reg. Bd. 222. fol. 68. és fol. 216–217.)

1609. ápr.–1615. jún. Keglevics György (buzsimi)

1607. ápr. 9. K. kéri a főkapitányságot, de közlik vele, hogy az nincs üresedésben. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 217. fol. 460.)
1608. ápr. 25. K. kéri, hogyha a jövőben a tisztség megüresedik, azt neki adományozzák. (Uo., Exp. Bd. 219. fol. 446.)
1609. jan. 13. Már kinevezett főkapitányként („*bestellter Oberhauptman Zu WesPrin*”) kér a veszprémi őrségnek fizetést. (Uo., Exp. Bd. 221. fol. 407.)
1609. márc. 20. Hans Breuner győri főkapitány rendelkezést kér a Haditanácstól K. beiktatása ügyében. (Uo., fol. 151.)
1609. márc. 25., majd ápr. 6. Breuner és maga K. is sürgeti a beiktatást. (Uo., fol. 151., fol. 436. és fol. 152.)
1609. márc. 25. Breunernek elrendelik, küldjön ki biztosokat K. beiktatására. (Uo., Reg. Bd. 222. fol. 65–66.)
1609. Bestallungot állítanak ki K. számára tisztről. (ÖStA KA Best. No. 885.)
1613. márc. 8. Ekkor távol van főkapitányságából, hiszen Pozsonyban tartózkodik. Feladatait – a kialakult gyakorlatnak megfelelően – vicekapitánya,

- Tállyay György látja el. (MOL P 1314 No. 24 695. K. Gy. levele Tállyay Györgyhöz.)
1615. jún. 16. Breuner jelenti, hogy török elleni portyázás miatt letartóztatta K-t. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 233. fol. 139. és uo., Reg. Bd. 234. fol. 17., fol. 258.)
1615. jún. 22. K. tiltakozik, hogy nemes lévén, nem köteles megjelenni a győri hadbíróság előtt. *De közlik vele: „Disse protestation hat diß orts khain statt.”* Ez esetben ugyanis mint az uralkodó kinevezett, fizetett főkapitánya, nem pedig mint nemes ellen indítottak pert. (Uo., Exp. Bd. 233. fol. 345.)
1615. okt. 1. A Haditanács megküldi II. Mátyásnak a K. feletti ítéletlevelet. (Uo., Reg. Bd. 234. fol. 14.)
1615. okt. 27. Mivel K-t Bécsben tartják fogságban, Thurzó György nádornak elrendelik, hogy az elkövetkező oktaván az ellene indított pereket halaszsa el. (MOL E 196 Fasc. 25. No. 34.)
1615. dec. 23. Felszólítást kap a Haditanács II. Mátyástól, hogy Breunerrel hajtassa végre a K. felett hozott ítéletet. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 234. fol. 262.)
1616. aug. 11. Elsősorban Seifrid von Kollonitsch és a horvát-szlávon rendek közbenjárására uralkodói határozat születik K-nek fogságából való kibocsátásáról és 20 ezer tallérnyi büntetéséről. Ezt aug. 13-án tudatják Breunerrel. (Uo., Exp. Bd. 235. fol. 9. és uo., Reg. Bd. 235. fol. 118.)

1615. jún.–okt. 7. után vacantia

1615. okt. 7. után–1616. júl. 5. után Zichy Pál ideiglenesen megbízott főkapitány

1615. szept. 30., majd okt. 7. Hans Breuner győri főkapitány Z-t ajánlja a tisztségre. Erre okt. 7-én elrendelik neki, hogy Z-vel ideiglenesen töltesse be azt. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 234. fol. 132., fol. 253. és fol. 255.)
1615. okt. 1. Z. kéri a tisztséget, amit Breuner támogat. Ezt azután közlik II. Mátyással. (Uo., Exp. Bd. 233. fol. 143. és uo., Reg. Bd. 234. fol. 14.)
1615. nov. 20. Breuner kéri, hogy erősítsék meg Z. veszprémi főkapitánnyá történő felfogadását. (Uo., Exp. Bd. 233. fol. 143.)
1615. dec. 15. Z-t „*substitutus capitaneus Wesprimiensis*”-ként említik. (ERDÉLYI, 1913. 200–201.)
1615. dec. 23. II. Mátyás érdeklődik a Haditanácstól, miért nincs még a tisztség rendesen betöltve, jöllehet Keglevics Györgyöt a hadiszéki ítélet megfosztotta tiszttől. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 234. fol. 262.)
1616. febr. 22. Továbbra is megbízott főkapitányként intézkedik. (Uo., Exp. Bd. 235. fol. 48.)

1616. júl. 5. után–1620. okt. 2. Zichy Pál

1616. máj. 20. Bestallungot állítanak ki Z. számára tisztről. (ÖStA KA Best. No. 978.)
1616. júl. 5. Z. beiktatásához zászlót („*gebreüchigen Haupt- vnd Reenfahnen*”) és dobót kér, amelyet el is rendelnek számára az alsó-ausztriai kormányzóságtól. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 235. fol. 346. és uo., Reg. Bd. 236. fol. 200.)

1620. okt. 2. Miután szept. végére a veszprémi őrsg Bethlen Gábor pártjára áll, Z-t lefogva átadja a fejedelem kapitányainak. (MOL P 707 Fasc. 39. No. 7. fol. 23.)

**1620. okt. 2.–1621 Tállyay György vicekapitány, majd 1621–1622 feltételezh-
tően Hatos Bálint látja el főkapitányi feladatokat Bethlen Gábor uralma
idején**

1620–1622 (Hatosra és Tállyayra: ERDÉLYI, 1913. 124. és Tállyayra: VERESS D., 1983. 164. Hatosra vö. még 1621. okt. 18: MOL P 1314 No. 35 728.)

1621. okt. 18. előtt Batthyány Ferenc, Bethlen Gábor dunántúli kerületi főkapitánya Palotay Ferenc lovashadnagyot támogatja a főkapitányi tisztt elnyerésében, de ő ezt csak akkor hajlandó elvállalni, ha a főkapitánysággal együtt megkapja a várhoz tartozó azon birtokokat, vármokát és egyéb jövedelmeket, amelyeket a korábbi főkapitányok is bírtak. (Uo., Vö. a levél teljes félreértése: HUNGLER, 1986. 95–96.)

1622. ápr.–1627. febr. –1638. jan. 28.¹¹] Zichy Pál

1622. ápr. 12. Z-nek és Darabos István kapitánynak ezer-ezer forint Gnadengeldet hagynak jóvá, amelyről értesítik az Udvari Kamarát. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 248. fol. 48.)

1622. ápr. 16. Már ismét Z. a veszprémi főkapitány. (Uo., Exp. Bd. 247. fol. 324.)

1626. júl. 6. Z. benyújtja feltételeit a tisztségéből való távoztása és a györi főkapitány-helyetteség betöltése kapcsán. (Uo., Exp. Bd. 255. fol. 373. Vö. Uo., Reg. Bd. 256. fol. 27.)

1627. febr. 18. Hans Breuner györi főkapitány beszámol Z-vel folytatott tárgyalásainak eredményéről: Noha Kortvélyessy István lesz a veszprémi végvár tényleges kapitánya, Z. györi főkapitány-helyettesként tovább viseli a veszprémi főkapitányi tisztség-elnevezést és megkapja az ezzel járó fizetést: „*Dem Sitschj Paul der Tittl, als Oberhauptman daselbst Verbleiben soll, dem Steffanus [sic!] Kortueleshij aber, so daz Commando alda haben Wirdt alß hauptman ...*”. (Uo., Exp. Bd. 257. fol. 87. Vö. még Uo., fol. 347–348.)

1627. febr. 27. Z-vel ekkor azt közlik, hogy csak a veszprémi főkapitányi címet kapja meg, a vele járó fizetést nem: „*allein der Tittl, alß Oberhauptman Zu WesPrin, ohne Ainichen nuzzen Bewilligt*” (Uo., Reg. Bd. 258. fol. 227.)

1627. jún. 28. Zichyvel tudatják, hogy mégis megkapja továbbra is a veszprémi főkapitányi fizetést, györi főkapitány-helyettesi zsoldját azonban utóda, Kortvélyessy élvezi: „*lhme die WesPrin gehabt Besoldung verbleibe, der Ober Hauptman [ti. Veszprémben] aber sich mit der Obristen Leüttenandschafft Zu Raab Besoldung Beschlagen lassen solle*” (Uo., fol. 263.)

1628. jan. Még mindig viták vannak Z. és Kortvélyessy között fizetéseik ügyében. (Uo., Reg. Bd. 260. fol. 215.)

¹¹ Ezen a napon bekövetkezett haláláig – györi végvidéki vicegenerálisi tiszte mellett – névleg még viseli a veszprémi főkapitányi tisztséget és megkapja az azért járó fizetést. Ugyanekkor györi főkapitány-helyettesi zsoldját utóda, Kortvélyessy István, a tényleges veszprémi kapitány kapja. Lásd az alábbiakban.

1627. febr.–1638. ápr. Körtvélyessy István

1626. júl. 5. Hans Breuner győri főkapitány K. tihanyi kapitányt javasolja a győri főkapitány-helyettesé kinevezendő Zichy Pál helyére. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 255. fol. 91.)
1626. aug. 29. Breuner uralkodói döntést kér a tisztség K-vel való betöltése ügyében. (Uo., fol. 94.)
1626. dec. 15. Már ekkor kiállítanak K. számára egy utasítást. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1626. p. 20.)
1627. febr. 18. Hans Breuner győri főkapitány beszámol Zichyvel és K-vel folytatott tárgyalásainak eredményéről: Noha K. lesz Veszprém tényleges kapitánya, Zichy győri vicegenerálisként tovább viseli a veszprémi főkapitányi tisztség-elnevezést is. (Lásd fent.)
1629. jan. 23. Újabb utasítást kap. (ÖStA KA HKR KIA IX. c. 7.)
1638. márc. 13. Wolf Graf von Mansfeld győri főkapitányt értesítik, hogy K-nek adományozták a győri főkapitány-helyettesi tisztséget. (Lásd az „életrajzi lexikon”-részben.)
1638. ápr. Mansfeld jelentése K. vicegenerálisi beiktatása ügyében. (Lásd az „életrajzi lexikon”-részben.)

1638. ápr.–1644. febr. Hosszútóthy György

1638. febr. 27. Véleményt kérnek Wolf Graf von Mansfeld győri főkapitánytól Lengyel Lászlónak a tisztségre benyújtott kérelméről. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 279. fol. 66.)
1638. márc. 13. előtt H. is kéri a győri főkapitány-helyettesi tisztséget. (Uo., Exp. Bd. 277. fol. 247.)
1638. márc. 13. Mansfeldet értesítik, hogy H-nak adományozták a veszprémi főkapitányságot. (Uo., Reg. Bd. 279. fol. 207.)
1638. márc. 15. A Haditanács értesíti magát H-t kinevezéséről. (Uo., fol. 208.)
1638. márc. 15. Utasítás H. számára tiszteről. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1638. fol. 20.)
1638. márc. 15. és 17. Elrendelik Georg Adolph von Garnich mustramesternek, hogy H. nevét vezesse be a győri végvidék mustralajstromába. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 279. fol. 208. és fol. 210.)
1638. ápr. Mansfeld jelentése H. beiktatása kapcsán. (Uo., Exp. Bd. 277. fol. 74.)
1638. nov. 4. H. már valóban beiktatott főkapitányként intézkedik. (Uo., fol. 434.)
1644. jan. Mansfeld támogatja H. távozását az udvarhoz „magántügyei” elintézésére. (Uo., Exp. Bd. 290. fol. 65.)
1644. febr. 4. H. idős korára és betegségére való tekintettel kéri elbocsátását és fizetésének elszámolását. III. Ferdinánd beleegyezik az elbocsátásba és elrendeli a H-nak járó zsoldhátralék kifizetését. (Uo., Exp. Bd. 290. fol. 161–162. és uo., Reg. Bd. 291. fol. 213.)
1644. ápr. Már „*gewester Comendant zu VesPrin*”-ként említik. (Uo., Exp. Bd. 290. fol. 275.)

1640. márc. előtt–1641. dec. 3. előtt Ladányi Ferenc vicekapitány látja el a főkapitányi feladatokat Hosszútóthy György budai török rabsága idején

1640. márc. Maximilian von Liechtenstein győri főkapitány közbenjár a török fogságba esett H. kiszabadulása ügyében. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 282. fol. 315. Vö. Uo., fol. 333.)
1640. júl. 15. H. továbbra is raboskodik és ott igen betegeskedik. (MOL P 1314 No. 28 183. Ladányi Ferenc levele Veszprémből Batthyány Ádámmal.)
1641. dec. 3. H. ekkori kérelme alapján úgy tűnik, már kiszabadult. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 284. fol. 789–790. Lásd még az „élettrajzi lexikon”-részlet.)

1644. márc. Keglevics Zsigmondot (buzsimi) kinevezik, de sohasem lép tisztébe, ekként 1644. márc.–okt. vacantia

1644. jan. vége Földváry Miklós kéri a tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 290. fol. 135.)
1644. febr. 27. Kikéri Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány véleményét Nikola Rejkovithnak a tisztségre benyújtott kérelméről. (Uo., Reg. Bd. 291. fol. 94.)
1644. márc. 4. Kikéri Mansfeld véleményét Hagymásy Jánosnak a tisztségre beadott kérelméről. (Uo., fol. 95.)
1644. márc. A nádor és a magyar tanácsosok¹² K-t javasolják a megüresedett tisztségre. (Uo., Exp. Bd. 290. fol. 29.)
1644. márc. Mansfeld megküldi a Haditanácsnak K. és Lengyel László memorabiáit, akik kéri a megüresedett tisztséget. Maga Mansfeld azonban Nicola Rejkovithot¹³ tartja erre a legalkalmasabbnak. (Uo., fol. 66.)
1644. márc. Mansfeld nem támogatja Hagymásy János kérelmét a tisztségre. (Uo.)
1644. márc. 27. Mansfeldet felszólítják K. beiktatására. (Uo.)
1644. máj. Mansfeld megküldi K. feltételeit a Haditanácsnak a neki megszavazott tisztséggel kapcsolatban. (Uo., fol. 68.)
1644. máj. Bosnyák István későbbi nyitrai püspök nem támogatja Földváry Miklós kérelmét a tisztségre. (Uo., fol. 325.)
1644. máj. 31. K. előadja Batthyány Ádámmal, miért lépett vissza a neki jóváhagyott tisztség elvállalásától: *„Ezt sem akartam elmulattani, hogy kegyelmednek meg ne iriák, az minemo Wezprimj Capitansagot eő Fölsege nekem conferalta uolt, es minemo conditio löt benne, kegyelmednek meg irom. En hoga most utolzor föl mentem uolna Bechbe, ertetem, hoga illjen Conditionul akariak adni azt az Tiztet, hoga ualamenny Zinte Zegeni Köruelessi Istuannak iart Füzetese, mostis contentus legien a következendő Wezprimi Capitan. Es etet chiak most utolzor meg ertuen, Instaltam eő Felsegenek, hoga ew meltoztassek azt a Füzetest rendelni, a mennit Hozutottj Vram percipialt. Annak az Capitansagnak Füzetese penigh 210 f. 80 d. minden hora. Most nem*

¹² Biztosan tudjuk, hogy Batthyány Ádám is őt támogatta szavazatával: *„midőn Csaszar Urunk eő Fölsege az en batyam Uramnak, Keglevits Sigmond Uramnak, ez it valo Capitanisagot benigne conferalta volt, kegyelmed [ti. Batthyány] w kegyelmehözis minden jo akarattyat anyanlotta ...”* MOL P 1314 No. 24 704. Keglevics István levele Batthyány Ádámmal, 1644. okt. 17., Veszprém.

¹³ Rejkovith 1648. március 10-én már nem él. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 299. fol. 135.

akariak többet rendelni, hanem chiak Zinte annit, a menni Giőri Vice Generalisnak iár.” Miután pedig hiába kért nagyobb fizetést, nem vállalta el a neki adományozott tisztséget. Így most már Hagymásy Jánosnak adhatják azt, ha akarják. (MOL P 1314 No. 25 223.)

1644. jún. K. visszalépését követően Mansfeld Földváry Miklóst vagy Vasabics (*Vasabitz/ Vischabiz*) Pált javasolja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 290. fol. 69.)

1644. jún. 18. A Haditanács elrendeli Mansfeldnek Földváry Miklós¹⁴ ezredes beiktatását, ezt a parancsot azonban hamarosan visszavonják. (Uo., Reg. Bd. 291. fol. 98.)

1644. okt.–1646. okt. Keglevics István (buzsimi)

1644. jún. 26. Elrendelik Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitánynak K. beiktatását. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 291. fol. 98.)

1644. júl. 17. A veszprémi végvár lakói értesülnek K. kinevezéséről, de beiktatásának napját ekkor még nem tudják: „*Keglevits István Urunk ő Nagysága leszen Fő Capitanunk, de bejöveteletét nem tudjuk.*” (Csáktornyay Istvánnak, a Fejér megyei Batthyány-birtokok igazgatójának levele Batthyány Ádámmal. HUNGLER, 1986. 113.)

1644. okt. 17. Már Veszprémben szolgál, hiszen innen ír levelet Batthyány Ádámnak, amelyből kiderül, hogy beiktatása valószínűleg októberben történt. (MOL P 1314 No. 24 704.)

1646. okt. Még K. a főkapitány. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 294. fol. 421.)

1646. okt. 5. Mansfeld köteles jelentést tenni a K. elleni perről.¹⁵ (Uo., Reg. Bd. 295. fol. 184.)

1646. okt. 20. K-t Mansfeldhez rendelik Győrbe. (Uo., fol. 188.)

1646. okt.–1648. jan. után feltételezhetően Veszprémi János vicekapitány látja el a főkapitányi feladatokat

1648. jan. után–1648. máj. előtt Bessenyei István

1647. jan. Jankovich János kéri a tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 296. fol. 34.¹⁶)

1647. jan. Erdődy Farkas szintén kéri a tisztséget. (Uo., fol. 37.)

1647. febr. Lippay György esztergomi érsek B-t ajánlja a tisztségre. (Uo., fol. 69.)

1647. márc. 4. Kikéri Philipp Graf von Masfeld győri főkapitány véleményét a tisztséget kérelmezőkről. (Uo., Reg. Bd. 297. fol. 130.)

¹⁴ 1650. május 28-án már hátrahagyott árvait említik. Ugyanekkor testvére, Gábor komáromi fővajda. Uo., Exp. Bd. 300. 1650. fol. 216. és uo., 1650. fol. 229–230. Elias Widemann metszete alapján Mathias von Sommer által készített arcképét lásd: ORTELIUS, 1665, X. arckép-tábla.

¹⁵ A feltételezhetően hadiszéki perről – sajnos – ez ideig nem rendelkezünk konkrét információkkal.

¹⁶ Áprilisban Jankovich már a kiskomáromi kapitányságot kéri, azt azonban végül Pethő László kapja meg. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 296. fol. 150.

1648. jan. 18. Utasítás B. számára a tisztségről. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1648. p. 16.)
1648. jan. 18. Mansfeldet felszólítják, hogy intézkedjék B. beiktatásáról. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 299. fol. 77.)
1648. jan. 18. Elrendelik a Bécsben hátrahagyott haditanácsosoknak, hogy Jakob Rauch mustramesterrel B-t irattassák be a győri végvidék mustrajegyzékébe. (Uo.)
1648. jan. Tudatják a Bécsben hátrahagyott haditanácsosokkal, illetve az Udvari Kamarával, hogy III. Ferdinánd B-nek adományozta a tisztséget. (Uo., Exp. Bd. 298. fol. 517., ill. Uo., Reg. Bd. 299. fol. 43. és fol. 77.)
1648. márc. 23. B. ekkor írja eddig előkerült utolsó fennmaradt levelét Batthyány Ádámmal, de nem Veszprémből, hanem Pinnyeről (Sopron) m). (MOL P 1314 No. 6585.)
1648. máj. A tisztség már ismét üresedésben van, hiszen B. hirtelen eltávozik az élők sorából. Így feltételezhetően csak néhány hónapot tölthetett – ha egyáltalán megérkezett – Veszprémben. Özvegye, Lőrincfalvai Zsuzsanna azonban még 1661-ben is „*Nehay Nemszetes Vitészleő Bessenney István Uram, Chyaszar es Koronás Király Urunk eő Feőlséghe Weszprim weég haza feő kapitánnyának Eőszwegyé*”-nek nevezte magát, amiből valószínűsíthető, hogy B. – ha rövid ideig is, de – ténylegesen betöltötte a tisztséget. (MOL P 1927 Tétel 4. fol. 5–7.)

1648. máj.–nov. 7. után vacantia

1648. nov. 7. után–1650. ápr. Pázmány Miklós (panaszi)

1648. máj. Jankovich János kéri az ismét üresedésben levő tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 217.¹⁷)
1648. szept. Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány többek mellett Wersovics Pált javasolja a tisztségre és csatolja leveléhez Széchényi György veszprémi püspök, valamint Gorup Ferenc győri nagyrépost ajánlóleveleit. (Uo., fol. 386.)
1648. okt. 8. A Bécsben tartózkodó P. kéri Batthyány Ádámot, ne akadályozza a kapitányság elnyerésében: „*kerni akaram Ke[gyelme]det, hogy ellent ne tartana benne az en Wesprini Capitansagom praetensioiaban, mivel ertem, hogy Ke[gyelme]d mast commendalt uolt azon tistre.*” (JENEI, 1963. 167: No. 9.)
1648. okt. Mansfeld Wersovics Pál alezredest (*Oberstleutnant*) ajánlja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 416.)
1648. okt. Lippay György esztergomi érsek tudatja véleményét a Haditanáccsal, miszerint P-t Wersovics előtt javasolja a tisztségre. (Uo., fol. 424.)
1648. nov. P. kéri a tisztséget. Benyújtott kérelméhez csatolja Pálffy Pál és Széchényi György közbenjáró leveleit. (Uo., fol. 456.)

¹⁷ Jankovich júliusban azonban – gersei Pethő Lászlóval egyidejűleg – már ismét a kiskomáromi kapitányi tisztséget kéri. Uo., Exp. Bd. 298. fol. 311.

1648. nov. Joannes Paraminski könnyűlovas-kapitány¹⁸ kéri vagy a tisztséget, vagy annak engedélyezését, hogy velencei szolgálatba állhasson. (Uo., fol. 468.)
1648. nov. 4. P. már értesült arról, hogy őt nevezik ki Veszprémbe és kéri Batthyány Ádámot, írjon Mansfeldnek, hogy emiatt ne neheztesse rá. (JENEI, 1963. 167–168: No. 10.)
1648. nov. 6. Értesítik Mansfeldet P. kinevezéséről és felszólítják beiktatására. (ÖStA KA Best. No. 1489. és ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1648. fol. 23. és fol. 25.)
1648. nov. 7. Engedelmességre intő levél a veszprémi magyar katonasághoz P. kinevezése kapcsán. (ÖStA KA Best. No. 1480.)
1649. jan. 16. P. már Veszprémbe tartózkodik. (MOL P 1314 No. 36 154. Kiadása: JENEI, 1963. 168: No. 11. Vö. 1649. máj. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1649. fol. 195.)
1649. dec. 8. P. kéri, hogy a veszprémi főkapitányságot a nógrádival cserélhesse el. Kikéri ez ügyben a Haditanács és Mansfeld véleményét. (Uo., 1649. fol. 472.)
1650. febr. A kalocsai érsek közbenjár P. érdekében, hogy veszprémi tisztét elcserélhesse Miskey Istvánnal a nógrádiért. (Uo., 1650. fol. 63.)
1650. febr. 21. Felszólítják Mansfeldet, tegyen jelentést a veszprém–nógrádi főkapitánycsere ügyében. (Uo., Reg. Bd. 302. fol. 19.)
1650. febr. Mansfeld jelentést tesz P. kérelme kapcsán arról, hogy miért nem valósítható meg a veszprémi és nógrádi főkapitányi tisztségek cseréje. (Uo., Exp. Bd. 300. 1650. fol. 63.)
1650. márc. 29. P. kéri elbocsátását tiszteből. Kikéri ez ügyben Mansfeld véleményét. (Uo., 1650. fol. 111.)
1650. ápr. Mansfeld helyesli P. elbocsátását. (Uo., 1650. fol. 171.)
1650. ápr. P. már „*Gewester Oberhauptman Zu Vesperin*”-ként kéri reverzálisa visszaadását. (Uo., 1650. fol. 175.)

1650. ápr. 9. után–zept. 4. előtt Wersovics (Werskovics) Pál

1650. márc. 29., majd ápr. W. kéri a tisztséget. Kikéri Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány véleményét az ügyben. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 111. és fol. 171.)
1650. ápr. Mansfeld támogatja a tisztség W-nak történő adományozását. (Uo., 1650. fol. 171.)
1650. ápr. 9. Értesítik az Udvari Kamarát és Jakob Rauch mustramestert W. kinevezéséről. (ÖStA KA Best. No. 1480. és No. 1489.)
1650. ápr. 9. Felszólítják Mansfeldet, hogy iktassa be W-t a tisztségbe. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 302. fol. 45.)
1650. ápr. 9. Engedelmességre intő levél a veszprémi magyar katonasághoz W. kinevezése kapcsán. (ÖStA KA Best. No. 1489.)
1650. aug. 6. W. már Veszprémbe tartózkodik. (MOL P 1314 No. 47 432.)

¹⁸ Rézmetszet-arcképét – amelyet Elias Widemann munkája alapján Mathias von Sommer készített – lásd: ORTELIUS, 1665, VII. arckép-tábla. Vö. még CENNERNÉ, 1957, 327. és 339.

1650. szept. 4. Zichy István győri főkapitány-helyettes Hans Christoph Graf von Puchaim komáromi főkapitányhoz intézett levelében már elhunytként említi. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 390. Vö. még szept. 13. előtt „*Veskovicz Uram kj mult ez vilagbol*”. MOL P 1314 No. 47 434. Szily Gergely levele Batthyány Ádámhoz. 1650. szept. 13., Veszprém és okt. 30. Uo., 41 410. Lásd még ezekre: HUNGLER, 1986. 120.)

1650. szept. 15. után–1654. júl. Miskey István

- 1650. szept. 4. A tisztséget kéri: Radován István győri lovaskapitány, Jagasics Péter győri lovaskapitány, M. I. nógrádi kapitány, Martin Unger lovaskapitány és Mirko Markovicz ezredes. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 390.)
- 1650. szept. Szelepcsényi György korábbi veszprémi püspök ákosházi Sárkány Jánost ajánlja a tisztségre. (Uo., 1650. fol. 394.)
- 1650. szept. 14. Értesítik az Udvari Kamarát és Jakob Rauch mustramestert M. kinevezéséről. (ÖStA KA Best. No. 1489.)
- 1650. szept. 15. Engedelmességre intő levél a veszprémi magyar katonasághoz M. kinevezése kapcsán. (Uo.)
- 1650. szept. 15. Értesítik Zichy István győri főkapitány-helyettest M. kinevezéséről. (Uo.)
- 1650. szept. 23. M. már kinevezett kapitányként kér dobot és zászlót tisztére, amelyet ekkor el is rendelnek számára az Udvari Kamarától. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 382.)
- 1654. júl. 11. Tudatják Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitánnyal, hogy M-t közbenjárására elbocsátották tiszteiből. (Uo., Reg. Bd. 310. fol. 96.)
- 1654. júl. 11. Tudatják az Udvari Kamarával, hogy M-nek „*Monatlich 50 f. Zur prouision ad dies vitae confirmiert, Herentgegen hat er sein OberHauptmanschafft Zu Vesperin resigniert*”. (Uo., fol. 97.)
- 1654. júl. 11. után M. már nem viseli a főkapitány tiszteit. (Uo., Exp. Bd. 307. 1654. fol. 179.)

1654. júl.–1656. aug. 13. Csáky Ferenc (keresztszegi)

- 1654. jún. Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány, Lippay György esztergomi érsek, Szelepcsényi György korábbi veszprémi püspök és Csáky László kéri, hogy Cs-nak adományozzák a tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 307. 1654. fol. 137.)
- 1654. jún. 26. Értesítik az Udvari Kamarát és Jakob Rauch mustramestert Cs. kinevezéséről. (ÖStA KA Best. No. 1489.)
- 1654. jún. 27. Mansfeldnek elrendelik Cs. beiktatását. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 310. fol. 92.)
- 1654. okt. 4. Cs. már Veszprém főkapitánya, noha ekkor ideiglenesen éppen Győrben tartózkodik. (MOL P 1314 No. 47 477.)
- 1654. nov. 6. Cs. már Veszprémből tesz jelentést. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 307. 1654. fol. 348. Vö. 1654. dec. 28: MOL P 1314 No. 8276–8281.)

1655. jún. Jakob Rauch mustramester tudatja a Haditanáccsal, hogy mivel Cs. nem tartózkodott állandóan Veszprémben, ezért neki nem jár 6 hónapi zsold. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 193. Vö. Uo., fol. 236.)
1656. aug. Cs. kéri elbocsátását. (Uo., Exp. Bd. 313. fol. 472. Vö. még Uo., Reg. Bd. 314. fol. 327. és ÖStA KA Best. No. 1480.)
1656. aug. 13. Értesítik Cs-t lemondása elfogadásáról. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 314. fol. 326.)

1655–1656 Jagasics Péter ideiglenesen megbízott főkapitány Csáky Ferenc távollétei idején

1655. szept. 2. J. már Veszprémben helyettesíti Cs-t, hiszen azt írja ekkor Batthyány Ádámnak, hogy „*az minemű haydu felől irt volt Nagyságod Groff Csaki Ferencz uramnak eő Nagyságanak, hogij affele nehezegees embert tudna* [ti. a hajdú] *giogiettanij, az eő Nagysága levelet en föl szakasztot-tam, (mivel eő Nagysága ithon ninchen) ...*” (MOL P 1314 No. 21 169.)
1656. dec. Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány kéri, hogy mivel J. már 5 hónapot helyettesítette Cs-t a főkapitányi tisztségben – valószínűleg többek között az 1655-ben dúló pestis idején is –, ezt a szolgálatot neki fizessék ki. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 313. fol. 722–723. és NÖLA SA A–VII–63. fol. 414–416., ill. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 316. fol. 163. és fol. 191. A pestisre: MOL P 1314 No. 47 483–47 486.)

1656. aug. 13. után–1673. nov. Jagasics Péter

1656. aug. 11. előtt Lippay György esztergomi érsek Sándor Jánost javasolja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 314. fol. 327.)
1656. aug. 11. Értesítik Lippayt, hogy J-t fogadták fel a tisztségre. Ugyanekkor az általa javasolt Sándornak egy győri lovaskapitányi tisztelet adományoznak. (Uo., fol. 320.)
1656. aug. 12. Utasítás J. számára tiszteről. (ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1656. p. 15.)
1656. aug. 13. Értesítik az Udvari Kamarát J. kinevezéséről. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 314. fol. 323. és fol. 326.)
1656. aug. 13. Felszólítják Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitányt J. beiktatására. (Uo., fol. 326.)
1656. szept. 13. J. már főkapitányként szolgál Veszprémben. (MOL P 1314 No. 21 170.)
1673. nov. 22. előtt J. lemond tiszteről (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 344. fol. 442.)

1673. nov. 22. előtt–1674. febr. 14. után vacantia

1674. febr. 14. után–1683. jún. 25. Babócsay Ferenc, id. (nagyszarvi)

1665. ápr. és szept. B. kéri, hogy a tisztség megüresedése esetén azt neki adományozzák. Kikérik ezzel kapcsolatban Raimundo Montecuccoli győri főkapitány véleményét. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 329. 1665. fol. 193., fol. 426. és fol. 577.)
1665. dec. 14. Montecuccolival tudatják, hogy „*Er dem Francisco Baboczay auf die OberHauptmanstöll Zu Vesprin vertröstung geben Könne*”. (Uo., Reg. Bd. 330. fol. 297.)

1673. nov. 22. Kikériék Montecuccoli véleményét Zichy Pálnak a tisztségre vonatkozó kérélmé ügyében. Zichyt Esterházy János győri főkapitány-helyettes ajánlja a tisztségre. (Uo., Reg. Bd. 344. fol. 442.)
1673. dec. 12. előtt B. kéri Jagasics megüresedett tisztt. (Uo., Exp. Bd. 343/2. fol. 841.)
1673. dec. 12. Esterházy János győri főkapitány-helyettes tudatja a Haditanács-csal, hogy B. kívül a tisztséget kéri Zichy Pál, valamelyik Kollonitsch, Kéry János, Lengyel János és Balassi Bálint. (Uo., Exp. Bd. 345. fol. 95.)
1674. jan. 4. B-t „*capitaneus olim Kesteliensis fortissimus, nunc vero Vesprimiensis dignissimus*”-ként említik. (MOL P 235 Acta Babocsayana No. 169.)
1674. febr. 14. Utasítás B. számára, illetve engedelmességre intő levél a veszprémi őrséghez B. kinevezése kapcsán. (ÖStA KA Best. No. 1910.)

1683. jún. 25.–szept. 24. előtt vacantia Veszprém harmadik török fennhatósága idején¹⁹

1683. jún. 21. Babócsay Ferenc még a vár elfoglalása előtt ír levelet Batthyány Ádámmal. (MOL P 1314 No. 1110. Kiadása: THALY, 1887. 127–128: No. 34.)
1683. jún. 22. Barkóczy Ferenc, Thököly Imre kapitánya felszólítja Babócsayt a hozzá való átpártolásra és a vár átadására. (HUNGLER, 1986. 139.)
1683. jún. 25. Barkóczy Ferenc török csapatokkal együtt már Veszprémbe tartózkodik. (ERDÉLYI, 1913. 165–166. és HUNGLER, 1986. 139–140.)
1683. jún. 25. előtt Bécsben döntenek Veszprém várának kiűritéséről. (GÖMÖRY, 1890. 288.)
1683. szept. 24. Ezen a napon már Veszprémből ír levelet a régi főkapitány, Babócsay Ferenc Batthyány Kristófhhoz. (MOL P 1314 No. 1111. Kiadása: THALY, 1887. 307–308: No. 57. Vö. még HUNGLER, 1986. 141.)

1683. szept. 24.–1696. febr. 4. után Babócsay Ferenc, id. (nagyzarvi)

1683. szept. 24. Már Veszprémből írja levelét B. Batthyány Kristófhhoz. (Lásd fent.)
1689. szept. 8. Ekkor írja B. utolsó Veszprémbe kelt levelét Batthyány Ádámmal. (MOL P 1314 No. 1141.)
1691. ápr. 30. Még főkapitányként aláírásával egy iratot. (MOL P 235 Acta Babocsayana No. 285.)
1696. febr. 4. Még mindig „*praesidii Vespremiensis supremus capitaneus*” (Uo., No. 759.)

1696 Babócsay Ferenc, ifj. (nagyzarvi) ideiglenesen megbízott főkapitány

1696. (VERESS D., 1983. 243. és HUNGLER, 1986. 209: 49. jegyz.)

¹⁹ A vár 1683. évi török uralmára lásd összefoglalóan: THALY, 1887, passim, ERDÉLYI, 1913, 164–167., VERESS D., 1983, 195–199., HUNGLER, 1986, 137–141., ill. Varga J. János e kötetbeli tanulmányát.

1700. aug.–szept. Babócsay Pál (nagyzarvi) ideiglenesen megbízott főkapitány

1700. aug. 15. (MOL P 235 Acta Babocsayana No. 365.)

1700. szept. 25. (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. [43. cs.] fol. 105. és 141–143.)

5. kép A veszprémi vár Jacob Sandrart 1683-ban megjelent metszetén
(Sigmund von Birken könyvében)

Adattár – II. rész

A veszprémi végvár vicekapitányainak archontológiája (1570–1700)

1570. febr. 12. Kapra Ferenc [?]

1570. febr. 12. a veszprémi lovasság alkapitánya („*vice capitaneus equitum gencium Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis in castro Wesp-remiensi*”), egyúttal feltételezhetően veszprémi vicekapitány²⁰ (VML Mórócza cs. lt. 1570. No. 8.)

1577. jan. 15. után–1584. okt. 31. után Istvánffy István (kisasszonyfalvi)²¹

1575. jún. 18. I. kéri, hogy Veszprémben szolgálhasson. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 160. fol. 281. Vö. Uo., Reg. Bd. 161. fol. 276.)
1576. okt. 17. után Újonnan kéri I., hogy Veszprémben teljesíthessen szolgálata-
tot. (Uo., Exp. Bd. 162. fol. 255.)
1576. nov. 21. után Andreas Teufel győri főkapitány I-t ajánlja a tisztségre.
(Uo., fol. 260.)
1576. dec. 1. A Haditanács közli Teuffellel, hogy helyeslik I. vicekapitánnyá tör-
ténő kinevezését. (Uo., Reg. Bd. 163. fol. 284.)
1576. dec. 17. Geszthy Ferenc veszprémi főkapitány I-t kéri vicekapitánynak.
(Uo., Exp. Bd. 162. fol. 263. Vö. még Uo., Reg. Bd. 163. fol. 276.)
1576. dec. 18. A Haditanács közli Geszthyvel, hogy kérését jónak tartják I. ki-
nevezése ügyében. (Uo., fol. 287.)
1577. jan. 15. Istvánffy Miklós arról tudósítja Baththyány Boldizsárt, hogy test-
vére, I. I. elutazott tisztségének elfoglalására. (MOL P 1314 No. 21 054.)
1584. szept. 4. Rudolf király meghozza határozatát I. palotai kapitányi kineve-
zéséről. (Lásd az „életrajzi lexikon”-részben.)
1584. okt. 31. I-t palotai kapitánnyá nevezik ki Thury Márton helyére és erről
engedelmességre intő levelet intéznek a palotai magyar és német katonasá-
ghoz. (Lásd az „életrajzi lexikon”-részben.)

(1584. okt.–) 1585. febr. 17. után–1593. okt. 6. Tharnóczy Farkas

1584. szept. 4. Rudolf király határoz arról, hogy T-t nevezi ki Istvánffy István
helyére. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 175. fol. 4.)

²⁰ Miután a 16. században a lovasságnál még nem létezett az alhadnagy (*vicedux/vicecapitaneus certorum equitum*) tisztsége és mivel Kapra a veszprémi vár lovasságának vicekapitányaként szerepel, ezért feltételezhető, hogy ő egyúttal a lovasság élén álló főkapitány-nak is a vicéje, azaz helyettese volt.

²¹ Erdélyi Gyula, majd őt követve Veress D. Csaba egy 1583. évi portya leírása alkalmával Istvánffyt helytelenül várnagynak említi, s Eörsy Pétert és Fekete Mátyást teszi meg vicekapitányoknak, noha az előbbi csak lovashadnagy, az utóbbi pedig gyalogosvajda volt. ERDÉLYI, 1913, 90–91. és VERESS D., 1983, 125.

1584. szept. 5. és 20. T. benyújtja feltételeit a tisztség elvállalása kapcsán. (Uo., fol. 289. és fol. 291.)
1584. szept. 5. A Haditanács értesíti Ferranto Samaria főkapitányt, hogy T-t fogadták fel Istvánffy helyére. (Uo., Reg. Bd. 176. fol. 250.)
1584. szept. 20. T. érdeklődik a Haditanácstól, hogy beiktatása október 20-án vagy 31-én lesz. (Uo., fol. 254.)
1585. febr. 17. Elrendelik Michael Sticzl mustramesternek T. beiktatását. (Uo., Reg. Bd. 178. fol. 145.)
1587. aug. 20. T. továbbra is Veszprémben szolgál, hiszen ekkor az ottani őrséggel együtt levelet intéz Batthyány Boldizsárhoz. (MOL P 1314 No. 48 573.)
1588. okt. 7. Palásthy György veszprémi lovaskapitány²² kéri a T. által betöltött tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 313.)
1592. dec. 14. előtt Ferdinand Graf zu Hardegg kéri T. szolgálatainak kifizetését és elbocsátását. (Uo., Exp. Bd. 188. fol. 100. Vö. még Uo., fol. 206.)
1593. okt. 6.²³ † A vár elestekor még mindig T. a vicekapitány. (PETHŐ, 1993. 135.) Tiszttét teljes bizonyossággal ekkor bekövetkezett hősi haláláig viseli, hiszen ő – az őrség nagy részével ellentétben – nem fut el Veszprémből, hanem utolsó csepp véréig védelmezi azt. (ERDÉLYI, 1913. 109.)

1593. okt. 6.–1598. aug. 4. vacantia Veszprém második török fennhatósága idején

1598. aug. 4.–1600. jún. után Wathay Ferenc (vági)

1598. aug. 4. Veszprém visszafoglalása után W. lesz a végvár vicekapitánya és egyúttal 50 lovas feletti kapitánya, másként hadnagya. (NAGY Laj., 1976. 146–147.)

²² Palásthy március 26-án még a palotai vicekapitányságot kérte. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 183. fol. 252. Lovaskapitányi tisztére (1587. okt. 2.): ÖStA KA Best. No. 374.

²³ A vár 1593. évi eleste idejére Veress D. Csaba Fekete Mátyás [helyesen Máté – P. G.], Hungler József pedig Eörsy Pétert nevezi vicekapitánynak (VERESS D., 1983. 139. és HUNGLER, 1986. 86. és 90.), noha Fekete pusztán gyalogvajda, Eörsy pedig – miként a Haditanács egykorú iktatókönyvei és a közel egykorú Pethő Gergely-féle magyar krónika is állítja – lovashadnagy volt. Fekete tisztére: TAKÁTS, 1928/2. 481. és MOL P 590 Fasc. 24. No. 442. Eörsy 1585 tavasza óta viselte lovashadnagyi tiszttét, amelyet korábban a neves tihanyi kapitány, Pisky István töltött be. (1584. szept. 5. Andreas Teufel győri főkapitány javasolja, hogy Eörsynek adományozzák a Tihanyba távozó Pisky István veszprémi lovaskapitányi tiszttét. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 175. fol. 127., okt. 12. Ferranto Samaria veszprémi főkapitány ugyanezt kéri. Uo., fol. 300.; 1585. febr. 17. Elrendelik Michael Sticzl mustramesternek Pisky tihanyi beiktatását. Uo., Reg. Bd. 178. fol. 145.; márc. 25. Pisky átveszi tihanyi tiszttét: „*Pisky István jött be Tyhanban az kapitányságban 25 Martii 1585, adták az kulcsot kezében 26 Martii, ment ki Mestery János 27 Martii.*” PRT X. köt. 169.) Eörsy egyébként 1593-ban sikerrel menekült el a Veszprémből csúfosan megfutó királyi őrségből, s később Győrben, Magyaróvárott, majd Esztergomban szolgált. 1602-ben egy török elleni akcióban lelte halálát. A várból való elszökése miatt ugyan 1595-ben a pozsonyi országgyűlés halálra ítélte, de később kegyelmet kapott. PÁLFFY, 1997/1. 17–18.

1600. tavasza előtt Tobias Graf főkapitány kéri, maradjon továbbra is tiszteben: „*kért vala mellette maradnom a vicekapitányság tisztiben.*” (Uo., 147.)
 1600. máj.–jún. Valamelyik veszprémi tiszthelyettesi tisztségében. (Uo., 147.)
 1600. jún. után W. elhagyja „*az beszprémi vicekapitányságot.*” (Uo., 149.)

1605. máj. 30. előtt–1611. okt. 4. előtt Győry Ferenc

1605. máj. 30. előtt Gy. már betölti a tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 213/2. fol. 609.)
 1605. máj. 30. A Bocskai Istvánhoz pártolt veszprémi őrség Gy-t megfosztja tiszteől, hiszen a következő nap Török István pápai főkapitány már arról számol be Batthyány Ferencnek Pápáról, hogy „*ma erkeszek Ide a Veszprmj kapitan, mind vice kapitannyaual Egetemben*”, az ottani őrség ugyanis Bocskaihoz pártolt, s főtisztjeit pusztán egy-egy lóval bocsátotta útjára. (MOL P 1314 No. 49 618.)
 1605. szept. 23. előtt Gy. sérelmezi a Haditanácsnál, hogy Ruprecht von Eggenberg győri főkapitány Balog Pétert akarja felfogadni vicekapitánynak és kéri visszahelyezését tisztebe. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 213/2. fol. 609.)
 1605. szept. 23. A Haditanács felszólítja Eggenberget, hogy a Bocskaihoz pártolt veszprémi őrség által elmozdított Gy-t helyezze vissza tisztebe. (Uo., Reg. Bd. 214. fol. 162.)
 1605. okt. 10. Eggenberg válasza Gy-nek a vicekapitányi tisztebe való visszahelyezése ügyében. (Uo., Exp. Bd. 213/1. fol. 206.)
 1611. okt. 4. előtt Hadiszéki per folyik Gy. ellen a veszprémi építési deák ügye és törökösség vádjá miatt Győrben – ugyan többségében nem végváriakból álló bíróság előtt –, amely végül megfosztja tiszteől, sőt elképzeltető, hogy akár életétől is. (1611. okt. 4. Gy. levele győri fogságából Batthyány Ferenchez, amelyben azt állítja, hogy „*Teztemből es Wezprimből kij Rekeztettenek Nem Varuan az igaz Töruintől.*” Egyúttal kéri Batthyány közbenjárását ügyében. MOL P 1314 No. 17 443.; okt. 31. Hans Breuner győri főkapitány köteles végrehajtani a Gy. felett hozott ítéletet. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 226. fol. 102.)

1611. okt. 4. előtt–1612. aug. 13. után vacantia

1612. aug. 13. után–1632. dec. 4. előtt Tállyay György,

1620. okt.–1622. jan. Bethlen Gábor vicekapitánya²⁴

1611. dec. 29. Felszólítják Hans Breuner győri főkapitányt, hogy Keglevics György veszprémi főkapitánnyal tessen javaslatokat az üresedésben

²⁴ Erdélyi Gyula az 1627. évi események ismertetésekor öt veszprémi vicekapitányról beszél („Volt öt alkaptány: Tállyai György, Borosgyőri János, Ujvári Mihály, Miskey István és Laskói András.” ERDÉLYI, 1913, 133:1. jegyz.), ami természetesen óriási félreértés. A hiba azonban nem tőle, hanem a veszprémi református egyház anyakönyvének első neves felhasználójától, Thúry Etelétől ered (THÚRY, 1893, 16), s azután a Veszprém történetével foglalkozó munkák zömében megtalálható.

- levő vicekapitányi tisztség betöltésére. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 226. fol. 104.)
1612. aug. 13. Breuner T-t ajánlja a tisztségre. (Uo., Exp. Bd. 227. fol. 215.)
1612. aug. 13. T. kéri a tisztséget, amelyet Breuner ajánlására megadnak neki. Együttal felszólítják Breunert, értesítse erről Keglevics főkapitányt és gondoskodik T. beiktatásáról. (Uo., fol. 456.)
1612. szept. 19. T. kéri, hogy fizetését 1612. június 1-től folyósítsák. (Uo., fol. 465. Vö. még Uo., Reg. Bd. 228. fol. 257.)
- 1620–1622 Bethlen Gábor fejedelem uralma alatt is megmarad T. vicekapitánynak. (ERDÉLYI, 1913. 124.)
1632. T. még betölti tisztét. (GyL GyKHL Felvallási jkv. 7. köt. fol. 511.)
1632. dec. 4. T. már nem viseli a tisztséget, feltételezhetően ugyanis meghal. (Lásd alább.)

1632. dec. 4. után–1638. júl. előtt Palotay Ferenc

1632. dec. 4. P. kéri a tisztséget, amelyet megadnak neki. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 267. fol. 382.)
1632. dec. 4. Hans Breuner győri főkapitány közbenjár P. érdekében, hogy neki adományozzák a megüresedett tisztséget. Kérését II. Ferdinánd jóváhagyja. Együttal elrendelik Breunernek P. beiktatását. (Uo., fol. 67.)
1638. júl. P. már nem viseli a tisztséget, feltételezhetően meghal. (Lásd alább.)

1638. júl.–dec. 12. után vacantia

1638. dec. 12. után–1644 eleje Ladányi Ferenc

1638. júl. Körtvélyessy István volt veszprémi kapitány L-t javasolja Palotay Ferenc helyére. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 277. fol. 356.)
1638. nov. 4. Hosszútóthy György veszprémi főkapitány a megüresedett tisztségre L-t javasolja. Ez ügyben a Haditanács jelentést kér Maximilian von Liechtenstein győri főkapitánytól. (Uo., fol. 434.)
1638. dec. 12. L-nak adományozzák a tisztséget. (Uo., Reg. Bd. 279. fol. 408.)
1642. nov. Liechtenstein Csizmadia Mátyást ajánlja a tisztségre. (Uo., Exp. Bd. 286. fol. 103.)
1642. dec. Liechtenstein ismét Csizmadia Mátyást,²⁵ majd Veszprémi Jánost javasolja a tisztségre. (Uo., fol. 104.)
1643. okt. Még Hosszútóthy főkapitány helyettesekét említik, noha ekkor már olyan komoly vitában állt vele, hogy a következő esztendő elején minden bizonnyal távozott Veszprémből. Ekkor még utasítják Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitányt vitájuk elintézésére. (Uo., Reg. Bd. 289. fol. 113.)

²⁵ 1642 júniusában Liechtenstein Csizmadiát még 50 huszár kapitányának ajánlja Győrbe. Novemberben a győri főkapitány ugyancsak erre a tisztségre ajánlja Csanaki Balázs helyére, amelyet valószínűleg meg is kap, hiszen 1643 augusztusában győri lovaskapitányként említik. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. fol. 100., fol. 103. és uo., Exp. Bd. 288. fol. 581.

1644. máj.–1655. júl. 16. után Veszprémi János

1642. dec. Maximilian von Liechtenstein győri főkapitány Csizmadia Mátyást, majd V-t is ajánlja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 286. fol. 104.)
1644. máj. V-t már „*Vndterhauptman Zu WesPrin*” tisztség-elnevezéssel említik. (Uo., Exp. Bd. 290. fol. 68.)
1655. júl. 16. Tudatják Lippay György esztergomi érsekkel, Wesselényi Ferenc nádorral, az Udvari Kamarával és Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitánnyal V. győri főkapitány-helyettesi kinevezését. (Lásd az „életrajzi lexikon”-részben.)

1655. júl. 16. után–1656. máj. 10. után vacantia

1656. máj. 10. után–1685. márc. 8. Laskóy András

1655. okt. 16. Csáky Ferenc veszprémi főkapitány kéri a tisztség betöltését, amelynek ügyében ekkor kikéri Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány véleményét. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 399–400. és fol. 426.)
1656. febr. 21. L. már Veszprémben tartózkodik. (MOL P 1314 No. 28 522.)
1656. máj. 8. előtt Mansfeld Somogyi János és Rabos Benedek mellett L-t javasolja a tisztségre. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 313. fol. 286.)
1656. máj. 8. Tudatják az Udvari Kamarával és Jakob Rauch mustramesterrel, hogy a tisztséget L-nak adományozták. (Uo., Reg. Bd. 314. fol. 201.)
1656. máj. 10. Elrendelik Mansfeldnek L. beiktattatását. (Uo., fol. 206.)
1657. dec. 19. Batthyány Ádámhoz írott levelében V. „*Bezprimij Uicze kapitan*”-nak címzi magát. (MOL P 1314 No. 28 515.)
1683. máj. 13. Ekkor írja V. utolsó levelét Veszprémből Batthyány Kristófhoz. (Uo., No. 28 531.)
1685. márc. 8. L. még „*vicecapitaneus*” Veszprémben. (KEMÉNY. 1916. 200.)

1691 Bezerédy Zsigmond

1691. ápr. 30. „*Vice Kapitány*” Veszprémben. (MOL P 235 Acta Babocsayana No. 285.)

1700 Babócsay Ferenc, ifj. (nagyszarvi)

1700. aug. 15. (MOL P 235 Acta Babocsayana No. 365.)
- 1700 (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. [43. cs.] fol. 141–143.)

Adattár – III. rész

A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak „életrajzi lexikona” (16-17. század)

Babócsay Ferenc, id. (nagyszarvi)²⁶

1656. nov. előtt keszthelyi lovaskapitány (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 316. fol. 19.)

1656–1657 Győrben raboskodik Philipp Graf von Mansfeld főkapitány fogságában. (1656. nov. 6. és 9. Batthyány Ádám Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány jelentést tesz arról, hogy B-t – győri fogsága miatt – nem tudja Lengyel István helyére egerszegi lovaskapitánynak beiktatni. Uo., Exp. Bd. 313. fol. 640., dec. 6. Batthyány közli, hogy parancssal bír ugyan B. beiktatására egy lovaskapitánynak Egerszegre, de ő Mansfeld fogságában van. Ezért kéri a Haditanácstól kiszabadítását. Uo., fol. 703., dec. 7. Nádasdy Ferenc is kéri B. szabadon bocsátását. Uo., fol. 708.; 1657. jan. Batthyány és Nádasdy ismét közbenjár B. szabadon bocsátásért. Uo., Exp. Bd. 316. fol. 22.)

1657. jún. B. kéri a komáromi főkapitány-helyettesi tisztséget. Kérelméhez csatolja Esterházy János győri főkapitány-helyettes ajánlását. (Uo., fol. 341.)

1657–1659 keszthelyi vicekapitány (jún. 6. Felfogadják a tisztségre és Esterházy János győri főkapitány-helyettesnek elrendelik beiktatását. Uo., Reg. Bd. 317. fol. 227., jún. 7. Értesítik B. kinevezéséről Hilarius Feichtinger mustramestert. Uo., fol. 231.)

1659–1674 keszthelyi kapitány (1659. jan. Luigi Gonzaga győri főkapitány kéri, hogy a vár birtokosának, Bakács Istvánnak a kiskorúsága idejére B-nak adják a tisztséget. Uo., Exp. Bd. 320/1. fol. 22., jan. 2. B-nak adományozzák a tisztséget Bakács nagykörűvé válásáig. Uo., Reg. Bd. 320/2. fol. 4. Vö. még Uo., Reg. Bd. 334. fol. 85.; 1672. febr. 27. Miután a kapitányság „örököse”, Bakács István meghalt, így az testvérére, Bakács Sándorra száll, ezért azt neki adományoznak. B. azonban amíg Bakács Sándor nagykörűvé nem lesz, továbbra is elláthatja a tisztséget. Minderről értesítik B-t, az Udvari Kamarát és Feichtinger mustramestert. Uo., Reg. Bd. 342. fol. 84.; 1674. jan. 4. B-t „*capitaneus olim Kesteliensis fortissimus, nunc vero Vespriemiensis dignissimus*”-ként említik. MOL P 235 Acta Babocsayana No. 169., febr. Már Lengyel János kéri a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 345. fol. 82. és fol. 99., máj. 12. Bakács András mint a véghely földesúra kapja meg egy esztendőre a tisztséget. Uo., fol. 251.)

1674–1696 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiái részben.)

1696 előtől aranyarkantyús vitéz (1696. febr. 14. MOL P 235 Acta Babocsayana No. 759.)

²⁶ 1702. jan. 10. előtt † (1702. jan. 10-én már özvegyét, Perneszy Anna Júliát említik. MOL P 235 Acta Babocsayana No. 40.) ~ I. Rumi Kata (1658. máj. 17-én már Babócsay Ferencné, 1652-ben még Bakács Sándor özvegye. Uo., No. 25. és No. 118.), II. Perneszy Anna Júlia. NAGY I., I. köt. 79. és THALY, 1901, 902.

Babócsay Ferenc, ifj. (nagyszarvi)²⁷

1664. nov.–dec. gyalogosvajda Lentiben²⁸ (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 328. fol. 554. és fol. 610.)
- 1692–1696 veszprémi főhadnagy (1692. máj. 20. MOL P 235 Acta Babocsayana No. 508.; 1696: VERESS D., 1983. 243. és HUNGLER, 1986. 209: 49. jegyz.)
- 1696 ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1700 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1702–1703 alezredes Csonkabég (Leopold Joseph Freiherr von Zungaberg) ezredében, ahonnan azután átáll a kurucokhoz (1702. márc. Ekkor állítják fel Csonkabég ezredét, amelynek *Oberstleutnantja*. TEPLY, 197. 194. Vö. TAKÁTS, 1928/I. 536., ill. 1706. júl. 24.: „*Imperiumban is jó Öberst-Laiudinandnak tartották.*” AR, V. köt. 176: No. 91.)
- 1703–1704 kuruc ezredes (Uo., 185: *. jegyz.)
1704. ápr. 5. előtt Noha visszapártolt a császáriakhoz, Újlaky András szerint „*a császár pártjával elfogták.*” (1704. ápr. 5. BÁNKÚTI, 1977. 93: No. 182.)
1705. dec. Bottyán János (Vak Bottyán) Pápán letartóztatja a császáriakhoz való átállásáért. (AR, V. köt. 185: *. jegyz.)
1706. júl. Már ismét a kurucok oldalán harcol. (1706. júl. 24. Uo., 174–176: No. 91.; júl. 27–28. AR, I. köt. 570–571: No. 88–89.)
- 1706–1710 † brigádéros (1706. júl. 24. Bercsényi Miklós azt írja, hogy „*én ugyan már régem bízatom brigadírossággal.*” AR, V. köt. 176: No. 91.; 1706. nov. 23. Már viseli a tisztséget. Uo., 322: No. 206.; Tisztét haláláig betölti.)

Babócsay Pál (nagyszarvi)²⁹

1684. szept. A császári seregben szolgál Buda alatt. (MOL P 1314 No. 1148. B. P. levele Batthyány Ádámmal. Vö. PETTKÓ, 1900. 88.)
1691. ápr. 2. Egerszegen szolgál tiszti rangban (MOL P 1313 Miscellanea, „Miscellanea” Series I. No. 151/b.)
- 1696–1700 veszprémi hadnagy, majd főhadnagy (1696: VERESS D., 1983. 243. és HUNGLER, 1986. 209: 49. jegyz.; 1700: MOL P 287 Series II. Fasc. HH. [43. cs.] fol. 117–124.)
- 1700 ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.) 1704. aug. 5. hadifogoly kuruc tiszti Csáktornya (Pálffy János felajánlja neki kicserélését. GÉRESI, 1897. 100: No. LXXVII.)
- 1708 Már biztosan kiszabadult fogságából. (THALY, 1901. 197: No. 108.)

²⁷ 1710. jan. 22., romhányi csatater † (RT, I. köt. 230.) ~ Somogyi Borbála (REISZIG, 1918–1921, 30. és MOL P 235 Acta Babocsayana No. 54., No. 494.). Apja id. Babócsay Ferenc, anyja feltételezhetően Rumi Kata. NAGY I., I. köt. 79. Itt szeretném megköszönni Heckenast Gusztávnak az ifj. Babócsay Ferencre és Pálra vonatkozó kurucori adatokat.

²⁸ Amennyiben ez az adat valóban rá és nem egy névrokonára vonatkozik.

²⁹ 1727. máj. 4. előtt † (MOL P 235 Acta Babocsayana No. 924. és No. 939.) ~ szentlőrinci Márfy Krisztina Julianna (1694-től már Babócsay Pálné: uo., No. 46.). Apja id. Babócsay Ferenc, anyja Rumi Kata. NAGY I., I. köt. 79. és THALY, 1901, 678. és 842. Vö. még PETTKÓ, 1900, 88.

1714–1727 † huszárezredes; főleg Veszprém-ben és Győrben, illetve 1720 k. a Délvidéken szolgál (1714. szept. 29. MOL P 235 Acta Babocsayana No. 1082. Vö. nov. 1. Már „*eõ Fölséghe Actualis Oberstere*”-ként címzi magát. Uo., No. 46.; 1726. júl. 20. Uo., No. 307. Vö. még 1716: uo., No. 911.; Tisztét haláláig tölti be.)

1720. szept. 12. Bárói rangot kap. (PETTKÓ, 1900. 88.)

1725–1727 † őrnagy (*generalis campi vigiliarum praefectus*), de emellett továbbra is egy magyar lovas regiment ezredese (1725. júl. 9. MOL P 235 Acta Babocsayana No. 1005.; Tisztét 1727. máj. 4. előtt bekövetkezett haláláig tölti be. Uo., No. 924., No. 939. és No. 521–522.)

Besseney István (galánthai)³⁰

1617. aug., 1624. júl., 1625. máj., 1627. júl., 1636. márc. a Kanizsával szembeni végvidék katonáinak követe a Haditanácshoz fizetésük ügyében (1617: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 237. fol. 293.; 1624: uo., Exp. Bd. 251. fol. 446. és fol. 460., ill. Uo., Reg. Bd. 252. fol. 313. Orosz Pállal együtt.; 1625. máj. Uo., Exp. Bd. 253. fol. 107. Bakó Farkassal együtt.; 1627: uo., Exp. Bd. 257. fol. 355. Bakó Farkassal együtt.; 1636: uo., Exp. Bd. 275. fol. 237–238. és fol. 240. Orosz Pállal együtt.)

1622–1636 egerszegi lovaskapitány, azaz lovashadnagy 50 huszár felett (1622. jún. 28. Értetik, hogy lovaskapitányságot hagytak neki jóvá Egerszegen. Uo., Reg. Bd. 248. fol. 268. Vö. 1625–1627: MOL E 211 Series II. Tétel 26. fol. 506–553.; 1636. jún.

6. kép Besseney István

³⁰ 1648. máj. k. † (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 217. Vö. szept. 29. előtt Ekkor már özvegye ír levelet Batthyány Ádámhoz. MOL P 1314 No. 6587.) ~ Lőrincfalvy Zsuzsanna. (MOL P 1927 Tétel 4. fol. 5–7. és MOL P 1314 No. 6587–6592.) Levelei Batthyány Ádámhoz és Hidassy András körmendi kapitányhoz (1630–1648): uo., No. 6264–6585. Személye nem keverendő össze a nála valamivel később élt és a Wesselényi-összeesküvésben részt vett nagybesenyői Besseney Istvánnal, illetve az utóbbi 1685-ben már szintén néhaiként említett, azonos keresztnévű fiával. (Vö. SZÉLL, 1890, 15: II. tábla és 59. és MOL P 1927 Tétel 4. fol. 9.) Elias Widemann metszete alapján Mathias von Sommer által készített rézmetszet-arcképe: ORTELIUS, 1665, XI. tábla., lásd fenti képen. Vö. még CENNERNÉ, 1957, 339. Felirata: „STEPHANUS BESSEININI [sic!], S[acrae] C[aesareae] R[egiae]q[ue] M[aiestatis] Dapifer et Praes[idi]i Kis Comaron[iensis] Sup[er]remus Capitan[us]”. Az erről készült olajfestményre lásd: CENNERNÉ, 1956, 178: No. 6.

30-ig kapja erre a tisztre fizetését: MOL P 1322 Földesúri familia No. 327. és KELENIK, 1997. 179.)

1632–1636 egyúttal egerszegi vicekapitány (1632. szept. 24. „*vicecapitaneus Egersiegiensis* [sic]” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 267. fol. 315.; 1633. szept. 16. Uo., Reg. Bd. 270. fol. 219.; 1635. aug. 29. Uo., Exp. Bd. 273. fol. 389. és uo., Reg. Bd. 274. fol. 272.; 1636. máj. 17. Uo., Reg. Bd. 276. fol. 249.)

1636–1648 kiskomáromi kapitány (1636. júl. 1. ettől a naptól kapja fizetését: MOL P 1322 Földesúri familia No. 327., júl. 17. előtt B. kéri a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 275. fol. 333., júl. 17. A Bécsben hátrahagyott haditanácsosokkal tudatják II. Ferdinánd végleges határozatát, hogy B-t fogadta fel az uralkodó az elhunyt ákos-házi Sárkány István helyére. Uo., Reg. Bd. 276. fol. 285. és uo., Exp. Bd. 275. fol. 334., júl. 17. Utasítás B. számára. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1636. fol. 17., júl. 18. B. zászlót és dobót kér beiktatásához, amelyet el is rendelnek számára az Udvari Kamaránál. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 275. fol. 330., júl. 18. B. kéri, hogy nevét vezessék be a Kanizsával szembeni végek mustrajegyzékébe. Uo., fol. 330.; 1648. aug. gersei Pethő László, az új kapitány már zászlót, dobót és fizetést kér beiktatásához. Uo., Exp. Bd. 298. fol. 332.)

1648 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1648 előtt étekgóg (*dapifer*) (Elias Wiedemann rézmetszet-arcképe szerint. Lásd a jegyzetben.)

Csáky Ferenc (keresztszegi)³¹

1649–1670 † kamarás (1649. máj. 31. Eskütétel. ÖStA HHStA OMeA SR Karton 19. Eidbücher Bd. 1. p. 175.; A címet haláláig viseli.)

1654–1656 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részt.)

1663 előtt–1670 † tanácsos (A címet haláláig viseli.)

1663 előtt–1670 † aranyaskantyús vitéz (A címet haláláig viseli.)

1663–1670 † Szepes vm fő- és örökös ispánja (1663. jan. 13. Kinevezés apja, Csáky István helyére. MOL P 71 Fasc. 173. No. 2.; Tisztét haláláig viseli.)

1665–1670 † felső-magyarországi főkapitány (1664. dec. 19. Utasítás Cs. számára tisztréről. MOL P 71 Fasc. 173. No. 2. és ÖStA KA Best. No. 1472., ugyanekkor engedelmességre intő levél Kassa városához: AMK Schw. No. 8801., dec. 20. Wesselényi Ferenc nádor tudatja a Haditanáccsal, hogy I. Lipót Cs-nak adományozta a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 318. fol. 600., 1665. máj. 14. Beiktatási eskü Kassán, de ennek letétele ellenére — mivel egy német biztos is jelen van — a beiktatást a magyar rendek nem tekintik érvényesnek. MOL E 211 Series I. Fasc. 18. fol. 246–247. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 330. fol. 125., ill: A királyi biztosok jelentése a beiktatással kapcsolatos lázongásról („*tumult*”). Uo., Exp. Bd. 329. 1665. fol. 240. Vö. még HAIN, 1988. 286. A beiktatás ügyében a viták még 1669-ben is tartanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 336. fol. 1.; Tisztét haláláig viseli.)

³¹ 1630–1670. nov. 17. †. ~ Czobor Erzsébet (Esküvőjük: 1661. febr. 13., Trencsén. DEÁK, 1867, 249.). Apja Csáky István (1662 †), anyja Forgách Éva. (NAGY I., III. köt. 80–81.) Halálának pontos időpontjára: „*Csáky Ferenc gróf magyar generális Kassán nyomorultul elpusztult.*” HAIN, 1988, 328. Jelentős számú levelét kiadta: IZSÉPY, 1962, Vö. még KANDRA, 1872.

Geszthy Ferenc (geszti)³²

- 1566 előtt valószínűleg többek között Szigetvárot apródoskodik Zrínyi Györggyel együtt („*Iffijwsaghnkba egj Ideigh eggjut ijs neweköttünk.*” RADVÁNSZKY, 1879/1. 146: No. 88.)
- 1566 Már katonáskodik, hiszen ekkor a győri táborban találjuk. (VERESS, 1898. 5. és NAGY I., IV. köt. 385.)
- 1567–1568 Zrínyi György zászlaja alatt szolgál valahol a déli végeken szolgál (1567: egy Kanizsa melletti török összecsapásban vesz részt. BALOGH, 1896. 85.; 1568: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. fol. 170. és fol. 178.)
- 1569 a déli végeken szolgál lovaskapitányként (1569. aug. G. kéri, hogy valamelyik Ungnad 100 lovasából az ő parancsnoksága alá 50-et rendeljenek. Végül 35-öt rendelnek a botja alá. Uo., Reg. Bd. 149. fol. 88.)
1571. máj. 23. Veit von Hallegg vend végvidéki főkapitány az Alapy István halálával megüresedett [lovas?]kapitányi tisztségre ajánlja (Uo., Exp. Bd. 153. fol. 38.)
- 1574 előtt Pápán huszárkapitány (TAKÁTS, 1926. 216.)
- 1574–1578 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1579. febr.–jún. Pápán tartózkodik, ahol elrendelik neki a pápai templom újjáépítését. (febr. 20. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 167. fol. 22., jún. 10. Uo., fol. 248.)
1579. júl.–1580. júl. talán Keszthelyen tartózkodik mint kapitány (júl. 1. 40 keszthelyi gyalogos ügyében imak G-nek levelet Uo., fol. 254., okt. 30. A Keszthelyre küldött munitiót ő veszi át. Uo., fol. 289.; 1580. júl. 25. Felszólítják Keszthely ellátására vagy átadására. Uo., Reg. Bd. 168. fol. 266.)
- 1581 késő tele Erdélybe távozik („*Geszti Ferencz Erdélyben jöve télben.*” BARABÁS, 1880. 645. és 648. Vö. még máj. 11. Az egri püspök jelentést tesz G. Erdélybe való távozásáról. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 169. fol. 255.)
- 1581–1595 † erdélyi főkapitány, azaz a mezsei hadak generálisa (1581: VERESS, 1898. 3. és 6. Ennek ellentmondó adatok: TRÓCSÁNYI, 1980. 337.; 1594: uo. és JEDLICKSKA, 1897. 528–529: No. 873/a.; Tisztét haláláig betölti.)
- 1581–1595 † tanácsúr (VERESS, 1898. 6.)

³² 1595. máj. 11. délután 4 óra, szászvárosi piactér, valószínűleg mérgezésben † Eltemették 1595. május 21-én Déván, a Szent Miklós templomban. (SZILÁGYI, 1894. 26.) Sírját 1603-ban Giorgio Basta katonái feldúlják és elpusztítják. (VERESS, 1898, 24.) 1593. jún. 11-én Déván magyar nyelven végrendelkezett. (RADVÁNSZKY, 1879/1. 145–152: No. 88.) ~ I. Guthi Országih Borbála (Esküvőjük: 1574 után, valószínűleg 1578-ban. TAKÁTS, 1926. 216–217. és BARABÁS, 1880. 648.), II. Horvát Anna (Esküvőjük: 1588. márc. 25. Uo., 646. Horvát Geszthy halála után 1596-ban Kornis Gáspárhoz ment feleségül. VERESS, 1898, 24.) Apja Geszthy János (1562. dec. 15., Szentlőrinc Szlavóniában † A vár Szent Lőrinc templomában temették el.), anyja lekcsei Sulyok Zsófia (1526 k.–1590. márc. 14. este 7 óra, Déva, fiának a vár alatti házában † A dévai Szent Miklós templomban márc. 22-én helyezték örök nyugalomra.) SZÓTS, 1896–1898, 75–77. és hibás adatokkal NAGY I., 1862. Egy gyulafehérvári híradás május 12-én az alábbi szavakkal tudósított G. haláláról: „*Eben in diser Stundt ist herr Gesti Ferenz General Capitan Jeczigen Khriegswessen mit Tott abgangen.*” NÖLA SA A–VII–13. fol. 83–84. Rövid életrajza: VERESS, 1898. Egy százsz kortársa szerint „*utálatos, embertelen, árulást szerető, vérengző ember volt.*” Uo., 10.

Gönczy Bertalan³³

- 1537 előtt Szalaházy Tamás egri püspök udvarmestere (ETE, III. köt. 218: No. 222. és BEDY, 1934. 63.)
1537–1547 Kecheti Márton veszprémi püspök udvarmestere (1537. febr. 20. ETE, III. köt. 134–137: No. 155. és BEDY, 1934. 63.)
1542–1543 veszprémi kapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1543 veszprémi kanonok (Ekkor bukkan fel elsőként kanonokként. BEDY, 1934. 64.)
1543–1547 egyúttal felsőörsi prépost (Uo., 63–64.)
1546. máj. 30. sümegi kapitány („*praefectus in Sijmegh*”) (MOL E 185 Gönczy Bertalan Nádasdy Tamáshoz. 1546. máj. 30., Sümeg.)

Görtschacher, Hans³⁴

- 1546 a veszprémi német őrség kapitánya (Lásd az archontológiai részben.)
1548 Zengg és Otcacsák várának kapitánya (1548. szept. ÖStA FHKA HKA HFU RN 2. 1548. fol. 33–46.)
1554 mustramester Magyarországon (okt. 9. előtt KOMÁROMY, 1906. 112: No. VI.)
1555–1558 mustramester Erdélyben, majd ismét Magyarországon, elsősorban az ország felső részeiben (1555. márc. 9-én G. még Bécsben, 21-én pedig Erdélybe menet már Kassán tartózkodik. ÖStA KA AFA 1555/3/29., máj. 23. G. elismervénye arról, hogy megmutálta Bánffy Pál 100 lovasát. ÖStA FHKA HKA HFU RN 5. 1555. Jüni fol. 99–100.; 1557–1558: KOMÁROMY, 1889/1. 646: 1. jegyz. és KOMÁROMY, 1889/2. 168.; 1558. febr. 5. G. „*Mustermaister*” levele Eperjes városához. ŠOBA Prešov, AMP No. 3410.)
1558 előtől tanácsos (1558. febr. 5. G. „*Römisch Königlichler Majestät Ratt*” Uo.)
1559 királyi biztos Felső-Magyarországon (1559. jún. 13. Utasítás G-nek és Achaz Zandeggernek Thelekessy Imre felső-magyarországi főkapitány kassai beiktatására. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. 1559. jún. 13. No. 69. jún. 13.)

Graf, Tobias³⁵

- 1595–1597 magyaróvári főkapitány-helyettes (*Oberstleutnant*), ahol 1595-ben többször helyettesíti a távollévő Siegmund Hager főkapitányt (1595. márc. 1. Kikéri Hager véleményét, hogy G. alkalmas-e a tisztségre. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 83., jún. 2. előtt beiktatás. Uo., fol. 85., jún. 2. Hager kéri G. hazautazásának engedélyezését. Uo., Exp. Bd. 194. fol. 125. A helyettesítésre: uo., fol. 126–130.; 1596.

³³ 1547 + BEDY, 1934. 64.

³⁴ A korabeli forrásokban és történetíróinknál neve gyakran Hans von Görtschach avagy Gortschacher formában, illetve ezek torzult alakjaiban (például 1546: „*Gevthykar*”, 1554: „*Gerchykár*” LUKINICH, 1941, 361: No. 160. és KOMÁROMY, 1906, 112: No. VI.) bukkan fel. Itt szeretnék köszönetet mondani Kenyeres Istvánnak, aki Görtschacherre vonatkozó adatait készségesen bocsátotta rendelkezésemre.

³⁵ 1618. jan. 20. Még él. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 239. fol. 240.) Egy-egy levele Veszprémből Batthyány Ferenchez (1603. febr. 17.) és Somogyi Farkas győri vicegenerálhoz (1605. máj. 27.): MOL P 1314 No. 16 676–16 677. Wathay Ferenc önéletrajzában magyarosan Gróf Tóbiásnak nevezte. NAGY Laj., 1976, 147. Vö. még ugyanez az elnevezés: MOL P 707 Fasc. 39. No. 9. fol. 32. (1623)

- jan. 31. G. kéri elbocsátását, mert vitába kerül Hagerrel. Uo., Exp. Bd. 196. fol. 384., febr. 27. Uo., fol. 160., ápr. 12–13. Uo., fol. 163., jún. 3. Uo., fol. 168., szept. 12. Uo., Reg. Bd. 197. fol. 247.; 1597. máj. 31. G. elbocsátását kéri tisztéből, amelyet Mátyás fhg. engedélyez neki. Uo., Exp. Bd. 198. fol. 497., jún. 2. A Haditanács elrendeli Hagernek, hogy az elbocsátott G. helyére nevezzen meg alkalmas személyeket. Uo., Reg. Bd. 199. fol. 125.)
1596. dec. 30 lovast tart a császári seregben (dec. 19. Az alsó-ausztriai rendek tartoznak G. ezen 30 lovasát kifizetni. Uo., Reg. Bd. 197. fol. 275.)
- 1597–1599 kvártélymester (*Quartiermeister*) a császári seregben (1597-re [1602. febr. 23.] Uo., Exp. Bd. 208. fol. 221–222. Vö. még JEDLICSKA, 1897. 631: No. 966/d.; 1598. márc. 23. G. kéri, hogy elmaradt zsoldját („*ausständige Veltbesoldung*”) az 1598. évi dikából fizessék ki. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 200. fol. 519. Vö. még fol. 136., okt. 31. Ekkor említik Quartiermeisterként. Uo., Reg. Bd. 201. fol. 104.; 1599. márc. 23. Uo., Exp. Bd. 202. fol. 397.)
- 1599–1605. máj. és 1605. okt.–1609 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Györy Ferenc³⁶

- 1597 gyalogvajda Magyaróvárott (1597. febr. 29. Értesítik Siegmund Hager magyaróvári főkapitányt, hogy Nagy Bálint vajdai tisztét Gy-nek adományozták. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 122.)
- 1601 gyalogvajda Győrött (szept. 15. Uo., Exp. Bd. 206. fol. 603.)
- 1605–1611 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1606. szept. 9. Tobias Graf veszprémi főkapitány kéri, hogy Gy-nek vicekapitányi tiszte mellett adjanak egy 50 huszár feletti lovaskapitányságot is. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 215/1. fol. 175. Vö. még NÖLA SA A–VII–38. fol. 42–43. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 221. fol. 515.)

Gyulaffy László (rátóti)³⁷

- 1540-es évek lovas főlegényként kezdi katonai pályáját (TAKÁTS, 1928/1. 266.)
- 1549 100 lovas kapitánya Thelekessy Imre parancsnoksága alatt, amikor Székesfehérvárnál megver egy török csapatot (NAGY I., IV. köt. 480. és PRT, X. köt. 155.)
- 1549 felkínálják neki a szigetvári kapitányságot, de olyan feltételeket támaszt, amelyeket végül nem fogadnak el (TAKÁTS, 1928/1. 266–267.³⁸)

³⁶ 1612. febr. 17. előtt, lehetséges, hogy kivégezték (Vö. az archontológiai részben leírtakkal.) † ~ Február 17-én már özvegyét, Barbarát említik. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 227. fol. 387. Vö. még Uo., Reg. Bd. 228. fol. 101.

³⁷ 1520 k., Csobánc–1579. máj. 13. délután 3 óra, Udvarhely falu † Eltemették 1579. május 23-án Szilágycsehben. (SZILÁGYI, 1894, 14–15. és 51. Vö. még TAKÁTS, 1928/1, 262. és 290.) ~ Forgách Margit (1579 után hamarosan †, szintén Szilágycsehben temették el. Uo., 282. és 291.) Apja Gyulaffy István, anyja Rozgonyi Dóra vagy Fánchy Kata. (NAGY I., IV. köt. 480–481.) 1578. április 23-án végrendelkezett. (TAKÁTS, 1928/1, 289.) Életrajzát Takáts Sándor írta meg: uo., 259–292.

³⁸ Takáts Sándor ugyanakkor úgy véli, Gyulaffy „egy évnél tovább nem viselte a szigetvári tisztséget”. Ez azonban tévedés, hiszen 1550 tavaszától Tahy Ferencet nevezték ki a tisztségre. Márc. 18. Utasítás Tahynak. MOL E 136 Köt. 1. fol. 144–148., ápr. 1. Az uralkodó

- 1551 lovashadnagy Nádasdy Tamás Lippát ostromló seregében (Uo., 269. és PRT, X. köt. 155.)
- 1551–1555 100 könnyűlovas kapitányaként Pápán szolgál (1551. márc. 16. Gy. már Pápán szolgál. TAKÁTS, 1928/I. 269: 408. jegyz.; 1552. júl.–aug. 100 huszár élén áll. MOL E 211 Series II. Tétel 3. fol. 177–178.; 1553. febr. 6. Ugyanennyi lovas felett parancsnokol továbbra is. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 69. Konv. B. fol. 17–27. és HL TGy 1553/2.; 1555. Gy. még mindig Pápán szolgál. TAKÁTS, 1928/I. 270–271.)
1552. okt. 87 lovasal táborozik Győr alatt (okt. 21–22. MOL E 211 Series II. Tétel 24. fol. 29–30. és fol. 90–91.)
- 1556–1557 75 könnyűlovas és 50 gyalogos felett parancsnokol Devecserben, miként ottani kapitánytársa devecseri Choron János is (1556: ÖStA FHKA HKA NÖKA RN 46. 1566. Jan. unfoliert és NÖLA SA A–VII–16. fol. 7–12.; 1557. febr. Gy. még Devecserben szolgál, de egy kótyavetye kapcsán nézeteltésébe kerül Choron Jánossal. TAKÁTS, 1928/I. 272.)
1556. júl.–aug. lovaskapitányként szolgál a Nádasdy Tamás nádor és Sforza Pallavicini magyarországi főhadimarsal vezette Szigetvár felmentésére vonuló királyi seregben (Uo.)
- 1557–1560 lovaskapitány Győrben 75 huszár élén (1557. júl. Gy. kéri, hogy lovasaival Győrben szolgálhasson. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 139. fol. 54. és TAKÁTS, 1928/I. 272: 416. jegyz., júl. után Már Győrben szolgál. NÖLA SA A–VII–29. fol. 30–35.)
- 1560–1568 tihanyi kapitány (1560. jan. Gy-t Bécsbe rendelik, nyilván a kapitányság elvállalása ügyében. TAKÁTS, 1928/I. 273: 419. jegyz., jan. 29. Takaró Mihály tihanyi kapitány panaszkodik, hogy Gy. „*elkérte Tihant*” és kéri Nádasdy Tamás nádor közbenjárását tiszte megtartása érdekében. KOMÁROMY, 1907. 410., ápr. 17. Török Ferencet és Bánffy Györgyöt rendelik Gy. beiktatására. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. fol. 20., ápr. 18. Utasítás Török Ferencnek és Bánffy Györgynek Gy. beiktatására. Uo.; ápr. 24. Gy. beiktatása tisztebe és a vár átvétele. ÖStA HHStA Hungarica Misc. Fasc. 421. Konv. A. fol. 97–100. és PRT, X. köt. 155.; 1564. febr. Choron János kéri a tisztséget. Uo., 157.; 1568. aug. 17. Miksa király ajánlásokat kér a tisztségre. TAKÁTS, 1928/I. 285., nov. 3. előtt Gy. úgy nyilatkozik, hogy kész átadni Tihany várat az uralkodó biztosainak. PRT, X. köt. 714: No. 173., dec. 11. előtt Miksa Tihany átvételét elrendeli a Haditanácsnak. Ekkora azonban Gy. már feltelezhetően Erdélybe távozott. Uo., 714–715: No. 174. Vö. még MOL E 41 1570. No. 10.)
- 1550-es évektől egyúttal Csobánc várának irányítását is ellátja, mint a vár birtokosa (1561: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 142. fol. 40. és KOMÁROMY, 1907. 131–133., 159–160.)
- 1563–1579 aranyasarkantyús vitéz (1563. szept. 8. I. Miksa magyar királlyal koronázásakor avatják fel Pozsonyban, ahova 25 lovasával vonult. TAKÁTS, 1928/I. 276–277. és PRT, X. köt. 155.)
1565. aug. 8. Lazarus Freiherr von Schwendi gyulai kapitánynak ajánlja (TAKÁTS, 1928/I. 99.)

erre a napra rendeli el Tahy beiktatását. MOL E 211 Series II. Tétel 2. fol. 6–7., ápr. 6. Ténylegesen ekkor lép Tahy tisztebe. TIMÁR, 1989, 16. és 87.

- 1566 200 lovassal ott van a győri táborban a királyi seregben (Uo., 278.)
 1567–1568 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
 1568. szept. 18. Gy. kéri, hogy engedjék külföldi szolgálatra (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. fol. 158. és TAKÁTS, 1928/1. 283: 442. jegyz.)
 1568. nov. 3. után–1569. jan. 4. előtt Erdélybe távozik (1569. jan. 4. Eck Graf zu Salm győri főkapitány jelenése Gy. „*defection*”-járól, azaz árulással felérő cselekedetéről. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 149. fol. 1. Vö. még Uo., fol. 3., SZILÁGYI, 1894. 51. és VÉGHÉLY, 1869. 498–499.)
 1570–1579 fejedelmi tanácsúr Erdélyben (TRÓCSÁNYI, 1980. 27.)
 1570 k.–1579 erdélyi főkapitány, azaz a mezei hadak generálisa (Tisztét haláláig tölti be.³⁹)

Hatos Bálint (csornai)⁴⁰

- 1586 enyingi Török István familiárisa: „*Török István uram jámbor vitéz szolgálja*” (1586. okt. 30. KISS I., 1901. 294–295: No. II.)
 1586–1587 török fogságban van, ahonnan Pápáról kerül (1586. okt. 30. Enyingi Török János Kolozsvár városától kér segítséget H. fogságból történő kiváltására. Uo.; 1587. júl. 24. A Haditanácsban 10 rajnai forintot szavaznak meg kiváltására: „*Valentini Hathos, gefangnem von PaPPa sein Zehen gulden Reinisch bewilligt worden.*” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 261. Vö. még ÖStA FHKA HKA Prot. Exp. Bd. 413. fol. 114.)
 1605. aug. 28. Veszprémben szolgál. (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1605. Sept. No. 32. Magyar nyelvű levél H-tól.)
 1606–1620. Pápán szolgál. (1606. júl. 5. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 215/2. fol. 559. és uo., Reg. Bd. 216. fol. 148.)
 1607–1609 Veszprém vm esküdte (1607. máj. 11. SL Káldy cs. It. Fasc. E. No. 77.; 1609. jún. 11. Uo., No. 74.)
 1613–1620 pápai vicekapitány (1613. aug. 28. Hans Breuner győri főkapitány Szlakovith Farkas helyére ajánlja vicekapitánynak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 229. fol. 188/1., okt. 3. Ferdinánd fhg-gel tudatják, hogy H-t fogadták fel a tisztségre. Uo., fol. 33–34. és uo., Reg. Bd. 230. fol. 43., okt. 28. Breunernek elrendelik H. beiktatását. Uo., fol. 136.; 1620. jún. 3. Még „*vicecapitaneus praesidii Papensis.*” MOL P 707 Fasc. 39. No. 1. és No. 5.)
 1621–1622 feltételezhetően Bethlen Gábor veszprémi főkapitánya (Lásd az archontológiai részben.)

³⁹ Trócsányi Zsolt nem tud Gyulaffy erdélyi főkapitányságáról, de maga állítja, hogy főkapitányi listájának „16. századi része nem tűnik teljesnek”. TRÓCSÁNYI, 1980, 338.

⁴⁰ 1626. febr. 14. előtt † (Ekkor ugyanis már „*néhai generosus Hathos Bálint a pápai végvár [praesidium] alkaptánya [vicecapitaneus]*”-t említik. 1624. január 29-én azonban még él. (GECSÉNYI, 1995, 102–103: 608. reg. és uo., 69: 433. reg.) ~ I. berenhidai Huszár Borbála (PRT, IX. köt. 19. és 499: No. 45.), II. chernelházi Chernel Anna (1626. febr. 14. előtt † Uo., 102–103: 608. reg. 1615. szept. 26-án már Hatos felesége volt. GECSÉNYI, 1990, 389: 1041. reg. Vö. még NAGY I., III. köt. 24.)

Hosszútóthy György (vái)⁴¹

1616–1632 egerszegi lovaskapitány (1616. júl. 20. H. kéri az üresedésben levő egerszegi lovaskapitányságot. Az ügyben kikéri Széchy Tamás dunántúli kerületi főkapitány véleményét. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 235. fol. 343., aug. 13. H. kéri beiktatását tisztebe és ehhez egy huszárszázlót. Ezt el is rendelik az Udvari Kamarától. Uo., fol. 353.; 1624. jan. 31. Kéri 2747 r. f-rarúgó zsoldhátralékának kifizetését. Uo., Exp. Bd. 251. fol. 285.)

1632 pápai vicekapitány (1632. nov. 10. előtt Hans Breuner győri főkapitány közbenjár, hogy a tisztséget H-nak adományozzák. Uo., Exp. Bd. 267. fol. 66. és uo., Reg. Bd. 268. fol. 76., nov. 10. H-t felfogadják a tisztségre. Uo., Reg. Bd. 268. fol. 227.)

1638–1644 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1639. máj. 6. 300 veszprémi huszárával Csehországba rendelik (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 281. fol. 258.)

1639. máj. 8. a Csehországba küldött győri és kanizsai végvidéki huszárok kapitánya (Kinevezés. Uo., fol. 260. Vö. még: okt. 15. H-nak azonnal Győrbe kell indulnia huszáraival. Uo., fol. 391.)

1640–1641 török fogságban van Budán, a Csonkatorony „bűdös tömlőcz”-ében (1640. márc. Maximilian von Liechtenstein győri főkapitány közbenjár a török fogságba esett H. kiszabadulása ügyében. Uo., Exp. Bd. 282. fol. 315. Vö. Uo., fol. 333., júl. 15. Rabságában igen betegeskedik. MOL P 1314 No. 28 183., okt. 27. Levelet intéznek a Haditanácsból a budai kajmekánhoz H. kiszabadulása ügyében. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 283. fol. 426.; 1641. márc. 7. 15 ezer birodalmi tallér váltságdíjat követelnek érte. Uo., Exp. Bd. 284. fol. 238., máj.–jún. Továbbra is fogságban van. JEDLIČSKA, 1910. 282–283: No. 554., 285–286: No. 559., 286–287: No. 563., 288–289: No. 566. és 290–291: No. 569., dec. 3. Ek-

7. kép Hosszútóthy György

⁴¹ 1649-ben még él. Vele halt ki a Hosszútóthy család. (NAGY I., V. köt. 179.) Elias Widemann által 1645-ben készített rézmetszet-arcképére lásd: CENNERNÉ, 1957, 328. Vö. még az ez alapján Mathias von Sommer által készített metszettel: ORTELIUS, 1665, VI. arckép-tábla, lásd fenti képen, ill. CENNERNÉ, 1957, 339. Ez utóbbi felirata: „GEORGIUS HOSSUTODY, S[acrae] C[aesareae] R[egiae]q[ue] M[aiestatis] Supremus Capitaneus Praesidij Vespriniensis”. Levelei Batthyány Ferenchez és Ádámhoz (1621–1642): MOL P 1314 No. 20 323–20 332. Vái előnévére lásd: MOL P 1865 Tétel 1. passim.

kori kérelme alapján úgy tűnik, már kiszabadult. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 284. fol. 789–790.)

Istvánffy István (kisasszonyfalvi)⁴²

1573. febr. Kanizsán szolgál, feltételezhetően lovaskatonaként (HOLUB, 1909. 119.)
1573. nov. 17. után lovaskapitány, azaz lovashadnagy Kanizsán (1573. nov. 17. A Haditanács tudatja a Kanizsára kirendelt királyi biztosokkal, hogy Lengyel István lovaskapitányi tisztét Rudolf király I-nak adományozta. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 157. fol. 59.)
- 1575 török fogságban van, ahonnan testvére, Miklós segítségével 5 ezer forintnyi sarcon szabadul (1574. aug. 7. Ekkor I. még nincs fogságban, hanem valószínűleg Kanizsán szolgál. Uo., Exp. Bd. 158. fol. 222.; 1575. jan. 19. A Haditanács rendeletet intéz az Udvari Kamarához, hogy I. kiszabadítására fizessenek ki 100 forintot. Uo., Reg. Bd. 161. fol. 245., dec. 16. I. már kiszabadult fogságából. HOLUB, 1909. 119: 2. jegyz.)
1575. jún. 7. I. kéri Borsida Menyhért veszprémi lovaskapitányi tisztét. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 160. fol. 279.)
- 1577–1584 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1583 Veszprém vm alispánja (L: HOTZKY, 1798. 203. és NAGY I., V. köt. 258–259.)
1582. szept. Huszár Péter pápai lovaskapitánnyal együtt Bécsbe rendelik, majd egy állítólagos engedély nélküli bajvívás miatt letartóztatják (szept. 11. és 13. I. és Huszár kéri Batthyány Boldizsár közbenjárását kiszabadulásuk ügyében. MOL P 1314 No. 21 076–21 077.)
1582. febr. 17. Rudolf király Pozsonyban megerősíti és kibővíti I. Miklós és István, azaz a család korábban használt címerét. (HATOS, 1875. 324–325. és ÁLDÁSY, 1904. 67–68; No. CXI.)
- 1584–1585 † palotai kapitány (1579. jan. 28. előtt I. kéri a palotai kapitányságot, de az ekkor még nincs üresedésben. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 167. fol. 218.; 1584. márc. 15. I. kéri a tatái kapitányságot. Uo., Exp. Bd. 175. fol. 226., szept. 4. Rudolf király meghozza határozatát I. palotai kapitányi kinevezéséről. Uo., fol. 4., okt. 3. I-nak bérbe adják a palotai vár jövedelmeit. MOL E 21 1584. okt. 3. és HOLUB, 1909. 120., okt. 25. I. egy zászlót kér beiktatásához, amelynek elkészítését elrendeli a Haditanács az Udvari Kamarának. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 175. fol. 298., okt. 31. I-t kinevezik Thury Márton helyére és erről engedelmességre intő levelet intéznek a palotai magyar és német katonasághoz. ÖStA KA Best. No. 357.; 1585. jan. 12. előtt Andreas Teufel győri főkapitány sürgeti I. beiktatását. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 104., jan. 19. I. ismét egy zászlót, továbbá egy dobot kér beiktatásához. Uo., Exp. Bd. 177. fol. 184., febr. 17. Elrendelik Michael Sticzl mustamesternek I. beiktatását. Uo., Reg. Bd. 178. fol. 145., máj. 17. I-val tárgyalnak a kapitányság további elvállalásáról.: Tisztét haláláig viseli.)

⁴² 1585. jún. 16. előtt † (JEDLICKSKA, 1897, 141: No. 126. Vö. még: júl. 18-án szintén néhaiként említik. ÖStA KA Best. No. 355.) ~ Jakab Jusztna. Apja Istvánffy Pál (1553 †), anyja Garai Petronella vagy Gyulay Hedvig. NAGY I., 1883, 115. és HOLUB, 1909, 119–120.

Jagasics Péter⁴³

- 1624 a győri püspök kamarása (GECSÉNYI, 1988. 22.)
1632 Győr vm esküdtje (1632. jún. 18. HORVÁTH, 1996. 19–20: No. 110.)
1634 hadnagy Győrben („*Giőrij egyik Hadnagij*”) (MOL P 1314 No. 21 166. J. P. levele Batthyány Ádámhoz. 1634. jún. 13., Győr.)
1641–1655 lovaskapitány Győrben (1641. szept. 27. Egy megüresedett győri huszárkompánia kapitányi tisztét J-nak adományozzák. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 285. fol. 298.; 1656. márc. J. névleg még győri lovaskapitány, ténylegesen azonban már Veszprémben szolgál. Uo., Exp. Bd. 313. fol. 194. és uo., Reg. Bd. 314. fol. 140. és fol. 142–143.)
1643–1645 Győr vm alispánja (GECSÉNYI, 1988. 33.)
1644. jún. a pápai végvár megszemlélésére kiküldött királyi biztos (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 290. fol. 69.)
1655–1656 ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány Csáky Ferenc öt hónappal távolléte idején (Lásd az archontológiai részben.)
1656–1673 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Kapra Ferenc⁴⁴

- 1561 3 lovassal főlegény Palotán (1561. júl. 20–29. Három lovassal szerepel az ekkor készült mustrajegyzékben. HUSZÁR, 1974. 65: No. 12. és VERESS D., 1983. 83.)
1570 a veszprémi lovasság alkapitánya, egyúttal feltételezhetően veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1577 ideiglenesen megbízott kanizsai főkapitány Andreas Kielman von Kielmansegg megérkezéig (1577. márc. 27., majd ápr. 9. és ápr. 27. A Haditanács kéri, hogy ha szükségessé válik, K. lássa el a főkapitányi tisztséget. Kéréseit is hajlandók teljesíteni. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 165. fol. 139. és fol. 93–94., ápr. 26. K. felajánlja, hogy ideiglenesen ellátja a tisztséget. Uo., Exp. Bd. 164. fol. 86., máj. K. kéri az új főkapitány mielőbbi beiktatását. Uo., fol. 87. Vö. Uo., Reg. Bd. 165. fol. 94., jún. 15. K. kéri szolgálatai kifizetését. Uo., Exp. Bd. 164. fol. 87., júl. 6. Kielman már biztosan Kanizsán tartózkodik. Uo.)

⁴³ 1673. nov. 22. után † (Utolsó eddig ismert levele 1673. jún. 13-án kelt Veszprémben. MOL P 1314 No. 21 175.) ~ I. balogfalvai Siey Borbála (GECSÉNYI, 1988. 22.), II. Bede Katalin. (ERDÉLYI, 1913, 149.) Vö. még: Dátum nélkül. Georgius Posch, a győri jezsuita kollégium rektora és néhai Jagasics Péter örökösei kérelemmel fordulnak a Magyar Kamarához az egykori veszprémi főkapitány 8 ezer forintos zsoldhátraléka ügyében, amelyet ő végrendeletében fele részben a győri jezsuitákra, lelkéért való misézésre, illetve templomuk renoválására, fele részben pedig örököseire hagyott. MOL E 152 Reg. Coll. Jaur. Fasc. 36. No. 47. Jagasics végrendeletére lásd még: GECSÉNYI, 1988, 30:72. jegyz. Levelei Batthyány Ádámhoz és Kristófhhoz (1634–1673): MOL P 1314 No. 21 166–21 175.

⁴⁴ 1591. aug. 30. előtt, Kiskomárom, egy török támadáskor † (PETHŐ, 1993, 131–132. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 187. fol. 98. és fol. 245.) Egy 1588. szeptember 1-én Kiskomáromból kelt levele Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós, Erasm Braun és egy bizonyos Puchaim királyi biztosokhoz: MOL E 185 Kapra Ferenc az említett személyekhez. 1588. szept. 1., Kiskomárom.

1578–1591 kiskomáromi kapitány (1578. aug. 29. Kielman tárgyalt K-val a tisztség elvállalásáról és egy Bestallungot kér arról a Haditanácstól. Uo., Exp. Bd. 166. fol. 112., okt. 1. Utasítás K. számára tisztről. MOL E 136. No. 173. fol. 356–362., okt. 22. előtt beiktatás. Ekkor küldi meg ugyanis Kielman Kiskomárom régi és új lőszér-, illetve élelmiszerleltárát, amint azt K. átvette. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 166. fol. 113.; 1591. aug. 8., 14. és 18. Geréczy Bertalan kanizsai főkapitány-helyettes jelentést tesz Kiskomárom veszedelméről. Uo., Exp. Bd. 186. fol. 134. Vö. még Uo., Reg. Bd. 187. fol. 219–220., Ekkor leli halálát; szept. 4-én már néhaiként említik. Uo., fol. 98. és PETHŐ, 1993. 131–132. Vö. még aug. 30. Már Tarnóczy András kéri a megüresedett kiskomáromi kapitányságot. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 187. fol. 245.)

Keglevics György (buzsimi)⁴⁵

1598 horvát vicebán (NAGY I., VI. köt. 156–157.)
1604-ben kapitányként szolgál a déli végeken (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 211. fol. 41.)
1609–1615 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Keglevics István (buzsimi)⁴⁶

1644–1646 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1647. jún. az uralkodó költségén katonaságot tart (jún. 6. MOL P 1314 No. 24 708. K. I. levele Bécsből Batthyány Ádámhoz.)

Keglevics Zsigmond (buzsimi)⁴⁷

1644 A Haditanács ugyan kinevezi veszprémi főkapitánnyá, de tiszttét sohasem tölti be (Lásd az archontológiai részben.)
1645 továbbra is katonáskodik, hiszen febr. 22-én „*ex quarteriis Laffeld*”, majd ápr. 5-én „*Regedeij Quartellibul*” intéz levelet Batthyány Ádámhoz (MOL P 1314 No. 25 226–25 227.)

⁴⁵ ~ Istvánffy Katalin (1599-től. DEÁK, 1867, 239.) Apja Keglevics Simon, anyja gersei Pethő Magdolna. NAGY I., VI. köt. 152. és 156.

⁴⁶ ~ Erdődy Marianna, akitől Zágrábban 1640. márc. 31-én vált el. (DEÁK, 1867, 243. Ugyanakkor maga már március 16-án „*Ezvegi Ember*”-nek nevezi magát a goricei kastélyból Poppel Évához írott levelében. MOL P 1314 No. 24 703.) Apja Keglevics György, anyja Istvánffy Katalin. NAGY I., VI. köt. 152. és 156–157. Levelei Batthyány Ádámhoz (1644–1647): MOL P 1314 No. 24 704–24 708.

⁴⁷ ~ Sennyey Anna Krisztina (Eljegyzésük: 1628. jún. 29., Pornó; esküvőjük: 1628. nov. 26., Pozsony. DEÁK, 1867, 240.), aki 1656. okt. 1-én Kőrösön végrendelkezik. (MOL P 421 Tétel III/139. fol. 99. és 101.) Nagy Iván szerint ugyanakkor – talán második – felesége Maria Josefa Schrattenbach volt. (NAGY I., VI. köt. 152. és 157.) Elias Widemann által készített rézmetszet-arcképe 1649-ből: MOL P 421 Tétel III/139. fol. 100. Felirata: „SIGISMVNDVS KEGLEVICH L[IBER] B[ARO] de BVSIN, S[ACRAE] C[AESARE-AE] R[EGIAE]q[ue] M[AIESTATIS] PRAESIDY CAPRONZENSIS EQVITVM CAPI-TANEVS. 1649.” Az erről készült olajfestményre lásd: CENNERNÉ, 1956, 181: No. 95. Vö. még az ez alapján Mathias von Sommer által metszett és alább látható arcképével: ORTELIUS, 1665, XIII. arckép-tábla. Vö. még CENNERNÉ, 1957, 339. Levelei Batthyány Ádámhoz és Keglevics Péterhez (1638–1658): MOL P 1314 No. 25 204–25 264.

1649–1660 a kaproncai vár bizonyos számú lovasának kapitánya, azaz hadnagya („*praesidii Caproncensis certorum equitum capitaneus*”) (1649: MOL P 421 Tétel III/139. fol. 100.; 1660. okt. 27. Uo., fol. 12–13.)

1655 a Horvátország–Szlavónia, illetve Stájerország–Karinthia és Krajna közötti határok kivizsgálására kirendelt bizottság tagja Skerlec János, Orehóczy Gáspár és Szakmárdy János mellett (1655: 30. tc. CJH, 1900. 602–603.)

1655 azon bizottságnak a tagja Mariáni Péter és Orehóczy Gáspár mellett, amely több várat tartozott az országgyűlés határozatából átadni a Frangepán családnak (1655: 71. tc. Uo., 628–629. Vö. még 1649: 32. tc. Uo., 542–545.)

1655 úgyszintén tagja a horvátországi és szlavóniai harmincadok, illetve vámok megsemmisítésére kirendelt bizottságnak Petretics Péter, Malenics György, Budor Gáspár és Ivanovics Tamás mellett (1655: 100. tc. Uo., 642–645.)

1655–1660 kamarás (1655. ápr. 11. Eskü tiszteire Pozsonyban. ÖStA HHStA OMeA SR Karton 19. Eidbücher Bd. 1. p. 168.; 1660. okt. 27. MOL P 422 Tétel D/1. fol. 12–13. A címet haláláig viseli.)

1659 a körösi felső- és alsóváros egyesítésére kiküldött bizottság tagja Petretics Péter és Orehóczy Gáspár mellett (1659: 103. tc. CJH, 1900/1. 192–193.)

1659 előttől tanácsos (1659. márc. 24. MOL P 422 Tétel D/1. fol. 5.; 1660. okt. 27. Uo., fol. 12–13.)

8. kép Keglevics Zsigmond

Körtvélyessy István⁴⁸

1613 győri lovaskatoná (GyL GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 440.)

1624–1626 tihanyi kapitány (1622. dec. 13. K. kéri a mostani kapitány, Kenessey Péter állítólagos lemondását követően a tisztséget. Erre azt válaszolja neki, ha valóban ren-

⁴⁸ 1639. aug., Győr † (Halálának napját sajnos még 1645-ben özvegye által készítettett sírköve feliratának [„Dominus Stephanus Keörtlveljessy Sacrae Caes. Regiaeque Majestatis Praesidii Jaurinen. et Confiniorum eidem annexorum Vice-Generalis, ac in diversis expeditionibus bellicis haud inutilis, Principi suo, et Patriae fidelis obiit in dicto Praesidio Jaurinensi die mensis [sic!] Augusti, Anno Domini MDCXXXIX.”] 18. századi lejegyzőjétől, Károlyi Lőrincről sem ismerjük. KAROLYI, 1747, 8–9. Vö. még: A rá vonatkozó eddig ismert utolsó adat 1639. jún. 10-éről való. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 280. fol. 417.) ~ Maria Magdalena Koserin. (KAROLYI, 1747, 8–9. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 282. fol. 795–796.) Levelei győri főkapitány-helyettesi időszakából Batthyány Ádámmal: MOL P 1314 No. 27 568–27 573.

desen lemondott Kenessey, akkor személyét mások előtt veszik figyelembe a tiszt betöltésekor. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 247. fol. 568.; 1624. jún. Már kapitányként kerül összeütközésbe a tihanyi apáttal. PRT, X. köt. 223. és 772: No. 246., jún. 11. Hans Breuner győri főkapitány kéri K. beiktatásához a tisztség-adományozás uralkodói ratifikálását. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 251. fol. 88., jún. 20. K. maga is kéri a tisztségadományozás megerősítését, amelyre elrendelik utasítása kiállítását. Uo., fol. 430., jún. 26. Elrendelik Breunernek, hogy Kenessey helyére K-t iktassa be a tisztségbe. Uo., Reg. Bd. 252. fol. 107., jún. 26. Elrendelik Georg Leschenbrand mustraimoknak, hogy Kenessey helyére K. nevét vezesse be a győri végvidék must-rajegyzékébe. Uo., fol. 309.)

1627–1638 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1638–1639 győri főkapitány-helyettes (1638. márc. 13. Wolf Graf von Mansfeld győri főkapitányt értesítik, hogy a tisztség betöltését szorgalmazó kérelmére azt K-nek adományozták. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 279. fol. 207., fol. 67. és uo., Exp. Bd. 277. fol. 73., márc. 15. Értesítik magát K-t kinevezéséről. Uo., Reg. Bd. 279. fol. 208., márc. 15. és 17. Elrendelik Georg Adolph von Garnich mustramesternek, hogy K. nevét vezesse be a mustralajstromba. Uo., fol. 208. és fol. 210., ápr. Mansfeld jelentése K. beiktatása ügyében. Uo., Exp. Bd. 277. fol. 74., máj. 11. Rövid ideje tartó főkapitány-helyettesi szolgálata miatt K. kérelmét elutasítják arra vonatkozóan, hogy kapja meg az elődjének, Zichy Pálnak adott élelemjuttatást. ÖStA FHKA HKA GB Bd. 416. fol. 404–405.; Tisztét haláláig betölti.)

Ladányi Ferenc⁴⁹

1620 lovaskatona Veszprémben (jún. 10. MOL P 707 Fasc. 39. No. 1. és No. 5.)

1623 lovaskapitány Veszprémben („*certorum equitum capitaneus*”) (márc. 20. Uo., No. 5/a.)

1632. dec. 1. kéri a veszprémi vicekapitányságot (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 267. fol. 388.)

1632–1638 lovaskapitány Veszprémben 50 huszár felett (dec. 11. L. kéri a tisztséget, amelyre ugyanekkor Hans Breuner győri főkapitány is ajánlja. A kérelmet elfogadják és elrendelik Breunernek L. beiktatását. Uo., fol. 389. és fol. 67. és uo., Reg. Bd. 268. fol. 233.; 1635. febr. 3. Uo., Exp. Bd. 273. fol. 217.)

1638–1644 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1646 Veszprém vm alispánja (1646. jan. SL SVMl. Acta jurid. Tom. 1. Fasc. 21. No. 947.⁵⁰)

Laskóy András⁵¹

1648–1652 veszprémi lovashadnagy (1648. nov. 8. Ekkor már feltételezhetően viseli a tisztséget. MOL P 1314 No. 28 511.; 1649. ápr. 19. Ezen a napon már valóban hadnagyként említik. HUNGLER, 1986. 119. Vö. még: dec. 26. Szintén „*hadnagi*” MOL P 1314 No. 51 422.; Vö. még ZÁKONYI, 1969. 164.)

⁴⁹ Néhány levele 1640–1641-ből fennmaradt Batthyány Ádámhoz: uo., No. 28 183–28 187.

⁵⁰ Az irat xeroxmásolatáért Dominkovits Péter barátomnak tartozom köszönettel.

⁵¹ Neve a korabeli forrásokban Laskay alakban is felbukkan. Levelei Batthyány Ádámhoz és Kristófhhoz, illetve a somlósárhelyi, szegvári és tuskvári tisztségviselőkhez (1648–1683): uo., No. 28 510–28 531.

1652–1656 vázsonyi vicekapitány (1652. jan. 27-től 1655. szept. 3-ig saját levelei szerint Vázsonyban szolgál. MOL P 1314 No. 28 516–28 521. Vö. még 1652. aug. 23. KISS Á., 1970. 70: No. 7.)

1656–1685 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Malines, Andreas de⁵²

1596. máj. strázsamester egy vallon lovaszászlóaljban (*Wachtmeister unter den wallonischen Pferden*) (máj. 29. és 31. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 196. fol. 449. és fol. 451.; 1598. jan. 21. Kéri egykori tisztségéért járó elmaradt fizetését. Uo., Exp. Bd. 200. fol. 462.)

1598. nov.–1600. aug. egy francia zászlóalj kapitánya (Közlík Jean de Vaubecourttal, hogy M-nak jóváhagyták egy bizonyos Roussel tiszttét. Uo., Reg. Bd. 201. fol. 454. Vö. még HEISCHMANN, 1925. 249.; 1600. jún. A Pápa várában fellázadt franciák egyik kapitánya. Innen kerül Bécsbe vizsgálati fogságba, ahol egészen októberig vannak rá vonatkozó utalások. ÖStA KA AFA 1600/6/1–13. passim. Vö. még júl. 21. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 204. fol. 499–500.)

1601–1602 újra egy zászlóaljnyi vallon gyalogos kapitánya, 1602 júl.-tól Székesfehérváron (1601. jan. 8., 13. és 20. Uo., Exp. Bd. 206. fol. 428., fol. 410. és fol. 45.; 1602. júl. 24. M-t 200 gyalogossal Jérôme la Marche zászlóaljának megsegítésére rendelik Székesfehérvárra. Uo., Exp. Bd. 208. fol. 676–677. Vö. még Uo., Exp. Bd. 227. fol. 403. és uo., Reg. Bd. 228. fol. 40.)

1602. máj. noha Tobias Graf veszprémi főkapitány ideiglenes helyettesítésére rendelik, ez nem valósul meg (Lásd az archontológiai részben.)

1602–1612. ápr. előtt Székesfehérvár feladásakor szemén megsebesülve török fogságba kerül, ahonnan Budára szállítják. Itt raboskodik hosszú éveken át. (1602. aug. GÖMÖRY, 1892. 634., NAGY Laj., 1957. 20., BENDA-NEHRING, 1978. 270–271., 275. és 277–280., VERESS D.–SIKLÓSI, 1990. 151., 155., 158. és 160–163., szept. 11. Már Budán van fogságban. ÖStA KA AFA 1602/9/3. fol. 197.; 1608–1610 M. még mindig török fogságban van Giulio Cesare Isolanóval Budán. 1608. júl. 20. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 219. fol. 468., 1610. dec. 28. Uo., Exp. Bd. 223. fol. 195. Vö. Uo., fol. 539. és fol. 398. A kiszabadulása ügyében folytatott tárgyalásokra lásd ÖStA KA HKR Akten Reg. 1609. Nov. No. 36., Uo., Reg. 1610. Sept. No. 28., No. 37. és uo., Reg. 1610. Dez. No. 43.; 1612. ápr. 9. Már kiszabadult a török fogságából, hiszen ekkor utasítják Peter von Bonhomo mustramestert, hogy M-nel számoljon el „wegen der Haubtmanschaft vber des de La Marcha Zu Stuhlweissenburg gewesten fändls”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 227. fol. 403.)

1613. máj.-tól Győrben szolgál egy német zászlóalj élén (1613. máj. 24. M. kéri, hogy Hans Albrecht von Lamberg győri német *Kompagnie*-jének élére őt állítsák. Uo., Exp. Bd. 229. fol. 449. Vö. Uo., Reg. 230. fol. 130.)

⁵² Malines életpályájára vonatkozóan több adatot Sahin-Tóth Péter barátom bocsátott rendelkezésemre. Segítségét ezúton is köszönöm.

Maróthy Mihály⁵³

1586. nov. 22. A magyar tanácsosok kérik, hogy büntessék meg M-t vagy azonos nevű rokonát [?], mert nem teljesíti a *continuuus* milesek kiállítását. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 179. fol. 332.)
- 1589 valószínűleg Kanizsán szolgál (febr. 20. Zrínyi György kanizsai főkapitánynak elrendelik, hogy hadiszékén rendezze Bánffy Miklós és M. vitás ügyét. Uo., Reg. Bd. 185. fol. 156.)
- 1593–1594 Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány 150 lovasának kapitánya (1593. okt. 15. Felfogadás., dec. 23. Mustra Szombathelyen, MOL E 211 Series II. Tétel 2. fol. 1–4. és fol. 81.; 1594. júl. 1. MOL E 185 Tétel 30. fol. 214–217.)
- 1595–1597 sárvári kapitány (1595. máj. 21. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 182.; 1597. júl. NÖLA SA A–VII–17. fol. 61–62. és júl. 7. Az alsó-ausztriai kormányzó-ság M. „*Ober Hauptman Zu Sarwâr*”-nak júl. 1-jétől 50 tallér *Zupueß*-t szavaz meg. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 567.)
- 1596 sárvári tiszte mellett továbbra is Nádasdy Ferenc lovaskapitánya (1596. máj. 14. RADVÁNSZKY, 1879/2. 28–30; No. V)
- 1597–1598 pápai főkapitány-helyettes Georg Andreas von Hofkirchen főkapitány mellett, illetve az utóbbi távollétében egyúttal ideiglenesen megbízott pápai főkapitány (aug. 25. Engedelmességre intő levél a pápai katonasághoz M. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 560. Kiadása: PÁLFFY, 1997/1. 172; No. 38., aug. 27. M. már Pápáról kéri a vár ellátását. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 133. Utasítására lásd még: uo., Exp. Bd. 200. fol. 154.)
- 1598–1601 † kinevezett pápai főkapitány (1598. jan. 21. Engedelmességre intő levél Bécsből a pápai katonasághoz M. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 560. és PÁLFFY, 1997/1. 172; No. 38., jan. 22–23. Befejeződnek a tárgyalások M-val a tisztség elvállalásáról. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 200. fol. 154. és uo., Reg. Bd. 201. fol. 3., febr. M. már főkapitányként intézkedik. Uo., Reg. Bd. 201. fol. 128.; 1599. febr. 8. Uo., Exp. Bd. 202. fol. 150.; 1601. jan. 18. Enyingi Török Istvánnak jóváhagyják a pápai főkapitányságot. Uo., Reg. Bd. 207. fol. 338., márc. 30. Török kéri beiktatását. Uo., Exp. Bd. 206. fol. 466., máj. 15. Georg Leschenbrand mustriamoznak elrendelik Török beiktatását. Uo., Reg. Bd. 207. fol. 300.)
- 1598–1599 egyúttal ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

⁵³ 1601. máj. 18. előtt, valószínűleg még az esztendő legelején † ~ Viczay Margaréta. (1601. máj. 18-án már özvegyét, Margarétát említik. Január 18-án viszont utódának, enyingi Török Istvánnak már jóváhagyják a valószínűleg Maróthy halálával és nem lemondásával megüresedett tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 509. és uo., Reg. Bd. 207. fol. 338.) Elképzelhető, hogy apja az a Maróthy Mihály volt, akit 1587 júliusában már néhaiként emlegetnek. JEDLICSKA, 1897, 311; No. 476.

Miskey István⁵⁴

1622 előtt lovaskapitány Győrben 50 huszár felett (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 249. fol. 254.)

1622 szentmártoni várnagy (1622. dec. 16. M-t Győr vm közgyűlési jegyzőkönyve ugyan már ekkor szentmártoni kapitányként említi, ebben az időben azonban még csak várnagy. GECSÉNYI, 1995.; 1623 előtti várnagyságára: NÖLA SA A–VII–56. fol. 42–50., ill. lásd még alább. Vö. még PRT, IV. köt. 81.)

1623 előtt többször török fogságba esik (VÁSÁRHELYI, 1886. 347.)

1623–1632 szentmártoni kapitány⁵⁵ (1623. febr. 4. Már tárgyalnak M. kapitánnyá való felfogadása ügyében. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 250. fol. 4., febr. 22. Hans Breuner győri főkapitány már kapitányként említi és arról érdeklődik jár-e még M-nek győri 50 lovasára fizetés. Uo., Exp. Bd. 249. fol. 254., márc. 6. Végleges uralkodói határozat arról, hogy a kapitányi tisztséget M-vel töltik be és Szentmártonban 25 lovast tartanak. Uo., fol. 4. és fol. 267., márc. 15. Utasítás M. számára tisztéről. Uo., Reg. Bd. 250. fol. 242.; 1623–1629 elmaradt zsoldja: 2516 r. f. 15 kr. Ezt kéri M. 1630. márc. 9-én. Uo.,

9. kép Miskey István

⁵⁴ 1660. jún. 12-én még él. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 321. fol. 218. Érdekes, hogy a családi hagyomány szerint is 1660-ban halt meg. KISS Á., 1968, 100. és KISS Á., 1970, 57.) ~ I. Bottka Katalin (szántói és széplaki), II. Bojnichich Katalin (raditnai, aki 1637 előtt Szerdahelyi Bálint deák özvegye. MOL A 33 1637. No. 51.). Apja valószínűleg Miskey János, aki 1623-ban még élt. Először 1642-ben a morvaországi hadjárat alatt, majd 1643. szeptember 26-án Nógrád várában végrendelkezett. Életrajzi vázlata: KISS Á., 1968, 94–100. és KISS Á., 1970. Elias Widemann rézmetszete Miskeyről 1650-ből: KISS Á., 1968, 95. Felirata: „STEPHANVS MISKEI, PRAESIDY NEOGRADIENSIS SVPREMVS CAPITANEVS. 1650. NEC FORTIVM BELLUM.” Lásd még az ez alapján Mathias von Sommer által készített és a fent látható arcképe: OTELIUS, 1665. X. arcképtábla, ill. CENNERNÉ, 1957, 339. A metszet alapján készült olajfestmény (17. század második fele): KISS Á., 1970, 57. és CENNERNÉ, 1956, 170. és 179: No. 38. Felirata: „Stephanus Miskey, Praesidij Neogradiensis Supremus Capitaneus Anno 1650. Nec fortium bellum.” Bathyány Ádámhoz írott leveleinek (1643–1653) kiadása: KISS Á., 1970, 58–61: No. 2–10. 1643. évi végrendeletének közlése: uo., No. 1. Személye nem keverendő össze azonos nevű unokájával, akinek Kiss Ákos által felvázolt életrajzát Bánkuti Imre korrigálta. BÁNKUTI, 1973, 260–262.

⁵⁵ Miként arra már utaltunk nyilvánvaló tévedés, hogy Miskey 1627-ben az öt veszprémi alkapitány egyike lett volna. ERDÉLYI, 1913, 133: 1. jegyz. és KISS Á., 1968, 97.

- Exp. Bd. 263. fol. 268–269.; 1633. jan. 26. M. kéri eddigi, nyilván szentmártoni fizetésének elszámolását. Uo., Exp. Bd. 269. fol. 167., febr. 28. Hans Breuner győri főkapitány kéri a megüresedett tisztség betöltését. Uo., fol. 67.)
- 1633–1635 lévai vicekapitány (1633. jan. 21. Pálffy István bányavidéki és Hans Breuner győri főkapitány M-t ajánlják a tisztségre, amelyet ekkor meg is adnak neki. Uo., fol. 57. és uo., Reg. Bd. 270. fol. 175., jan. 25. Elrendelik beiktatását. Uo., fol. 177.)
- 1635–1639 lévai főkapitány (1634. ápr. 18. Felszólítják Pálffyt, ajánljon alkalmas személyeket Sibrik Pál főkapitány helyére. Uo., Reg. Bd. 272. fol. 53., jún. 21. előtt Pálffy M-t ajánlja. Uo., fol. 54., okt. 31. Sibrik helyére M-t felfogadják a tisztségre. Uo., Exp. Bd. 271. fol. 446.; 1635. máj. 1. Utasítás M. számára és ettől a naptól kapja fizetését. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1635. fol. 16., ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 274. fol. 275. és JEDLICSKA, 1910. 147: No. 272.; 1636. jan. 7. M. zászlót és dobot kér főkapitányi tisztére. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 275. fol. 187.; 1639. máj. 12. Tudatják M-vel, hogy Csáky László a lévai uradalmat zálogba vette és így „Zugleich die Oberhauptmanschaft daselbst verliehen”, de amíg M. más kapitányságot nem kap, lévai fizetését megkapja. Uo., Reg. Bd. 281. fol. 265., máj. 15. Utódjának, Csákynek az utasítása a tisztségről. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1639. p. 8., máj. 16. Értesítik Pálffyt, hogy Csákynek adományozták a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 281. fol. 55.)
- 1639–1650 nógrádi főkapitány (1639. nov. Engedelmességre intő levél a nógrádi őrséghez M. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 1323., nov. 7. Rendelet Esterházy Pál bányavidéki főkapitány-helyetteshez M. beiktatásáról. Uo., nov. 15. M. reverzálisa Bécsben tiszteről. Uo., dec. 10. M. kéri beiktatásának segítségét. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 280. fol. 722–723.; 1640. jan. 29. előtt M. már biztosan Nógrád várában tartózkodik. SZILY, 1884. 91., ápr. 21. M. tisztségéhez zászlót és dobot kér. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 282. fol. 334., ápr. 21. Engedélyezik M-nek, hogy maga 16 lovast tartson. Uo., Reg. Bd. 283. fol. 226.; 1650. márc. Per folyik ellene Forgách Ádám bányavidéki főkapitány hadiszékén, amely megfosztja tiszttől. Uo., Exp. Bd. 300. 1650. fol. 110–111. Vö. még: febr. 22. Utasítás az új kapitány, Balassi Imre számára a tisztségről. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1650. fol. 26., ápr. 4. Forgách megküldi az ekkor tiszttől már végleg megfosztott M. elleni hadiper anyagát. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 158. A per azonban kívánnivalókat vont maga után. Lásd Uo., 1650. fol. 262. fol. 334–335. Végül okt.-ben Forgách köteles M. minden Nógrádon lefoglalt holmiját visszaadni. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 513., MOL P 287 Series II. Fasc. HH. [42. cs.] fol. 239–241. és PÁLFFY, 1995. 113.)
1642. okt. egy magyar huszárezreddel a svédek ellen részt vesz a harmincéves háború morvaországi hadszínterén (TAKÁTS, 1929. 163.)
1650. aug. 14. „wegen seiner 50 Jährig gelaisten diensten” havi 50 forintot rendelnek számára az Udvari Kamarától (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 302. fol. 112.)
- 1650–1654 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Paksy János (pakosi)⁵⁶

- 1543 Nádasdy Tamás országos főkapitány hadiadóból fogadott katonaságának kapitánya (máj. 14. MOL E 185 Váraljay Szaniszló levele Nádasdy Tamáshoz. 1543. május 14., Pécs; máj. 25. Uo., Paksy János levele Nádasdy Tamáshoz. 1543. máj. 25., Pécs. Regesztá-kiadása: ETE, IV. köt. 263: No. 221.)
- 1543–1546 valószínűleg Győrben szolgál mint lovaskapitány (Ezt feltételezi Botta István is. BOTTA, 1991. 262.)
- 1546–1552 veszprémi kapitány, 1546-ban Hans Görttschacher német kapitánnyal, 1548–1550 pedig debretei Thelekessy Imre oda vezényelt lovaskapitánnyal együtt. 1546-ban ténylegesen csak a veszprémi magyar őrség kapitánya volt. (Lásd az archontológiai részben.)
- 1546 második fele lovaskapitányként ideiglenesen Pápán szolgál (ÖStA FHKA HKA HFU RN 2. 1546. fol. 48. a/1–18., Uo., NÖKA RN 46. 1566. Jan. unfoliert és NÖLA SA A–VII–16. fol. 3–6.)
- 1552–1562 † komáromi főkapitány (1552. ápr. 1. Egy rövidebb német és egy latin *conventio* jellegű utasítás. ÖStA FHKA HKA HFU RN 3. 1552. Apr. fol. 21., 29., ill. 23–24. és TAKÁTS, 1928/2. 326. Vö. még: A latin instrukció fogalmazványa: MOL E 15 1552. április No. 1. és BOTTA, 1991. 262–263., ápr. 11. Az Udvari Kamara értesíti a Magyar Kamarát P. kinevezéséről. ÖStA KA Best. No. 8., máj. 19. P. már Komáromból ír levelet Miksa fhg-nek. SZÁNTÓ, 1970. 52: 18. jegyz. Vö. még máj. 25. MOL E 185 Paksy János levele Nádasdy Tamáshoz. 1552. máj. 25., Komárom, dec. 19. Német utasítás-fogalmazvány. MOL A 97 Tétel A. 1. fol. 69–80.; Tisztét haláláig tölti be.)
1552. júl.–aug. 100 könnyűlovassal ideiglenesen Pápán állomásozik (MOL E 211 Series II. Tétel 3. fol. 177–178.)
1552. okt. 100 lovassal táborozik Győr alatt (1552. okt. 21–22. Uo., Tétel 24. fol. 29–30. és fol. 90–91.)
- 1552–1562 †⁵⁷ Komárom vm ispánja (1552-ben főkapitányi tiszttel együtt nyeri el a tisztséget, amelyet haláláig tölt be.)
1560. ápr. 10. bárói rangot kap (BOTTA, 1991. 263–264. és NAGY I., IX. köt. 18.)

⁵⁶ 1562. okt. 10. reggel 6 óra † (ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 86. Konv. C. fol. 36. Vö. BOTTA, 1991. 264. Valószínűleg református, hiszen Huszár Gált ő hívta meg Komáromba a naszádosok prédikátorává. (Uo., 261.) ~ Csúzy Sára, 1567-ben már Sulyok Ferenc felesége. (1567. febr. 1. MOL E 41 1567. No. 16.) Apja Paksy János (1526. aug. 29., Mohács †), anyja egy Fejérvári-leány. (NAGY I., IX. köt. 15. és MOL P 590 Fasc. 25. No. 473.) Neve a korabeli forrásokban gyakran fordul elő *Paxy* alakban is. Páratlanul érdekes levelei – elsősorban komáromi főkapitányságának idejéből – Nádasdy Tamáshoz (1543–1562): MOL E 185. Vö. még ÖStA HHStA Hungarica AA passim. Rövid életrajzi vázlata: BOTTA, 1991. 261–264.

⁵⁷ Fallenbüchl Zoltán szerint 1545-től 1563-ig töltötte be a tisztséget, noha 1563-ban már nem volt az élők sorában. (FALLENBÜCHL, 1994. 83.) Nagy Iván szerint – helyesen – csak 1552-től viseli tisztét. NAGY I., IX. köt. 18.

Palotay Ferenc⁵⁸

- 1607 Sümeg várában szolgál (1607. febr. 25. MOL P 1314 No. 35 725., nov. 7. Uo., No. 35 726.)
- 1611–1632 veszprémi lovaskapitány, másként lovashadnagy 50 huszár felett (1611. dec. 29. Tudatja a Haditanács Hans Breuner győri főkapitánnyal, hogy P-t 50 lovas kapitányának fogadták fel Veszprémbe. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 226. fol. 104.; 1632. dec. 4. Uo., Exp. Bd. 267. fol. 382.)
- 1620 össze neve felmerül a tatái főkapitányi tisztségre, de P. kéri Bethlen Gábor dunántúli kerületi főkapitányát, Baththyány Ferencet, ne támogassa kinevezését (MOL P 1314 No. 35 728.)
- 1621 össze neve a veszprémi főkapitányságra is szóba jön, de elsősorban fizetési okokból ettől is visszakozik (Lásd az archontológiai részben.)
- 1632–1638 † veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Pázmány Miklós (panaszi)⁵⁹

- 1633 a nagybácsi. Pázmány Péter a gráci jezsuita gimnázium grammatica osztályába járta (JENEI, 1963. 161.)
- 1634–1636 a nagyszombati gimnáziumban syntaxista, majd poeta (Uo.)
- 1636 morva indigenátust kap (1636. jún. 15. előtt: „*M^{or} Caesarea pro innata benignitate Nepotem meum privilegio Indigenatus Moraviae exornavit.*” HANUY, 1911. 665–

⁵⁸ 1638. júl. 18. előtt † (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 277. fol. 356.) ~ Franciscs Katalin. Levelei Baththyány Ferenchez és Ádámhoz (1607–1635): MOL P 1314 No. 35 724–35 736. Özvegyének levelei Baththyány Ádámhoz (1648–1649): uo., No. 35 680–35 682.

⁵⁹ 1623–1667. márc. 17., Brünn † (Születésére: JENEI, 1963. 161. Halálának pontos időpontja: ÖTVÖS, 1994. 345. Vö. még a legutolsó adatokat Pázmányra a Haditanács egykorú iktatókönyveiben 1663. aug. 29-éről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 325. 1663. fol. 328. és uo., Reg. Bd. 327. fol. 170.) ~ I. Pethe Rozália (hetesi). II. Polixena Heisenstein. (1642-ben veszi el Pethét, aki 1658. febr. 18. előtt halt meg és akit a pozsonyi Szent Klára templomban temettek el. JENEI, 1963. 161. és ÖTVÖS, 1994. 345.) Pártfogója a nagybácsi, Pázmány Péter esztergomi érsek volt. (Lásd KOMÁROMY, 1909, 102: No. 9. 1633. nov. 1. és HANUY, 1911, passim) Miklós elhunytával kihalt a Pázmány család. 1662. március 22-én, a morvaországi Lišeňben végrendelkezett, amelyet halála után egy nappal Brünnben hirdettek ki. (ÖTVÖS, 1994. 345.) Könyvjegyzéke hagyatéki leltárából: uo., 347–360. Apja Pázmány György (1627. márc. 1. † HANUY, 1910, 565: 1. jegyz. és NAGY I., IX. köt. 174.) Elias Widemann által készített és először 1652-ben megjelent metszet-arképe: JENEI, 162: 153. kép. Felirata: „NICOLA[US] PAZMANY de PANASZ PERP[ETUUS] de SZETIN et LITENCZICZ EQuEs AVR[ATUS] S[ACRAE] C[AESAREAE] R[EGIAE]q[ue] M[AJESTATIS] DAPIfer et POCILlator, nec non PRAES[IDI] WESZPREMIENSIS SVP[REMUS] CAPITaneus. DEO PATRIAE ET CAESARI.” Vö. még az ez alapján Mathias von Sommer által készített és alább látható arcképpel: ORTELIIUS, 1665, IX. arckép-tábla, ill. CENNERNÉ, 1957, 339. A metszetről utóbb készült olajfestményre lásd: CENNERNÉ, 1956, 174. és 181: No. 99. Az Esterházy és a Baththyány család levéltárából leveleit kiadta: JENEI, 1963, 165–169: No. 2–15. Egy ál-Pázmány Miklósról 1634-ből: HANUY, 1911, 532–533: No. 916.

- 666: No. 1032., 652–693. és 1636. szept. 9. után az indigenátusi diplomát Pázmány Péter megbízottai bemutatják a morva rendeknek. Uo., 692–693: No. 1056.)
- 1636–1639 előbb Bécsben, majd Olmützben tanul az egyetemen (Uo. és 1639: rhetor SZÖGI, 1991. 207.)
- 1639-től európai körutazást tesz (Róma, Párizs, Franciaország) (JENEI, 1963. 161. és 165–166: No. 3–4.)
- 1646 részt vesz a pozsonyi országgyűlésen (JEDLICKSKA, 1910. 417: No. 843.)
- 1648 pápai főkapitány (1648. márc. Csáky László lemond tisztéről. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 117., máj. Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitány P-t ajánlja a tisztségre. Uo., fol. 197. és fol. 216., máj. 13. Értesítik az Udvari Kamarát és Jakob Rauch mustramestert P. kinevezéséről. ÖStA KA Best. No. 1480., júl. 12. Beiktatás Mansfeld jelenlétében. MOL P 1314 No. 36 149. Kiadása: JENEI, 1963. 166–167: No. 6., nov. Esterházy László kéri a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 456., nov. 6. Értesítik Mansfeldet Esterházy kinevezéséről és felszólítják beiktatására. ÖStA KA Best. No. 1480. és ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1648. fol. 25., dec. 2. Esterházy zászlót és dobót kér tiszthez, amelyet elrendelnek neki az Udvari Kamarától. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 485.)
- 1648–1650 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1649. febr. 6. engedélyezik neki, hogy a magyar országgyűlésre elutazzon (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 301. fol. 17.)
- 1650 előtt aranysarkantyús lovag (1650: JENEI, 1963. 162: 153. kép.)
- 1650 előtt asztalnok (*dapifer*) (Uo.)
- 1650 előtt pohárnok (*pocillator*) (Uo.)
1655. júl. P. kéri Zichy István győri főkapitány-helyettes megüresedett tisztét, de júl. 7-én Mansfeld főkapitány nem támogatja kinevezését (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 237. és fol. 242.)
1656. jan. és dec. 4., majd 1658. nov. P. kér „*Vmb Conferierung eines Regiments*” és hajlandó ebben 100 katonát saját jövedelmeiből tartani (Uo., Exp. Bd. 313. fol. 40. és fol. 665. és uo., Bd. 318. Teil 1. fol. 418.)
- 1658–1659 alezredes (*Oberstleutnant*) (1658. dec. Uo., fol. 458.; 1659. aug. Uo., Exp. Bd. 320/1. fol. 335.)
- 1667 előtt tanácsos (A címet haláláig viseli.)
- 1667 előtt kamarás (A címet haláláig viseli.)

10. kép Pázmány Miklós

Pethő Péter (gersei)⁶⁰

- 1530 Bácsmegyei Benedekkel együtt kemendi várnagy („*castellani castris Kemend*”) (MOL E 185 Pethő Péter és Bácsmegyei Benedek levele Nádasdy Tamáshoz. 1532. jún. 15., Kemend)
- 1552 veszprémi kapitánynak kinevezik, de ténylegesen sohasem lép tisztebe (Lásd az archontológiai részben.)
- 1556–1557 Nádasdy Tamás nádor katonája — ekként többek között Pápán is szolgál (MOL E 185 Pethő Péter levele Csányi Ákoshoz. 1557. júl. 17., Kemend)
- 1566–1571 Zala vm alispánja előbb Hássági Imrével, majd Szele Jakabbal, végül Eördögh Istvánnal (1566. jún. 30. BILKEI–TURBULY, 1989. 20: 54. reg.; 1567. máj. 4. BARABÁS, 1899. 508–511: No. CLXVI.; 1571. máj. 18: uo., 419. és 462.)

Samaria, Ferranto (de Speciacasa)⁶¹

1553. nov. 13. Apja, Giovanni Mario de Speciacasa kéri a Bécsben lakó Sigismondo Pratovecchio közbenjárását, hogy vezesse be fiát I. Ferdinándhoz, hogy ő maga ad-hassa elő apja kérelmeit — egyúttal azonban nyilván azzal a céllal, hogy megismerje őt az uralkodó. (DÉTSZY, 1994. 230.)
- 1550-es évek Feltételezhetően Balassi János udvarában apródosodik („*prater suus* [ti. Balassi Bálintt — P. G.] *olim fuisset meus dominus*” — állította 1588-ban maga S. ECKHARDT, 1955. 447. Vö. még Uo., 450., 453.)
- 1564 szenyéri provisor (Tisztét valószínűleg Eck Graf zu Salm győri főkapitány, a vár és uradalma bérletjének kinevezéséből nyeri el. Május 20-án Ficsor Mihály kapitány és S. provisor az esztergomi káptalan biztosaitól átveszi Salm részére a várat. BORSA, 1984. 124–125: No. 135. és BORSA, 1986. 79–80.)
- 1565–1566 k. cseszneki kapitány rövid ideig (NAGY Laj., 1976. 140.), majd innen először kerül török fogságba, Budára, ahonnan azonban sikerül kiszabadulnia (Stephan Gerlach későbbi útinaplója utal ezen rabságára: „*valaha Budán volt fogoly, azonban*

⁶⁰ 1572. nov. 27-én még él. (MOL E 185 Pethő Péter levele Nádasdy Ferenchez. 1572. nov. 27.. Rábaköváci) Apja Pethő György, anyja Butkay Kata. NAGY I., IX. köt. 259.

⁶¹ Vezetékneve *Zamaria de Speciecasa*, keresztnéve pedig *Ferrando, Ferdinandus, Ferdinand*, sőt olykor még *Fernando* alakban is előfordul a korabeli forrásokban. 1540 k., Komárom–1611. szept. 13. előtt † (Születése feltételezés apja gyakori szolgálati helye alapján. Vö. BANFI, 1932. és SZURMAY, 1997. 14. Halálának *ante quem* dátuma: ÖStA KA Best. No. 701.) ~ I. Paksy Borbála (NAGY I., IX. köt. 18. és BOTTA, 1991, 262.), II. Lucia Zandegger, Balassi Bálint Celia-verseinek feltételezett műzsája. (Esküvőjük: 1588 jan. 7. Vö. 1587. dec. 16. Samaria tudatja a Haditanácossal, hogy esküvője ezen a napon lesz és engedélyt kér az eltávozásra. Ezt megadják neki. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 104. és Reg. Bd. 180. fol. 102. A feleségére lásd: ECKHARDT, 1943, 161–163., ECKHARDT, 1955. és legújabban KÖSZEGHY, 1994, 253.) Samaria Stephan Gerlach leírása szerint „*alacsony ember [volt], sűrű, fekete–barna nyírt szakállal, farkasbunda-ban.*” (KOVÁCS–FENYVESI, 1986, 104.) Nemrég megjelent életrajza: SZURMAY, 1997. Vö. még egy rövid szócikk pályájáról: KOVÁCS–FENYVESI, 1986, 314–315. Apja Giovanni (Joan) Mario de Speciacasa neves magyarországi hadiepitész volt. Az utóbbi legújabb életrajzi vázlata: DÉTSZY, 1994. Vö. még BANFI, 1932.

[Szokollu Musztafa] *pasa Eck grófnak* [Eck Graf zu Salm győri főkapitány] *ajándékozta.*" KOVÁCS-FENYVESI, 1986. 190.)

- 1568–1574 tatai kapitány (1568. jan. Megbízólevél S. számára valószínűleg éppen tisztségével kapcsolatban. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 148. fol. 95., febr. 20. Már tatai kapitányként említik. Uo., fol. 105. Vö. még 1567. szept. 9. Gregoriánczy István kéri a tatai kapitányságot. Uo., fol. 50.; 1574. febr. 13. Még tatai kapitányként bukkan fel. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1574. März No. 158.)
- 1574–1578 komáromi főkapitány-helyettes (1574. júl. 12. és 31. Andreas Kielman von Kielmansegg komáromi főkapitány kéri Bakay Miklós megüresedett főkapitány-helyettesi tisztség betöltését. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 158. fol. 66., aug.–szept. Kielman tárgyal S-val a tisztség elfogadásáról, Georg Christoph Rosenbergerrel pedig a tatai kapitányság elvállalásáról. Uo., fol. 67. és uo., Reg. Bd. 159. fol. 78., szept. 16. Kielman 100 r. f.-tal több fizetést kér évente S-nak, mint elődeinck, amit meg is adnak neki. Uo., Exp. Bd. 158. fol. 67. és uo., Reg. Bd. 159. fol. 79. és fol. 237., okt. 4. Bestallungja tiszteről: ÖStA KA Best. No. 245., okt. 8. után beiktatás. Uo. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 159. fol. 79., okt. 15-étől S. utólag 100 rajnai forint évi *Provisiont* kap. Uo., Reg. Bd. 165. fol. 28. és fol. 119.; 1578. jún. 19., jún. 29., júl. 10. és okt. 14. S. nem kíván tovább Komáromban maradni, ezért többször kéri onnan elbocsátását. Uo., Exp. Bd. 166. fol. 122–124., dec. S. már nincs Komáromban. Uo., fol. 124.)
- 1577–1578 ideiglenesen megbízott komáromi főkapitány (1577. jún.-tól a Kanizsára távozó Andreas Kielmant helyettesíti Komáromban. Uo., Exp. Bd. 164. fol. 112., júl. 5. S. kéri Bestallungját ideiglenes tiszteről. Uo.; 1578 dec. S. már nincs Komáromban. Uo., Exp. Bd. 166. fol. 124–125.)
1587. jún. 27.–1587. ősz másodszor van török fogságban, ezúttal Konstantinápolyban, de ismét hamar kiszabadul (SZURMAY, 1997. 19.)
- 1579–1593 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1581–1589 ideiglenesen megbízott érsekújvári főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1584. jún. 10. a Haditanácsban ismét felmerül neve a komáromi főkapitány-helyettes tisztere (JEDLICSKA, 1897. 108. No. 54.)
- 1591–1593 ideiglenesen megbízott tihanyi kapitány (Lásd az archontológiai részben.)
- 1593–1598. márc. 25. előtt, valószínűleg 1597-ig harmadszor van török fogságban, ezúttal Belgrádban. Innen azonban az örök lefizetését követően sikerül megszöknie. (1593. okt. 6. Veszprém elestekor, amikor éjszaka az őrséggel együtt kiszököik a várból, fogságba esik. GÖMÖRY, 1895. 258.; 1594. jan. 29. A görög beglerbég fogságában van. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 176.; 1598. márc. 25. előtt S. már kiszabadult. Uo., Reg. Bd. 201. fol. 93. Vö. még Uo., Exp. Bd. 200. fol. 72. és KOVÁCS-FENYVESI, 1986. 315.)
1599. márc. ismeretlen okból Kállóra rendelik (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 203 fol. 76.)
- 1599-től füleki főkapitány (1598. márc. 25. Pálffy Miklós bányavidéki főkapitánytól kérnek javaslatot, milyen kapitányságot lehetne S-nak adományozni. Uo., Reg. Bd. 201. fol. 93., dec. 9. S-t füleki főkapitánynak javasolják. Uo. fol. 444., dec. 13. S. mellett Siegmund Hagert is javasolják a tisztségre. Uo., fol. 445.; 1599. júl. 12. S. kéri Bestallungját és beiktatását. Ezt megelőzően közlik vel, hogy füleki főkapitányt fogadták fel. Uo., Exp. Bd. 202. fol. 553. és uo., Reg. Bd. 203. fol. 349., szept. 20. Mátyás fhg. utasításszerű Bestallungja, S. reverzálisa, s a fhg. engedelmességre

intő levelei a füleki német és magyar katonasághoz S. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 644. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 202. fol. 115., szept. 24. Kikérrik S. véleményét utasításáról. Uo., Reg. Bd. 203. fol. 365., okt. 10. Sürgetik S-t, hogy induljon Fülekre. Uo., fol. 369., okt. 31. Megküldik Giorgio Basta felső-magyarországi főkapitánynak és S-nak a végleges füleki főkapitányi utasítást. Uo., fol. 88. és fol. 374., okt. 31. Felszólítják S-t, hogy beiktatására legyen készen. Uo., fol. 374.; 1601. szept. 13. Mátyás fhg. Bestallungja, engedelmességre intő levelei a füleki német és magyar katonasághoz, tudósító levele Ferdinand Gonzaga felső-magyarországi főkapitányhoz és az ottani hadi fizetőmesterhez, továbbá az elhunyt S. helyére kinevezett Ehrenreich Freiherr von Tanhausen reverzálisa füleki főkapitányi tisztéről. ÖStA KA Best. No. 701.)

Széchenyi Mihály⁶²

- 1550-es évek–1560 Nádasdy Tamás nádor udvarában szolgál (BÁRTFAI, 1911. 86–87.; 1556. jún. 13. Levele Nádasdy Tamáshoz. Uo., 657.; 1560. febr. 14. Ugyanahhoz. Uo., 661.)
- 1558 valamilyen – feltételezhetően lovas – tiszti rangban szolgál Pápán mint Nádasdy Tamás katonája (KOMÁROMY, 1907. 426–427.)
- 1561–1562 pápai lovaskapitány (1561. júl. 17. Thury György levele Palotáról Sz-hez. HUSZÁR, 1974. 63–64. No. 11.; 1562. febr. 8. Továbbra is Pápán szolgál, de lehet, hogy már ekkor ő a vicekapitány. TAKÁTS, 1928/I. 85.)
- 1562–1566 pápai vicekapitány (1562. márc. 14. Thury György levele Palotáról Sz-hez. HUSZÁR, 1974. 75–75. No. 13.; 1566. jún. 22. és jún. 25. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 145. fol. 114. és uo., Reg. Bd. 146. fol. 156. Vö. még 1565. márc. 23. MOL P 623 Tom. I. No. 2. Fasc. I. No. I. Facsimiléje: BÁRTFAI, 1911. 15. Kiadása: uo., 663–664.)
- 1566–1567 ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1571. jún. 6. Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány támogatja egy ismeretlen ügyben (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 153. fol. 43.)

Tállyay György⁶³

1601. jan. 31. kéri a vázsonyi kapitányságot (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 425.)
1603. máj. előtt 100 magyar lovas kapitánya Győrben (1603. máj. 14. Ruprecht von Eggenberg győri főkapitánynak elrendelik T. kapitányi tisztének böltését. Uo., Reg. Bd. 209. fol. 140.)
- 1603–1606 vázsonyi kapitány, 1605-ben rövid megszakítással (1603. máj. 4. T. kéri vázsonyi kapitányi utasításának kiállítását. Uo., Exp. Bd. 210. fol. 230.; 1604. febr. 3. „*Oberhauptman Zu Vason*” Uo., Exp. Bd. 211. fol. 209.; 1605. jún. 25. Gáspár deák az új vázsonyi kapitány. MOL P 1314 No. 49 620., dec. 23. Eggenberg ügy véli, mivel T. rebellis volt, ezért a kapitányságot át kell adnia Gáspár deáknak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 213/I. fol. 210. Vö. még Uo., Reg. Bd. 214. fol. 165. és fol. 167., ill. Uo., Exp. Bd. 215/I. fol. 160.; T. és Gáspár deák ellentétéből 1606-ban

⁶² 1530 k.–1580 k. † (BÁRTFAI, 1911. 86. és 91.) Apja Széchenyi Benedek (1542 után †). Uo., 82.

⁶³ Egy 1623-ban végzett tanúkihallgatásból tudjuk, hogy akkor 57 éves volt. (MOL P 707 Fasc. 39. No. 9. fol. 36.) ~ Dombay Dorottya. GyL GyKHL Felvallási jkv. 7. köt. fol. 511.

nagy per keletkezik. Uo., Reg. Bd. 216. fol. 135-től passim., 1606. febr. 28. Eggenberg köteles T-t, feleségét és gyermekét pápai fogságából kiengedni. Uo., fol. 137., máj. 23. enyingi Török István pápai főkapitánnyal közlik, hogy Gáspár deák maradjon Pápán 50 magyar gyalog vajdája, T. pedig vázsonyi kapitány. Uo., fol. 143., 1610. okt. 27. Már Gáspár deák újra a vázsonyi kapitány. Uo., Exp. Bd. 223. fol. 172. Vö. PETHŐ, 1993. 164.)

1605 második fele Eggenberg győri főkapitány fogságában van Pápán (Lásd fent.)

1612. jún. 6. előtt elképzelhető, hogy Kiskomáromban szolgál (Vö. pl. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 227. fol. 429.)

1612–1632 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1620–1622 Bethlen Gábor veszprémi vicekapitánya (Lásd az archontológiai részben.)

Tharnóczy Farkas⁶⁴

1576-tól kanizsai lovaskapitány (1576. febr. 17. Hans von Redern T-t ajánlja 50 lovas felletti kapitányságra Kanizsára. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 162. fol. 192., aug. 17. Már két havi zsoldot rendelnek T-nak. Uo., Reg. Bd. 163. fol. 258., nov. 21. után Már 100 lovasra kér T. asztalpenzt. Uo., Exp. Bd. 162. fol. 260.)

1577. jún. 13. magántügyekben kéri Kanizsáról való eltávozásának engedélyezését, amelyet csak később engedélyeznek (Uo., Exp. Bd. 164. fol. 148. és uo., Reg. Bd. 165. fol. 156. és fol. 169.)

1579–1584 előtt kanizsai főkapitány-helyettes (1579. márc. 20. Felmerül neve a főkapitány-helyettesi tisztségre jelöltek között. Uo., Reg. Bd. 167. fol. 126., dec. 5. előtt T-t már *Obristleutnant*ként említik. Uo., fol. 304.; 1580. febr. 28. Felszólítják T-t, maradjon továbbra is tiszteben. Uo., Reg. Bd. 168. fol. 227., márc. 21. Érdeklődnek T-től. akarja-e tovább viselni a tisztséget. Uo., fol. 236.; 1581. nov. 23. T. egy másik tisztséget kér. Uo., Exp. Bd. 169. fol. 306.; 1582. jan. 3. T. ismét más tisztséget kér magának, ezúttal Palotára. Uo., Exp. Bd. 171. fol. 195. és uo., Reg. Bd. 172. fol. 201., febr. 14. és márc. 27. A kanizsai főkapitányi tisztséget kéri. Uo., Exp. Bd. 171. fol. 207. és fol. 225., dec. 8. T. immár sokadszorra valamiféle tisztséget kér magának. Uo., fol. 305.)

1580 ideiglenesen megbízott kanizsai főkapitány Bartlme Preu-jal együtt Niklas Graf zu Salm halálát követően (1580. nov. 30. Uo., Reg. Bd. 168. fol. 155., dec. 3. Engedelmességre intő levelet állítanak ki a kanizsai katonaság részére kinevezésük kapcsán. Uo., dec. 14., 17., 21. Tárgyalnak Erasm Braunnal a főkapitányi tisztség elvállalásáról, majd megszavazzák neki és kiállítják számára az engedelmességre intő levelet. Uo.; 1581. jan. 8. előtt Braun már Kanizsáról ír. Uo., Exp. Bd. 169. fol. 164. Vö. még Uo., Reg. Bd. 170. fol. 174.)

1583. máj. 6. 100 lovassal szeretne ismeretlen helyen szolgálni (Uo., Exp. Bd. 173. fol. 243.)

1583. szept. 27. Andreas Kielman von Kilemansegg komáromi főkapitány T-nak a bánya-vidéki végeken való szolgálatát javasolja (Uo., Reg. Bd. 174. fol. 254.)

1585–1593 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)

1584. ápr. 3. T. kéri a palotai kapitányságot (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 175. fol. 232.)

⁶⁴ 1593. okt. 6., Veszprém † Valószínűleg ekkor leli halálát, hiszen néhány katonájával – az őrség többi tagjától eltérően – a várban marad és megpróbálja megvédelmezni azt. ERDÉLYI, 1913, 109.

1586. dec. 19. és 29. T. kéri a tihanyi kapitányságot (Uo., Exp. Bd. 179. fol. 338.)
 1587. dec. 11. ismét kéri a tihanyi kapitányságot (Uo., Exp. Bd. 181. fol. 306.)
 1588. jan. 2. T. kéri a palotai, a veszprémi vagy a tihanyi kapitányságot (Uo., Exp. Bd. 183. fol. 230.)
 1588. máj. 9. kéri a tihanyi vagy a veszprémi kapitányságot (Uo., fol. 272.)
 1588. szept. 22. újra a tihanyi kapitányságot kéri (Uo., fol. 306.)
 1589. jan. 17. sokadszorra kéri a tihanyi kapitányságot (Uo., Exp. Bd. 184. fol. 238.)
 1589. márc. 1. és szept. 16. T. ismét kéri a tihanyi vagy a veszprémi kapitányságot és feltételeit is benyújtja ezzel kapcsolatban (Uo., fol. 255. és fol. 301.)
 1591. aug. 30. kéri a kiskomáromi kapitányságot (Uo., Exp. Bd. 168. fol. 245.)

Thelekessy Imre (debretei)⁶⁵

1526. aug. 29. Paksy Balázs győri püspök huszárként harcol a mohácsi csatában (KOMÁROMY, 1889/1. 109. és KOMÁROMY, 1889/2. 166. Vö. még BOTTA, 1991. 134.)
 1532 I. Szulejmán szultán Köszeg elleni hadjárata idején már I. Ferdinánd zsoldján, valószínűleg Pekry Lajos zászlaja alatt szolgál, talán lovaskapitányként (KOMÁROMY, 1889/1. 115–117. és KOMÁROMY, 1889/2. 166.)
 1537 nyara Hans Katzianer főhadparancsnok vezetése és Pekry Lajos kapitánysága alatt részt vesz a kudarcba fulladt észéki expedícióban (KOMÁROMY, 1889/1. 120–121. és KOMÁROMY, 1889/2. 166.)
 1543 az Esztergomot ostromló törökök egy csapatát megveri,⁶⁶ ekkor már valószínűleg mint I. Ferdinánd lovaskapitánya (KOMÁROMY, 1889/1. 217–223. és KOMÁROMY, 1889/2. 166.)

⁶⁵ 1497 k., valószínűleg Felsődebrete–1560. máj. 30., Kassa †. Ugyanott, a Szent Erzsébet székesegyházban temették el. A halálának pontos időpontját megadó és a kassai Orbán-torony oldalán napjainkig fennmaradt vörösmárvány sírkövének felirata: „INSIGNIA MAGNIFICI DOMI[N]I EMERICI TELEKESI GENCIVM SACRATISSIMAE ROMANORV[M] CESAREAE REGIAEQ[UE] MAIESTATIS IN PARTIBVS REGNI HVNGARIAE SVPERIORIB[US] EXISTENCIVM AC CIVITATIS CASSOVIE[N]SIS SVPREMI CAPITANEI. OBYT AN[N]O AETATIS SVAE LII DIE XXX MAY MDLX.” (CSERGHEŐ-CSOMA, 1887, 335–336., MICHALIK, 1897, 167. és WICK, 1933, 75–78: No. 20.) ~ I. ismeretlen személy (1555 előtt † KOMÁROMY, 1889/1. 642.), II. Garay Katalin (1557. júl. 6. Már Thelekessy felesége. Uo., 643: I. jegyz.). Apja Thelekessy Mihály, anyja Debrethei Erzsébet. 1560. február 28-án kelt végrendelete: KOMÁROMY, 1891/1. Életrajza: KOMÁROMY, 1889/1. Vö. még BOTTA, 1991, 133–136. Noha Thelekessy sírkövének felirata szerint 52 éves korában halt meg, ez valószínűleg a sírkő faragójának hibájából származik, hiszen Istvánffy Miklós állítása szerint a felső-magyarországi főkapitány 63 évesen távozott az élők sorából, Komáromy András pedig egy okleveles adattal bizonyítja, hogy 1505-ben már élt. (Uo., 104: I. jegyz.) Valószínűleg a kőfaragó egy X-t lefelejtett az LII-es számból. Nádasdy Tamáshoz írott magyar nyelvű leveleit (1552–1558) kiadta: KOMÁROMY, 1907, 557–560., latin nyelvű levelei (1545–1558) Nádasdyhoz: MOL E 185. Néhány levelét a bátfai városi levéltárból Szádeczky Lajos tette közzé: SZÁDECZKY, 1882, 390–393: No. IV–VIII.

⁶⁶ Komáromy elképzelésével ellentétben tehát magunk nem tartjuk valószínűnek, hogy Thelekessy az esztergomi őrség tagja lett volna.

- 1545–1547 pápai lovaskapitány 80 huszár élén (1545. máj. 28. „*capitaneus Regiae Maiestatis*” és júl. 17. LUKINICH, 1941. 312–313; No. 143., ill. 326–327; No. 147–148., júl. 17. MOL E 185 Thelekessy Imre levele Nádasdy Tamáshoz. 1545. júl. 17., Pápa; 1546: 80 huszár élén áll. ÖStA FHKA HKA HFU RN 2. 1546. fol. 48. a/1–18., ill. ÖStA FHKA HKA NÖKA RN 46. 1566. Jan. unfoliert és NÖLA SA A–VII–16. fol. 3–6., továbbá 1546. ápr. 18. MOL E 185 Thelekessy Imre levele Bejcsy Demeterhez. 1546. ápr. 18., Pápa; 1547. jan. 13. Még Pápán szolgál. Uo., Thelekessy Imre levele Nádasdy Tamáshoz. 1547. jan. 13., Pápa)
- 1548–1550 veszprémi kapitány Paksy Jánossal együtt, mivel Pápáról odavezényelt huszárjainak a kapitánya (Lásd az archontológiai részben.)
- 1550–1551 Győrben szolgál, valószínűleg továbbra is lovaskapitányként (1550. okt. 27. Már innen keltezi levelét. MOL E 185 Thelekessy Imre levele Nádasdy Tamáshoz. 1550. okt. 27., Győr)
- 1551 lévai várnaggyá nevezik ki ugyan, de tisztét feltételezhetően ténylegesen nem tölti be (1551. máj. 8. A Magyar Kamara a megüresedett lévai várnagyi tisztségre javasolja, amelyet I. Ferdinánd is támogat. ÖStA FHKA HKA Fam-Akt. D–T 44. fol. 1., jún. 17. Kinevezés T. számára. MOL E 144 Belügy. Doboz 1. fol. 34–41.)
- 1551–1552 komáromi naszádosfőkapitány-helyettes (1551. aug. 11. I. Ferdinánd elhatározza, hogy az elhunyt Pozsgay Zsigmond helyére T-t nevezi ki a tisztségre, ezért elrendeli a Haditanácsnak a vele való tárgyalásokat. TAKÁTS, 1928/2. 318., aug. 13. I. Ferdinánd T. kinevezéséről tudatja Tharnóczy András komáromi naszádosfőkapitányt és Reinprecht Graf zu Dürnstein (von Ebersdorf) királyi főhadparancsnok-helyettesnek elrendeli beiktatását. Uo., 318–319. és TAKÁTS, 1908. 208: 1. jegyz.; 1552. aug. 25. T. még Komáromban szolgál. SZALAY, 1861. 100. No. XCVI. Vö. még júl. 13. KOMÁROMY, 1907. 557–558. és júl. 22. TAKÁTS, 1928/2. 327.)
- 1552–1554 lovaskapitány Győrben (1552. okt. 21–22. 120 lovassal Győr alatt táborozik. MOL E 211 Series II. Tétel 24. fol. 29–30. és fol. 90–91., nov. 10. A Győr alatti táborban 138 lovasával megmustrálják. ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 67. Konv. C. fol. 29–30., nov. 12. A győri őrséghez rendelik 200 huszárral. Uo., fol. 51–54.; 1553. febr. 6. Győrben szolgál már 350 lovassal. Uo., Fasc. 69. Konv. B. fol. 17–27. és HL TGy 1553/2.; 1554. márc. 29. T. még Győrben szolgál. MOL E 200 Tétel 7. fol. 42. Thelekessy Imre levele Batthyány Ferenchez. 1554. márc. 29., Győr)
- 1554–1556 lévai kapitány (1554. júl. 30. T. feltételei a kapitányság elvállalásáról. MOL E 211 Series II. Tétel 24. fol. 63–66. és uo., Tétel 2. fol. 163. és fol. 165., júl. 31. Már „*praefectus arcis Lewensis*”-ként ír levelet Nádasdy Tamásnak Lévára érkezéről. MOL E 185 Thelekessy Imre levele Nádasdy Tamáshoz. 1554. júl. 31., Léva. Vö. még aug. 21. MOL E 41 1554. No. 55.; 1556. márc. 6. T. átadja Lévat az új kapitánynak, Thury Györgynek. TAKÁTS, 1928/1. 72: 79. jegyz.)
- 1554–1556 Bars vm ispánja (1554. aug. 1. Kinevezés T. számára. MOL A 57 Köt. 3. pp. 239–240. és 243–244., ill. FALLENBÜCHL, 1994. 65.)
- 1556 júl.–szept. mintegy ezer könnyűlovas kapitánya a Nádasdy Tamás nádor és Sforza Pallavicini magyarországi főhadimarsal vezette Szigetvár felmentésére vonuló királyi seregben, köztük a morva rendek zsoldján huszároké (KOMÁROMY, 1889/1. 467., 476–478., 481.; KOMÁROMY, 1889/2. 167. és 1556. szept. 5. T. I. „*capitaneus gentium morvainenium*” SZÁDECZKY, 1881. 275–276; No. VI.)
- 1557–1559 Változó létszámú – több száz – könnyűlovas kapitánya Felső-Magyarországon. Ilyen minőségében 1558-tól több alkalommal ellátja a felső-magyarországi királyi

hadak vezetését is. (1557. jan. T. lovasaival már Felső-Magyarországon szolgál. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 139. fol. 1. és fol. 4., júl. 10. Bestallung 200 huszár tartásáról a János Zsigmond elleni hadjárat idejére. ÖStA KA Best. No. 51. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 50. Vö. még KOMÁROMY, 1889/1. 641: 1. jegyz. és 649., ill. BOTTA, 1991. 134.; A felső-magyarországi hadak vezetésére lásd KOMÁROMY, 1889/1. 650., KOMÁROMY, 1889/2. 169. és ŠOBA Prešov, AMP No. 4008.)

1559–1560 † kassai kapitány (1559. máj. 8. Utasítás T. számára. MOL E 136 No. 173. fol. 323–331., ill. lásd még alább.; Tisztét haláláig tölti be.)

1559–1560 † felső-magyarországi főkapitány (1559. jan.–febr. T-vel, Báthory Andrással és többekkel tárgyalásokat folytat I. Ferdinánd a tisztségről. A pozsonyi magyar országgyűlés nem támogatja az alacsony sorból származó T. kinevezését. MOE, IV. köt. 164., 170., 176., 188. és passim., máj. 8. Utasítás T. számára. MOL E 136 No. 173. fol. 323–331. és ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1559. fol. 5., máj. 13. Engedelmességre intő levél a felső-magyarországi magyar katonasághoz T. kinevezése kapcsán. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. 1559. máj. 13. No. 66., jún. 13. Utasítás Hans Görttschacher és Achaz Zandegger biztosoknak T. beiktatására. Uo., 1559. jún. 13. No. 69., jún. 17. Felszólítják T-t a tisztség átvételére. Uo., 1559. jún. 17. No. 72., jún. 28. Miksa fhg. engedelmességre intő levele T. kinevezése kapcsán a felső-magyarországi öt városhoz. ŠOBA Prešov, AMP No. 4008., aug. 22. előtt T. Pethő Jánostól átveszi a főkapitányságot. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 141. 1559. aug. 22. No. 81.; Tisztét haláláig tölti be.)

1560 eleje I. Ferdinánd megerősíti nemességét és címert adományoz T-nek (KOMÁROMY, 1889/2.)

Thury György⁶⁷

1540-es évek–1552 sági könnyűlovas-főlegény, 1546-ig kizárólag Várday Pál esztergomi érsek zsoldján, majd részben a hadiadókból biztosított fizetésen, 1549-től pedig már az uralkodó „kenyerén” (TAKÁTS, 1928/1. 66–71.)

1552. aug. 11. részt vesz a palásti csatában Erasm Teufel parancsnoksága alatt mint lovasfőlegény (Uo., 71.)

⁶⁷ 1519 k.–1571. ápr. 2., Orosztonynál egy török elleni portyában † (TAKÁTS, 1928/1. 136., MÜLLER, 1973. 83. és MOLNÁR, 1989. 57–58.) Kanizsa mellett egy külön kis sírkápolnában temettette el Zrínyi György. Ezt utóbb a 16. század második felében strázsa-helynek is használták „Thury György-tornya” elnevezéssel. (Az általában 10 gyalogos által védett őrhely utolsó említése [1598. okt. 31.]: ÖNB Cod. 10 775. fol. 111–124.) ~ I. ismeretlen személy, ~ II. Hathalmi Zsófia (Esküvőjük: 1563. nov. TAKÁTS, 1928/1. 91.). Apja Thury Gábor. Stephan Gerlach leírása szerint Thury „erős, szőrös, bárdolatlan ember volt, olyan mint a medve.” (KOVÁCS-FENYVESI, 1986. 104.) Egy ismeretlen német mester I. Miksa magyar királlyal és Lazarus Freiherr von Schwendivel együtt lovas alakos metszetet készített róla, lásd alábbi képen. (MOLNÁR, 1989. 48: 1. ábra. Vö. még TAKÁTS, 1928/1. 119.) Életrajzát vagy annak egy-egy fontosabb fejezetét újabban ugyan többen megírták, ennek ellenére mind a mai napig Takáts Sándor összefoglalása a leginkább használható. TAKÁTS, 1928/1. 57–152., MÜLLER, 1973., HUSZÁR, 1974. jelentősebb okmánytárral: 35–100: No. 1–33., MOLNÁR, 1989. és MOLNÁR, 1991.

- 1554 Palotán szolgál mint a vártartomány gazdasági ügyeinek igazgatója Podmaniczky Rafael fizetésén (okt. 18. HUSZÁR, 1974. 35–37: No. 1.)
- 1556–1558 lévai kapitány (1556. márc. 6. T. átveszi Léva várát a régi kapitánytól, Thelekessy Imrétől. TAKÁTS, 1928/1. 72: 79. jegyz., márc. 7. Ténylegesen ettől a naptól kapitány és ekkortól kapja fizetését. LUKINICH, 1937. 261.; Datálatlan utasítása tisztről. MOL E 136 Köt. 2. fol. 67–68.; 1558. jan. 8. I. Ferdinánd Léva kapitányi tiszttel együtt Dobó Istvánnak adományozza. TAKÁTS, 1928/1. 74., febr. 14. Dobó átveszi Léva T-től. LUKINICH, 1937. 262.)
- 1557–1558 lévai provisor is egyúttal (1557. márc. 22. előtt T. kéri az udvarbíró tiszttét is., ápr. 4. Kapitányi tiszte mellett T-t megbízzák az udvarbíró feladatainak ellátásával. LUKINICH, 1937. 262.; 1558. febr. 14. Eddig tölti be tiszttét. Uo.)

11. kép Lazarus Freiherr von Schwendi, Thury György és I. Miksa magyar király

- 1556–1558 Bars vm ispánja (1558. jan. 12. Az új ispán, Dobó István kinevezése. MOL A 57 Köt. 4. fol. 489–490. Vö. FALLENBÜCHL, 1994. 65. Ennek ellenére febr. 12-én, azaz Léva két nappal későbbi átadása előtt T. még „comes comitatus Barsiensis”-nek nevezi magát. TAKÁTS, 1928/1. 73: 82. jegyz.⁶⁸)

⁶⁸ Erre megnyugtató magyarázatot találunk a várkapitányságban és az ispáni tisztszen őt megelőző Thelekessy Imre és utódja, Dobó István ispáni kinevezésében: addig viseli a tisztséget „quamdiu de regia nostra voluntate et deliberatione arcem nostram Lewa pro officio et praefectura tenebit” (1554), ill. „quousque arx Lewa in manibus eius fuerit” (1558). MOL A 57 Köt. 4. fol. 239–240. és fol. 489–490.

- 1558–1559 Podmaniczky Rafael palotai vártartartománya jövedelmeinek igazgatója („*administrator universorum proventuum castris Palota*”) (1558. febr. T. kéri I. Ferdinándot, hogy Podmaniczky szolgálatába állhasson. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 100., szept. T. már Podmaniczky szolgálatában áll Palotán. TAKÁTS, 1928/I. 74: 87. jegyz.; 1559. febr. uo., 75.)
1559. febr.– ápr. Palota királyi kézbe kerüléséig ideiglenesen ellátja a vár kapitányi és udvarbírói tisztét (1559. febr. Uo.; 1559. ápr. Uo., 76. Vö. még HUSZÁR, 1974. 45–47: No. 8.)
- 1559–1566 palotai kapitány (1559. márc. 29. Gregoróczy Vince győri lovaskapitány és T. összeírják Palota hadfelszerelését. Uo., 48–59: No. 8., ápr. TAKÁTS, 1928/I. 76., máj. 8. Utasítás T-nak tisztségéről. MOL. E 136 Köt 2. pp. 222–226.; 1564 márc. T. először mond le a kapitányságról, amelyet nem fogadnak el. TAKÁTS, 1928/I. 92.; 1565. febr. 21. és dec. 3. T. újabb kérelmeket nyújt be elbocsátása ügyében. Uo., 94. és 99.; 1566. jún. második fele T. végleges lemondása tisztéről. Együttal kéri, hogy ne egy végvárban, hanem mezei szolgálatban alkalmazzák. Uo., 104., júl. 1. T. már nem viseli tisztét, arra unokaöccsét, Mártont nevezik ki. Lásd alább Thury Mártonnál.)
- 1563–1571 aranyaskanttyús vitéz (1563. szept. 8. I. Miksa magyar királlyá koronázásakor avatják fel Pozsonyban, ahova 31 lovassal vonul. TAKÁTS, 1928/I. 91.)
1565. aug. 29. Lazarus Freiherr von Schwendi gyulai kapitánynak ajánlja (Uo., 99.)
1566. júl. 1.–júl. 13. Veszprém felszabadítása után igen rövid ideig ideiglenesen megbízott veszprémi főkapitány, júl. 13-ai távozása után azonban már nem tér vissza a várba (Lásd az archontológiai részben.)
- 1566 jelölik a naszádosfőkapitányi tisztségre (TAKÁTS, 1928/I. 112–113.)
- 1566–1567 mezei kapitányként szolgál az uralkodó zsoldján (1566. jún. második fele T. kéri, hogy mezei szolgálatban alkalmazzák. Uo., 104.)
- 1567–1568 Mura–Dráva és Balaton-közi, majd 1568–1571 kanizsai főkapitány (1567. szept. 11. Miután T-nak felajánlják a főkapitányságot, lovasaival Kanizsára rendelik. TAKÁTS, 1928/I. 116., szept.–nov. Tovább folyik az alkudozás T-val a tisztség elfogadásáról, noha szept. második felében már biztosan Kanizsán tartózkodik. MÜLLER, 1973. 16., 35., 69. és TAKÁTS, 1928/I. 117., nov. 22. „*Oberster zu Kanisa*”, ill. „*supremus in Kanysa capitaneus*” Utasítás T-nak a tisztségről. MÜLLER, 1973. 35. és TAKÁTS, 1928/I. 118., nov. 22. Engedelmességre intő levél az „*intra lacum Balathom*, [sic! m-mel], *fluvios Dravum ac Muram et in Kanisa*” szolgáló katonasághoz T. kinevezése kapcsán. ÖStA KA Best. No. 162., nov. 24. Engedelmességre intő levél a kanizsai német katonasághoz. Uo., No. 159.; 1571: „*supremus capitaneus in Kanisa et intra lacum Balaton, Mura et Dravum*” TAKÁTS, 1928/I. 125: 187. jegyz.; Tisztét haláláig tölti be.)

Thury Márton⁶⁹

- 1556–1558 lévai lovasszolgálat Thury György mellett (TAKÁTS, 1928/1. 72.)
- 1559–1566 5 lovasszolgálat Palotán (1559. márc. 29. T. már Palotán szolgálat, feltételezhető azonban, hogy Thury Györggyel együtt már 1558-ban is. Uo., 77.; 1561. júl. 20–29. Öt lovasszolgálat szerepel az ekkor készült mustrajegyzékben. HUSZÁR, 1974. 65; No. 12. és VERESS D., 1983. 83.)
- 1566–1568 palotai kapitány (1566. júl. 1. Kinevezés nagybátyja, Thury György helyére. TAKÁTS, 1928/1. 104: 145. jegyz., szept. 12. Utasítás T-nak a tisztségről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 146. fol. 190.; 1567. máj. 16. Elrendelik T-nak, hogy még maradjon Palotán. Uo., Reg. Bd. 148. fol. 25.)
- 1568–1574 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1576. máj. Több ízben tárgyalnak T-val a korponai kapitányság elvállalásáról. (máj. 8. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 162. fol. 218., máj. 9. Uo., fol. 219. és uo., Reg. Bd. 163. fol. 233–234., fol. 238. Vö. jún. 15. T. közli, hogy biztos fizetés hiányában nem vállalja a korponai kapitányságot. Uo., fol. 227.)
- 1582–1584 palotai kapitány (1582. máj. 7. Andreas Teufel győri főkapitánynak elrendelik a T-val való tárgyalásokat. Uo., Reg. Bd. 172. fol. 117. és fol. 220., jún. 1. Tárgyalások T-val. Uo., fol. 117., júl. 1. További tárgyalásokat követően megegyeznek T-val a tisztség elvállalásáról. Uo., Exp. Bd. 171. fol. 262., aug. 16. Teufel sürgeti T. beiktatását. Uo., fol. 119., okt. 4. és nov. 15. Maga T. kéri még mindig elmaradt beiktatását. Uo., fol. 281. és fol. 294., dec. 13., majd 1583. jan. 17. és 24. Ismét Teufel sürgeti a beiktatást. Uo., fol. 122. és uo., Exp. Bd. 173. fol. 121.; 1584. okt. 31. T-t Palotáról elbocsátják és komáromi főkapitány-helyettesé léptetik elő. ÖStA KA Best. No. 357., nov. 12. Felszólítják T-t, hogy a vár élelmiszer-tartalékait adja át az új kapitánynak, Istvánffy Istvánnak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 175. fol. 310.)
- 1584–1589 komáromi főkapitány-helyettes (1584. júl. 24. Már tárgyalnak T-val a tisztségről. JEDLICSKA, 1897. 110: No. 58., aug. 29. Elrendelik Pálffy Miklós újonnan kinevezett komáromi főkapitánynak, hogy amint megparancsolják, menjen T-val állomáshelyére. Uo., 113: No. 65., okt. 31. Bestallung. ÖStA KA Best. No. 357.; 1585. jan. 15. T. ekkor már valószínűleg Komáromban van; febr. 9-én biztosan. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 178. fol. 120. és uo., Exp. Bd. 177. fol. 119.; 1589. aug. 26. T. még Komáromban tartózkodik. Uo., Exp. Bd. 184. fol. 184.; 1590. jan. 24. Értesítik Ferdinand Graf zu Nogarol győri főkapitányt, hogy Starsith Farkast nevezték ki komáromi főkapitány-helyettesé. Uo., Reg. Bd. 185/2. fol. 101.)
1587. márc. 20. T. kéri a tatái kapitányságot, miként Horváth Pál, Ormándy Péter, Görögh János, Huszár Péter, Hans Graneder, Starsith Farkas, Hathalmi Miklós, Csutor János, Pográny Benedek, Tobias Wagner, Paksy György, Martin Lasperger, Ulrich von Königsberg, Lelio Colorado és Székely Mihály is. (Uo., Exp. Bd. 179. fol. 257.)

⁶⁹1599[?] † (ODESCHALHI, 1897, 61–62.) ~ I. Felpéczy Anna, ~ II. Babindali Erzsébet (Esküvőjük: 1593. márc. 15. után. Vö. 1593. márc. 11. Az Udvari Kamarától esküvői ajándékként egy 200 tallér értékű ezüst ivókupát rendelnek T. számára. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol. 48. és márc. 15. ÖStA FHKA HKA Fam-Akten D–T 139. fol. 2.) Apja Thury Pál, anyja Varbóky Anna. Maga Márton, Thury György unokaöccse volt. NAGY I., XI. köt. 191.

- 1590–1595(–1599 [?]) érsekújvári (másként bányavidéki) végvidéki főkapitány-helyettes (1590. Ugyan még beiktatva nincs, de Érsekújváron szolgál. JEDLICKSKA, 1897. 414; No. 710.; 1593. márc. 11. Már „*Obrisster Leüttenandt Zu Vijwar*”-ként említik. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 191. Reg. fol. 48., márc. 12. Pálffy Miklós bányavidéki főkapitány jelentést tesz, hogy T-t beiktatták tisztebe. Uo., Exp. Bd. 190. fol. 102.; 1597. febr. 25. T. ismét Újváron szolgál. Uo., Reg. Bd. 199. fol. 86. és lásd alább.)
- 1595–1596 esztergomi főkapitány-helyettes (1595. okt. 10. Mátyás fhg. az esztergomi táborban Pálffy Miklóssal szerződést köt az esztergomi főkapitányságról, amelyben T-t felfogadják a tisztségre. JEDLICKSKA, 1897. 553; No. 911.; 1596. márc. 11. Már Eörsy Péter tölti be a tisztséget. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 196. fol. 124–125. Vö. Uo., fol. 422.)

Vas Mihály (károlyi)⁷⁰

- 1543-ig siklósi kapitány („*praefectus in Soklijos*”) (MOL E 185 Vas Mihály levele Nádasdy Tamáshoz. 1543. jún. 7., Siklós.; 1543. júl. 7. Feladja a várat a töröknek. ISTVÁNYFY, 1622. 260.)
- 1552 a veszprémi gyalogosok vajdája (ISTVÁNYFY, 1622. 321.)
- 1552 ideiglenesen megbízott veszprémi kapitány az új kapitány, Pethő Péter megérkeztéig, de miután az utóbbit nem bocsátja be, ténylegesen továbbra is ő a végvár kapitánya (Lásd az archontológiai részben.)
1552. jún. 1. Veszprém feladásakor török fogságba esik és feltételezhetően ott hal meg (ERDÉLYI, 1913. 28., SZÁNTÓ, 1970. 50. és HUNGLER, 1986. 54.)

Veszprémi János⁷¹

- 1610-es évektől végvári katona (MOL E 152 Reg. Coll. Jaur. Fasc. 36. No. 47.)
- 1630-as évek részt vesz a harmincéves háborúban a svédek elleni harcokban (Uo.)
- 1639 előtt a győri vár lovashadnagya (Uo.)
- 1639–1643 lovaskapitány Veszprémben (1639. szept. 22. Elrendelik Maximilian von Liechtenstein győri főkapitánynak V. beiktatását bizonyos számú lovas feletti tisztebe. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 281. fol. 70.)
- 1644–1655 veszprémi vicekapitány (Lásd az archontológiai részben.)
1654. máj. 30. Elrendelik Philipp Graf von Mansfeld győri főkapitánynak, hogy V. vicekapitányt, Gorup Péter lovaskapitányt és Veszprémi István vajdát „*wegen außgeschickhter Huldigungs schreiben auf das Türkische Gebiet*” vegye őrizetbe és indítson ellenük hadiszkén pert. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 310. fol. 58.)
- 1655 † győri főkapitány-helyettes (1655. júl. 7. Mansfeld ákosházi Sárkány Jánost vagy V-t tartja alkalmasnak Zichy István megüresedett tiszteré, jöllehet azt kéri még Páz-

⁷⁰ 1552. jún. 1. után, valószínűleg török fogságban † ERDÉLYI, 1913. 28., SZÁNTÓ, 1970. 50. és HUNGLER, 1986. 54.

⁷¹ 1655. dec. † (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 541.) ~ Spáczay Katalin. (1656. okt. 18-án mint Veszprémi özvegyét említik. Uo., Exp. Bd. 313. fol. 538. Vö. még 1656. nov. 24. ERDÉLYI, 1913. 149.) Neve a korabeli iratokban néha *Beszprémi* alakban is felbukkan. Levelei Baththyány Ádámmal, Eszterházy Lászlóhoz és Veszprém vm-hez (1645–1654): MOL P 1314 No. 51 393–51 423. Pecsétjén W. I. monogrammmal látható (1654. jan. 20.): uo., No. 51 420.

mány Miklós és Heinrich Karl von Kollonitsch is. Uo., Exp. Bd. 311. fol. 242., júl. 16. Tudatják Lippay György érsekkel, Wesselényi Ferenc náddal, az Udvari Kamarával és Mansfelddel V. kinevezését. Uo., Reg. Bd. 312. fol. 144–145., aug. előtt Wesselényi Ferenc nádor szerint V. jól ellátná a tisztséget. Uo., fol. 301., nov. Már főkapitány-helyettesként említik. Uo., fol. 487., dec. 13. Az Udvari Kamarát ismét értesítik V. kinevezéséről és elrendelik, hogy ugyanazt a fizetést kapja, mint elődje, Zichy. ÖStA FIIKA HKA HFU RN 197. 1655. Dez. fol. 13–16., dec. Mansfeld az elhunyt V. helyére Sárkány Jánost, Esterházy Jánost és Jankovich Jánost javasolja. Felmerül azonban Csáky Ferenc neve is. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 541.)

Wathay Ferenc (vági)⁷²

1578–1580 Németújvártot jár iskolába (NAGY Laj., 1976. 141.)

1580–1582 Sopronban jár iskolába (Uo., 141.)

1584–1585 Mesteri János kapitány parancsnoksága alatt katonáskodik Tihanyban (1584-ben hat hónapot szolgál a várban, ahonnan 1585. márciusában tér haza. Uo., 142.)

1585–1586 Csesznekben szolgál Ugronffy István kapitánysága alatt 4 lovassal mint főlegény (Összesen 11 hónapig szolgál a két esztendő alatt Csesznek várában. Uo., 142.)

1586–1594 Győrben szolgál előbb 2, majd 3, illetve 4, végül 6 lovassal – 1592-ig Gregoróczy Vince vicegenerális alatt – mint főlegény (1586: uo., 143.; 1594: uo., 144–145. Ugyanezt igazolja egy egykorú levéltári forrás is: 1592. ápr. 24. NÖLA SA A–VII–11. fol. 266.; 1594. szept. Győr ostroma idején a tatárok elleni Duna menti küzdelemben megsebesül és előbb Győrben, majd hónapokig Szombathelyen betegeskedik. NAGY Laj., 1976. 145.)

1593. nov. előtt Ferdinand Graf zu Hardegg győri főkapitány megbízásából Bocskai István váradi főkapitánynál jár, ahol három hónapig tartózkodik (Uo., 144.)

1595. aug. előtt lovasfőlegény Magyaróváron (Uo., 145.)

⁷² 1568. szept. vége, Nagyvág, a Wathay-féle új udvarház Rába felőli szobájában–1610. jan. 22. után † (Halála *ante quem* dátumára: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 223. fol. 150.) ~ I. Ládonyi Anna (1600. nov. 2. virradatkor, Nagyvág, pestisben †. A kisvági templomban temették el. Eljegyzésük: 1599. márc. 26., Lózs. Esküvőjük: 1600. jan. 11., Lózs. 1600. okt. 28-án kelt végrendeletét kiadta: BENDA, 1970, 373–375.), II. Vághy Zsuzsanna (1605. márc. 9-én még él, de valószínűleg férjét is túlélte. [NAGY Laj., 1976, 164. és BENDA, 1970, 372.] Eljegyzésük: 1602. jan. 4., Röjtök. Esküvőjük: 1602. febr. 17., Röjtök, Vághy János házában). Apja Wathay Lőrinc (1520–1573. jún. 29., Csesznek †), anyja Cháby Klára (1536–1593. ápr. 24. napkeltekor, Nagyvág, a Wathay-udvarház Rába felőli kis „boltjában” † Mind apját, mind anyját a kisvági templomban temették el.). Az adatok többsége Wathay önéletrajzából: NAGY Laj., 1976, 137–152., ebből illusztráció az alább látható kép. Először 1601. szeptember 24-én végrendekezett, amely testamentumát azonban hosszú török rabságából való kiszabadulását követően érvénytelenítette. BENDA, 1968, 372. Wathay irodalmi tevékenységére lásd újabban: ÁCS, 1979.

9) Ill' az Jerhai Flóra uendegseje uala,
 Thömsuarratt nala, hog' elörttem uala,
 Flacom Lakatokatt: s el Sallattamuala.

12. kép Illusztráció Wathay Ferenc énekes könyvéből.

- 1595–1597 25 lovas kapitánya, azaz hadnagya Magyaróváron (1595. aug. 8. Lovaskapitányi tisztséget hagynak W-nak jóvá. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 86.; 1596. febr. 13. Továbbra is lovashadnagy. Uo., Exp. Bd. 196. fol. 160.; 1597. jan. 24. Elrendelik W-nak, hogy főkapitánya, Siegmund Hager tudomása nélkül nem lehet távol Óvárról. Uo., Reg. Bd. 199. fol. 121., febr. 8. Hager főkapitánnyal rokona, Cháby Mihály ügye kapcsán keletkezett ellentétei miatt kéri elbocsátását Óvárról. Ugyanekkor engedélyezik neki, hogy Mátyás fhg-hez utazzon Pozsonyba. Uo., Exp. Bd. 198. fol. 422. és uo., Reg. Bd. 199. fol. 122., febr. 22. Hager letartóztatja W-t. Uo., Exp. Bd. 198. fol. 128., márc. 6. A Haditanács felszólítja W-t, hogy tegyen jelentést, miért távozott el korábban Óvárról Hager engedélye nélkül. Uo., Reg. Bd. 199. fol. 123., márc. 12. W. kéri elbocsátását a Hagerrel való nézeteltérései miatt, amelyet Mátyás fhg. több jelentős személyiség – közöttük Nádasdy Ferenc – közbenjárására márc. 20-án engedélyez számára, ha más-hova távozik királyi szolgálatba. Uo., Exp. Bd. 198. fol. 436., fol. 444. és fol. 439., márc. 13. Hager szabadon engedi W-t. Ugyanekkor W. tisztét Baloki Jánosnak adományozzák és erről értesítik Hagert. Uo., fol. 129. és uo., Reg. Bd. 199. fol. 123.)
- 1597 50 lovas kapitánya, másként hadnagya Sárvárott (1597. jún. 1. Maróthy Mihály sárvári kapitány jelenti, hogy W-t felfogadták Viki Gábor huszárkapitányi tisztére. Uo., Exp. Bd. 198. fol. 507. Vö. még Uo., Exp. Bd. 208. fol. 636–637. és NAGY Laj., 1976. 146.; 1597. aug. 20. Eddig a napig a sárvári őrség tagja. Lásd alább.)
- 1597–1598 50 lovas kapitánya, másként hadnagya Pápán (1597. aug. 20. Pápa visszafoglalásának napjától; ekkor ugyanis a sárvári királyi őrséget teljes egészében ide rendelik. NAGY Laj., 1976. 146. és PÁLFFY, 1997/1. 76.)
- 1598–1600 veszprémi vicekapitány és egyúttal 50 lovas kapitánya, másként hadnagya (Lásd az archontológiai részben.)
- 1600–1601 50 lovas kapitánya, másként hadnagya ismét Sárvárott (Nádasdy Ferenc és Ráttky Menyhért buzdítására fogadja el az uralkodó által fizetett tisztséget. NAGY Laj., 1976. 150.)
- 1601–1602 ugyan 50 huszár kapitánya Győrben, ténylegesen azonban nem tartózkodik a várbán (okt. 6. Starsith Farkas győri főkapitány-helyettes Hermann György megüresedett győri lovaskapitányi tisztére W-t javasolja. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 166. Vö. ezzel teljesen megegyezően „*Starsit Kiss Farkas, ki győri vicekapitány vala, gyakorta való levélírással kér vala, hogy melléje menjek szolgálnom Győrré.*” NAGY Laj., 1976. 150., dec. 19. Felszólítják Georg Leschenbrand mustraírnokot, hogy W-t jegyezze be a mustrajegyzékbe az elhunyt Hermann György 50 lovas feletti kapitányi tisztébe. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 207. fol. 423.; 1602. márc. Második házassága miatt eddig távol van Győrből. NAGY Laj., 1976. 150. Lásd még alább.)
1602. ápr. 1.–aug. 29. székesfehérvári vicekapitány és az ottani 300 huszár és 150 hajdú kapitánya (ápr. 1. előtt „*Bémenék Győrré, az mustrakomisszáriust [ti. Leschenbrandot] ott levén, és mivel már az nevetem az fejedelem regisztrumában ötven lovon való hadnagyságra beírták vala, megmondá az komisszárius, hogy őfelségének az akarja, hogy én Fejérvárban menjek.*” W. ugyan nem akarja elfogadni a tisztséget, de rábeszéli. NAGY Laj., 1976. 151., ápr. 1. Megérkezik Fehérvárra. Uo., 152., ápr. 1. után Ruprecht von Eggenberg győri főkapitány engedelmességre intő levelet intéz a fehérvári magyar katonasághoz W. kinevezése kapcsán. Uo., 152., jún. 1. Ettől a naptól kapja W. 30 tallérnyi havi fizeté-

- sét. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 208. fol. 640. és BENDA, 1968. 211–212., jún. vége–júl. 11. után Bécsben jár a székesfehérvári magyar katonaság követe-ként Mátyás fhg-nél. NAGY Laj., 1976. 152., jún. 21. Elrendelik W-nak, hogy induljon vissza Fehérvárra tiszte betöltésére. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 208. fol. 637. és BENDA, 1968. 211.,⁷³ jún. 23. W. egy Bestallung kiállítását kéri tisz-tével kapcsolatban. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 208. fol. 640. és BENDA, 1968. 211–212., aug. 29. Székesfehérvár elestének napjáig viseli tisztét. Lásd al-lább.)
- 1602–1603 török fogságban van Budán, majd Nándorfehérváron (1602. aug. 29. Szé-kesfehérvár elestekor fogságba kerül. NAGY Laj., 1976. 153., szept. 1. Budára viszik. Uo., 154., szept. vége Nándorfehérvárra kerül. Uo., 154.; 1603. máj. 4. Megszökök fogságából. Uo., 155.)
1603. máj.–júl. ismét török fogságba kerül és Temesváron raboskodik (1603. máj. 9. Csák mellett W. újra török fogságba kerül. Uo., 156., júl. 10. W. ismét megszö-ki. Uo., 157.)
- 1603–1606 ismétlen török fogságban van Temesváron, Nándorfehérváron, Konstanti-nápolyban, majd Budán, végül ismét Nándorfehérváron (1603. júl. 12. Fellak mellett W-t újra elfogják, majd Temesvárra viszik. Uo., 157., aug. 4. Visszaszállítják Nándorfehérvárra. Uo., 158., szept. végén Konstantinápolyba in-dulnak vele, ahová okt.-ben „érkezik meg”. Uo., 158.; 1605. febr. Még a galatai Fekete Toronyban raboskodik. Uo., 158., aug. 10. Már a budai Csonkatorony rab-ja. Uo., 164.; 1606. jan. 3. Ismét nándorfehérvári fogoly. Uo., 165., febr. 3. Eg-genberg határozatot kér, miként tárgyaljon a szekszárdi béggel W. kiszabadítása ügyében. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 215/1. fol. 162., júl. 1. W. ekkorra már kiszabadult. Lásd alább.)
1606. júl. 1. W. valamely egységben kíván tisztként szolgálni. Kérésére azt válaszolják, hogy ha a jövőben egy hely megüresedik, akkor őt is figyelembe veszi Mátyás fhg. annak betöltésekor. (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 215/2. fol. 554. és BEN-DA, 1968. 212.)
- 1607–1609 lovaskapitány Győrben 50 huszár felett (1607. nov. 12. Elrendelik Georg Leschenbrand mustrainoknak, hogy Linke János helyére W. nevét vezesse be a mustrajegyzékbe. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 218. fol. 295. Vö. Uo., fol. 114. és uo., Exp. Bd. 217. fol. 160., ill. BENDA, 1968. 212.)
- 1607–1609 Veszprém vm alispánja (1607. máj. 11. SL Káldy cs. It. Fasc. E. No. 77.; 1609. jún. 11. Uo., No. 74.)
- 1608 Johann Christoph von Puchhaim 1500 lovasa mellett a győri huszárok élén részt vesz Mátyás fhg. kíséretében a pozsonyi országgyűlésen (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 220. fol. 297. és fol. 284. Vö. hiányosan: BENDA, 1968. 212.)

⁷³ Benda Kálmán félreírta a Haditanács iktatókönyvének egykorú bejegyzését, amikor a „Leuttenant” szót hadnagynak fordítja, hiszen ennek a tisztség-elnevezésnek a mai ’had-nagy’jelentésével ellentétben helyettes, jelen esetben tehát (székesfehérvári) al- vagy más-ként vicekapitány értelme volt. Vö. a *locumtenens* latin szó hasonló korabeli jelentésével. (Benda adatgyűjtése egyébként közel sem nevezhető teljesnek, hiszen az iktatókönyv írója Wathayt olykor Bathaynak vagy Bathának „nevezte”, ilyen névalakokat azonban Benda nem keresett.)

1609–1610 cseszneki kapitány (1609. márc. 17. A Haditanács közli Hans Breuner győri főkapitánnyal, hogy W-t cseszneki kapitánnyá fogadták fel. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 222. fol. 65. Utóda Győrben márc. 9-étől a későbbi veszprémi főkapitány, Zichy Pál. Lásd alább Zichynél., márc. 29. Breuner jelentése W. cseszneki kapitánnyá való beiktatása ügyében. Uo., Exp. Bd. 221. fol. 151. Vö. még fol. 239.; 1610. jan. 22. Még W. a kapitány. Uo., Exp. Bd. 223. fol. 150., márc. 5. Kuthassy Mihály kéri a kapitányságot, amelyet a magyar tanácsosok és Breuner javaslatára meg is adnak neki, „weill Er auch Taill an disem hauß hat”. Uo., fol. 411. és uo., Reg. Bd. 224. fol. 102.)

Wersovics (Werskovics) Pál⁷⁴

1648 alezredes (*Oberstleutnant*) (okt. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 298. fol. 416.)

1648-ban kiskomáromi kapitánynak jelölik (1648. jan. Tudatják a Bécsben hátrahagyott haditanácsosokkal, illetve az Udvari Kamarával, hogy III. Ferdinánd W-nak adományozta a tisztséget. Uo., fol. 517., ill. Uo., Reg. Bd. 299. fol. 43. és fol. 77., jan. 18. Utasítást állítanak ki W. számára a tisztségről. ÖStA KA Best. Prot. Bd. 2. 1648. p. 16., jan. 18. Batthyány Ádám Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányt felszólítják, intézkedjen W. beiktatása ügyében. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 299. fol. 77., jan. 18. Elrendelik a Bécsben hátrahagyott haditanácsosoknak, hogy Jakob Rauch mustramesterrel W-t irattassák be a mustrajegyzékbe a tisztségre. Uo., Utóbb mégis gersei Pethő László lesz Kiskomárom tényleges kapitánya. Vö. júl. 18. Batthyány őt ajánlja a tisztségre, amelyet meg is kap. MOL P 1315 No. 492–493.)

1650 előtt lovaskapitány Győrben (1650. ápr. 9. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 302. fol. 45. Vö. még Uo., fol. 67. és ÖStA KA Best. No. 1480. és No. 1489.)

1650 veszprémi főkapitány (Lásd az archontológiai részben.)

Zichy Pál⁷⁵

1609–1613 győri lovaskapitány 50 huszár felett (1609. márc. 9. Hans Breuner győri főkapitány a végvári szokások szerint felfogadja Z-t Wathay Ferenc helyére. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 222. fol. 65. és BENDA, 1968. 212., márc. 29. Breuner a cseszneki kapitánnyá felfogadott Wathay helyére Z-t bevezeti tisztebe. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 221. fol. 151.; 1613: NÖLA SA A–VII–64. fol. 4–11.)

1615–1620 veszprémi főkapitány, 1615-ben még csak ideiglenesen megbízott (Lásd az archontológiai részben.)

1620–1622 Bethlen Gábor fogságában van (1620. okt. 2. Z. Bethlen fogságába kerül. MOL P 707 Fasc. 39. No. 7. fol. 23.; 1621. jún. 1. Széchy Tamást kéri, hogy segítse kiszabadítását. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 246. fol. 198.; 1622. márc. 2. Z. még Bethlen fogságában van Kassán, ahonnan azután 3 ezer magyar forintért szab-

⁷⁴ 1650. szept. 4. előtt † (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 300. 1650. fol. 390.) Vö. még szept. 13. előtt „*Veskovicz Uram kj mult ez vilagbol*”. MOL P 1314 No. 47 434. Szily Gergely levele Batthyány Ádámhoz. 1650. szept. 13., Veszprém.

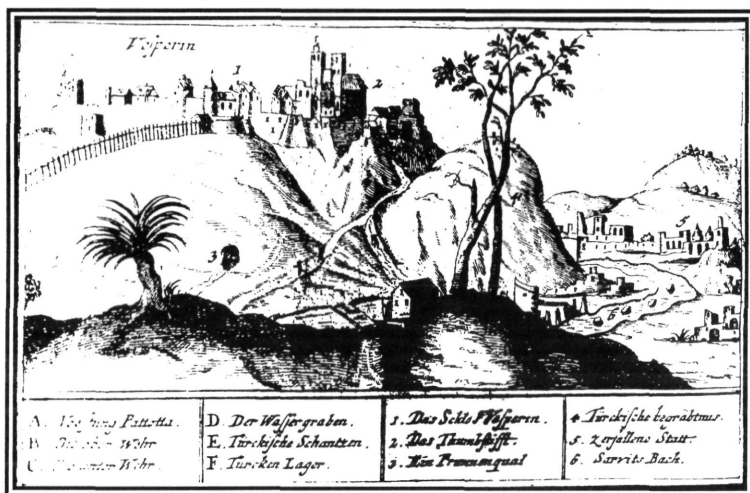
⁷⁵ 1638. jan. 28. † (NAGY I., XII. köt. 382.) ~ Cháby Sára (1637. nov. 18., délután 6 óra, rövid betegeskedés után, Győr † 1637. november 25-én délután egy órakor temették el Győrben. MOL P 707 Fasc. 81. NB. No. 11 548. és 11 550.) Apja Zichy György (1591 † ÖStA FHKA HKA Fam-Akten Z 34. fol. 9.), anyja Józsa Ilona. (NAGY I., XII. köt. 370. és 380–382.) Személye nem keverendő azonos nevű unokájával (1655–1684).

dul, amelyet Rákóczy György fizet ki érte a fejedelemnek, de ezt máj. 1-ig Z. tartozott neki megadni. MOL P 707 Fasc. 39. No. 7. fol. 15. Vö. még HUNGLER, 1986. 95.)

1622–1627 veszprémi főkapitány másodszer (Lásd az archontológiai részben.)

1626–1638 győri főkapitány-helyettes (1625. nov. 27. Breunert kéri, hogy nevezzen meg alkalmas személyeket a tisztségre. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 254. fol. 98.; 1626. máj. 21. Breuner mindenki előtt Z-t javasolja a tisztségre. Uo., Exp. Bd. 255. fol. 89., máj. 21. és júl. 5. Tárgyalások folynak Z-vel a tisztség elvállalásáról. Uo., Reg. Bd. 256. fol. 78. és uo., Exp. Bd. 255. fol. 91., aug. 29. és nov. 10. Breuner uralkodói jóváhagyást kér a tisztség Z-vel történő betöltéséről. Uo., fol. 94. és fol. 96., dec. 15. Z-nek jóváhagyják a tisztséget. Uo., Reg. Bd. 256. fol. 85.; 1627. jan. 20. Z. kéri, hogy közöljék kinevezését Georg Leschenbranddal, vele pedig beiktatásának időpontját. Uo., Exp. Bd. 257. fol. 247.; Tisztét haláláig betölti.)

1630-as évek aranysarkantyús vitéz (A címet haláláig viseli.)

13. kép Johann Siebmacher 1603. évi látképe Veszprémről
(Hieronymus Ortelius könyvében)

A felhasznált levéltári források és irodalom rövidítési jegyzéke

I. Levéltári források (az intézmények ábécérendjében)

Archív Mesta Košíc, Košice (AMK)

Schw.	Collectio Schwartzenbachiana
Suppl. H.	Supplementum H.

Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győr (GyL)

Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (GyKHL)

Felvallási jkv.	Felvallási jegyzőkönyv (Protocollum authenticum)
-----------------	--

Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, Győr (SL)

Sopron vármegye levéltára (SVmL)

Acta jurid.	Acta juridica
-------------	---------------

Káldy család levéltára (Káldy cs. lt.)

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL)

TGy	Törökkori Gyűjtemény
-----	----------------------

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

A szekció: Magyar Kancelláriai Levéltár

A 33	Propositiones et opiniones
A 57	Libri regii
A 97	Hungarica et Transylvanica

E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Regisztratúrája

E 15	Expeditiones camerales
E 41	Litterae ad cameram exaratae

Magyar Kamara Archivuma

E 136	Diversae instructiones
E 144	Történelmi emlékek
E 152	Acta Jesuitica
Coll. Jaur.	Collegium Jauriense
E 185	Archivum familiae Nádasdy
E 196	Archivum familiae Thurzó
E 200	Acta diversarum familiarum
Tétel 7.	Batthyány cs. iratai

E 210	Miscellanea
E 211	Lymbus

P szekció: Családi levéltárak

P 71	Csáky család levéltára, Központi levéltár
P 235	Festetics család levéltára, Gersei Pethő család
P 287	Forgách család gácsi ágának iratai, Jelzetes iratok
P 421	Keglevich család
P 422	Keglevich család (egreskátai)
P 590	Rudnyánszky család
P 623	Széchenyi család levéltára
P 707	Zichy család levéltára
P 1313	A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára
P 1314	A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
P 1315	A herceg Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám
P 1322	A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család körmendi központi igazgatósága
Földesúri familia	A földesúri familiára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok
P 1865	Sibrik (szarvaskendi és óvári) család levéltára
P 1927	Bezerédy (ménfői) család levéltára, Rokon és idegen családok

Niederösterreichisches Landesarchiv, Sankt pölten (NÖLA)

Ständisches Archiv

SA	Ständische Akten
----	------------------

Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB)

Handschriftensammlung

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Hofkammerarchiv (HKA)

Fam-Akt.	Familienakten
GB	Gedenkbücher
HFU	Hoffinanz Ungarn
NÖKA	Niederösterreichische Kammer
Prot.	Protokolle der Hofkammer

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSStA)

Archiv Pálffy	Archiv Pálffy
Hungarica	Ungarische Akten (Hungarica)
AA	Allgemeine Akten

Misc.	Miscellanea
OMeA SR	Obersthofmeisteramt, Sonderreihe
Schloßarchiv Grafenegg, Archiv Breuner	Schloßarchiv Grafenegg, Breuner'sche Familienarchiv <i>Kriegsarchiv (KA)</i>
AFA	Alte Feldakten
Best.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen
Best. Prot.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestallungs- Register und Protokoll
HKR KIA	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Hofkriegs- rätliches Kanzleiarchiv
HKR Akten	Akten des Wiener Hofkriegsrates
Exp.	Expedit
HKR Prot.	Protokolle des Wiener Hofkriegsrates
Exp.	Expedit
Reg.	Registratur
Prager HKR Prot.	Protokolle des Prager Hofkriegsrates
Reg.	Registratur
	<i>Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (StLA)</i>
	<i>Archiv Herberstein (Archiv Herberstein)</i>
Abteilung Eggenberg	Urkunden Eggenberg
	<i>Štátny Oblastný Archív, Prešov (ŠOBA Prešov)</i>
	<i>Archív Mesta Prešova (AMP)</i>
	<i>Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém (VML)</i>
	<i>Móroczai család iratai (Móroczai cs. lt.)</i>

II. Irodalom

- ÁCS, 1979. ÁCS Pál: Wathay Ferenc: Áldott filemile... In ItK 83/2. (1979) 173–186.
- ÁLDÁSY, 1904. ÁLDÁSY Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimereslevelei. 1200–1868. Budapest, 1904. (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Czimereslevelek.)
- AR, I. köt. THALY Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveles-könyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. I. köt. (1703–1706.) Pest, 1873. (Archivum Rákócziánium. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy I. köt.)
- AR, V. köt. THALY Kálmán: Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. II. köt. (1706–1708.) Budapest, 1877. (Archivum Rákócziánium. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy V. köt.)
- BALOGH, 1896. BALOGH János: Nagy-Kanizsa város és vidékének hadtörténelmi leírása. Nagykanizsa, 1896.
- BANFI, 1972. BANFI, Florio: Mario Speziacasa nápolyi hadiépitész és hajókapitány Magyarországon. In IHK 33. (1932) 236–238.
- BÁNKUTI, 1973. BÁNKUTI Imre: Két katonáskodó nemes a XVII. században: Kisfaludy László és Miskey István. (Adatok egy társadalmi réteg jellemzéséhez) In Évk: GYM 15. (1973) 257–271.
- BÁNKÜTI, 1977. BÁNKÜTI Imre: Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április) In SMM 8. (1977) 65–122.
- BARABÁS, 1880. BARABÁS Samu: A Székely krónika. In TT 1880. 633–648.
- BARABÁS, 1899. BARABÁS Samu: Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. köt. Levelek 1566–1574., Oklevelek 1534–1602., Pótlék 1535–1567. Budapest, 1899. (MHH I. Diplomataria XXX.)
- BEDY, 1934. BEDY Vince: A felsőörsi prépostság története. Eredeti okiratok alapján. Veszprém, 1934. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából 3.)
- BENDA, 1968. BENDA Kálmán: Adalékok Wathay Ferenc életéhez. In ItK 72/2. (1968) 211–213.
- BENDA, 1970. BENDA Kálmán: Wathay Ferenc és felesége, Ládonyi Anna végrendelete. In ItK 74/3. (1970) 372–376.
- BENDA, 1972. BENDA Kálmán: A királyi Magyarország tisztí címtára 1607–1608. In I.K 43/2. (1972) 265–325.
- BENDA-NEHRING, 1978. BENDA Kálmán-NEHRING, Karl: Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója. In Évk: FMT 12. (1978) 269–283.
- BILKEI-TURBULY, 1989. BILKEI Irén-TURBULY Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. I. köt. 1555–1609. Zalaegerszeg, 1989. (ZGy 29.)

- BORSA, 1984. BORSA Iván: A szenyéri uradalom a török időkben. (Forrás-publikáció) In SMM 15. (1984) 77–133.
- BORSA, 1986. BORSA Iván: A szenyéri várkastély öt leltára a XVI. századból. (Forráspublikáció) In SMM 17. (1986) 73–85.
- BOTTA, 1991. BOTTA István: Huszár Gál élete, művei és kora (1512–1575). Budapest, 1991. (Humanizmus és reformáció 18.)
- CJH, 1900. Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1608–1657. évi törvéncikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri MÁRKUS Dezső. Budapest, 1900.
- CJH, 1900/1. Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1657–1740. évi törvéncikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri MÁRKUS Dezső. Budapest, 1900.
- CENNERNÉ, 1956. CENNERNÉ Wilhelmb Gizella: Widemann-metszetek után készült olajportrék. In FA, ÚF 8. (1956) 169–182.
- CENNERNÉ, 1957. CENNER-Wilhelmb Gizella: Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann. In AcHA 4/3–4. (1957) 325–347.
- CSERGHEŐ–CSOMA, 1887. CSERGHEŐ [Géza]–CSOMA [József]: Négy felsővidéki sírkő a XVI. századból. In AE, ÚF 7. (1887) 332–342.
- DEÁK, 1867. DEÁK Farkas: Keglevich Péter naplója. In MTT 13. (1867) 238–249.
- DÉTSZY, 1994. DÉTSZY Mihály: Adatok Joannes Maria Speciecasa hadiépítész életpályájáról. In Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest, 1994. 227–234.
- ECKHARDT, 1943. ECKHARDT Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Budapest, 1943. (A Magyar Szemle klasszikusai)
- ECKHARDT, 1955. ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint érsekújvári kalandja. In It 1955. 445–455.
- ERDÉLYI, 1913. ERDÉLYI Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.
- ETE, III. köt. BUNYITAY V[ince]–RAPAIKS R[ajmund]–KARÁCSONYI J[ános]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. köt. 1535–1541. Budapest, 1906.
- ETE, IV. köt. KARÁCSONYI J[ános] és KOLLÁNYI F[erenc]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. IV. köt. 1542–1547. Budapest, 1909.
- ETE, V. köt. KARÁCSONYI J[ános]–KOLLÁNYI F[erenc]–LUKCSICS J[ózsef]: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. V. köt. 1548–1551. Budapest, 1912.
- FALLENBÜCHL, 1994. FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespanne Ungarns 1526–1848. Budapest, 1994.
- FODOR, 1993. FODOR Pál: Korrupció az Oszmán Birodalomban. (Egy irat-hamisítási eset 1590-ből) In A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk: GLATZ Ferenc. Budapest, 1993. 97–102.
- GECSÉNYI, 1988. GECSÉNYI Lajos: Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. In LSz 38/3. (1988) 14–34.

- GECSÉNYI, 1990. GECSÉNYI Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1580–1616. Győr, 1990.
- GECSÉNYI, 1995. GECSÉNYI Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1617–1626. Győr, 1995.
- GÉRESI, 1897. GÉRESI Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. köt. 1703–1707. Budapest, 1897.
- GÖMÖRY, 1889. GÖMÖRY Gusztáv: Két katonai utasítás 1567-ből. In HK 2. (1889) 320–321.
- GÖMÖRY, 1890. GÖMÖRY Gusztáv: A bécsi császári udvari hadi tanács viszonya a hadvezérekhez. In HK 3. (1890) 286–296.
- GÖMÖRY, 1892. GÖMÖRY Gusztáv: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben. A cs. és k. hadi levéltár kiadatlan okiratai felhasználásával. In HK 5. (1892) 299–322. és 609–635.
- GÖMÖRY, 1895. GÖMÖRY Gusztáv: Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban. In HK 8. (1895) 254–259.
- HAIN, 1988. Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította HAIN Gáspár. Szerk., jegyzetekkel ellátta és az utószót írta VÉBER Károly. Budapest, 1988. (Magyar Hirmondó sorozat.)
- HANUY, 1910–1911. HANUY Ferencz: Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. I–II. köt. (1601–1628.) és (1629–1637.). Budapest, 1910–1911.
- HATOS, 1875. HATOS Gusztáv: Az Istvánfijak címere. In Sz 9. (1875) 323–327.
- HEISCHMANN, 1925. HEISCHMANN, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. (Deutsche Kultur. Historische Reihe III. Bd.)
- HOLUB, 1909. HOLUB József: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család. In T 27. (1909) 112–123.
- HORVÁTH, 1996. HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. köt. 1631–1654. Győr, 1996.
- HUNGLER, 1986. HUNGLER József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1996. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4.)
- HUSZÁR, 1974. HUSZÁR Pál: Thuri György szerepe a dunántúli végvári harcokban 1554–1566. Várpalota, 1974.
- ISTVÁNFFY, 1622. ISTHVANFI, Nicolaus: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Colonia Agrippina, 1622.
- IZSÉPY, 1962. IZSÉPY Edit: Végvári levelek. (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helyiségekkel.) 1660–1682. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából. Budapest, 1962. (A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 17.)
- JEDLICSKA, 1897. JEDLICSKA Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. (Eredeti történeti forrásmunka) Eger, 1897.

- JEDLICSKA, 1910. JEDLICSKA Pál: Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910.
- JENEI, 1963. JENEI Ferenc: Pázmány Miklós veszprémi főkapitány. In VMMK 1. (1963) 161–170.
- KANDRA, 1872. KANDRA Kabos jelentése a gróf Csáky-féle missilis levelekről, különös tekintettel a borsodi végházak történetére a XVII-ik században. In Sz 6. (1872) 695–703.
- KAROLYI, 1747. KAROLYI, Laurentius: Speculum Jaurinensis ecclesiae, repraesentans tum ipsam cathedralem ecclesiam, tum episcopos, qui a tempore Divi Stephani proto-regis eidem praefuerunt, usque ad excellentissimum dominum dominum comitem Franciscum Zichy de Vásonkő. Jaurinum, 1747.
- KELENIK, 1997. KELENIK József: Királyi vár hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647–1657). In Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk: KAPILLER Imre. Zalaegerszeg, 1997. 147–198.
- KEMÉNY, 1916. KEMÉNY Lajos: A nemes és vitézlő seregtörvényszék multjából. In HK 17. (1916) 198–201.
- KISS Á., 1968. KISS Ákos: A XVII. századi Győr két nevezetes katonája, a két Miskey István. In Évk: GyM 10. (1968) 93–105.
- KISS Á., 1970. KISS Ákos: Miskey István, Veszprém várának főkapitánya. In VMMK 9. (1970) 55–64.
- KISS I., 1901. KISS István: A léczfálvi Gyárfás család leveles ládájából. In TT 1901. 294–299.
- KOMÁROMY, 1889/1. KOMÁROMY András: Thelekessy Imre. 1497–1560. In HK 2. (1889) 105–124., 209–232., 463–483. és 638–672.
- KOMÁROMY, 1889/2. KOMÁROMY András: Thelekessy Imre, kassai kapitány, czímeres levele. In HK 2. (1889) 165–176.
- KOMÁROMY, 1891. KOMÁROMY András: Thelekessy Imre kassai kapitány végrendelete. 1560. In TT 1891. 139–145.
- KOMÁROMY, 1904. KOMÁROMY András: Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz. 1550–1562. In TT 1904. 266–291. és 400–433.
- KOMÁROMY, 1906. KOMÁROMY András: Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553–1562. In TT 1906. 103–138. és 246–265.
- KOMÁROMY, 1907. KOMÁROMY András: Magyar levelek a XVI. századból. I. Kerecsényi László levelei Csányi Ákoshoz. [121–130.] II. Ormányi Józsa Csányi Ákoshoz. [130–156.] III. Ormányi Józsa Nádasdy Tamás nádorhoz. [156–160.] IV. Takaró Mihály tihanyi kapitány levelei Nádasdy Tamáshoz. [388–411.] V. Enyingi Török Ferencz levelei Nádasdy Tamáshoz. [411–436.] VI. Kevendi Székely Lukács levelei Nádasdy Tamáshoz. [522–547.] VII. Tarnóczy Andrásné levelei Nádasdy Tamáshoz. [547–557.] VIII. Telekessy Imre kapitány levelei. [557–560.] IX. Dersffy Potenczia Ayczingerné levelei Nádasdy Tamáshoz. [561–563.] X. Perényi Ferencz levelei sárosi

- fogságából. [563–567.] In TT 1907. 121–160., 388–436. és 522–567.
- KOMÁROMY, 1909. KOMÁROMY András: Levéltári kutatások. In TT 1909. 88–118.
- KOVÁCS–FENYVESI, 1986. Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford., bev: KOVÁCS József László. Jegyz: FENYVESI László–KOVÁCS József László. H. n., 1986. (Magyar ritkaságok sorozat)
- KÖSZEGHY, 1994. KÖSZEGHY Péter: Ki volt Balassi Céliája? In Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Szerk: JANKOVICS József. Budapest, 1994. 250–255.
- LEHOTZKY, 1798. LEHOTZKY, Andreas: I[n]clyti Regni Hungariae et partium eidem annexarum statuum et ordinum seu nobilium familiarum Stemmatographia. Pars II. Posonium, 1798.
- LUKINICH, 1937. LUKINICH Imre: Adatok Thury György kapitány életéhez. In HK 38. (1937) 261–262.
- LUKINICH, 1941. LUKINICH Imre: A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. III. köt. 1538–1548. Budapest, 1941. (A podmanini és aszódi báró Podmaniczky-család története VII. köt.)
- MATUNÁK, 1897. MATUNÁK Mihály: Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566. június 30-án. In HK 10. (1897) 266–276.
- MIHALIK, 1897. MIHALIK József: A kassai dóm régi síremlékei. In AE, ÚF 17. (1897) 157–172.
- MOE, IV. köt. FRAKNÓI Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. IV. köt. (1557–1563.) Budapest, 1876. (MHII III/a. IV. köt.)
- MOLNÁR, 1989. MOLNÁR László, V: Thury György palotai és kanizsai kapitányságának története. In VTT 2. (1989) 48–59.
- MOLNÁR, 1991. MOLNÁR László, V: A „magyar Cid”. In Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk: E. KOVÁCS Péter–KALMÁR János–V. MOLNÁR László. Budapest, 1991. 109–119.
- MÜLLER, 1973. MÜLLER Veronika: Thury György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, [1973.]
- MÜLLER, 1976. MÜLLER Veronika: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszeg, 1976. (Zalaegerszegi füzetek II.)
- NAGY I., 1862. NAGY Iván: Kisebb közlések. 6. Gezti Jánosné szül. Sulyok Anna sírköve. In MTT 11. (1862) 240.
- NAGY I., 1883. NAGY Iván: A kisasszonyfalvi Istvánffy-ak. In T 1. (1883) 111–116.
- NAGY I., I–XII. köt. NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. köt. Pest, 1857–1868.
- NAGY Laj., 1957. WATHAY Ferenc: Székesfejérvár veszéséről való história (1603). Bev. és jegyz. ellátta NAGY Lajos. Székesfehérvár, 1957. (IKMK B. sorozat 14. sz.)

- NAGY Laj., 1976. Wathay Ferenc énekes könyve. (Hasonmás kiadás.) Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta NAGY Lajos. II. köt. Budapest, 1976.
- NAGY Lászl., 1978. NAGY László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest 1978.
- OBORNI, 1991. OBORNI Teréz: Várkapitányi és officialisi utasítások a 16. századi Érsekújvárból. In Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történet-tanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk: E. KOVÁCS Péter–KALMÁR János–V. MOLNÁR László. Budapest, 1991. 99–108.
- ODESCHALHI, 1897. Emlékek a majthényi, kesselleőkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából. 1451–1728. Az eredeti oklevelekből közlést teszi SZERÉMI [ODESCHALHI Arthur hg.]. Budapest, 1897. (Monumenta incltiae familiae Majthényianae)
- ORTELIUS, 1665. ORTELIUS, Hieronymus Augustanus: Der Ungarischen Kriegs-Empörung/ Historische Beschreibung..., Frankfurt am Main, 1665.
- ÖTVÖS, 1994. ÖTVÖS Péter: Pázmány Miklós gróf könyvei. In Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Szerk: JANKOVICS József. Budapest, 1994. 344–364.
- ŐZE, 1996. ŐZE Sándor: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz. 1549–1562. I–II. köt. Budapest, 1996.
- PÁLFFY, 1995. PÁLFFY Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- PÁLFFY, 1996. PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) In TSz 38/2–3. (1996) 163–217.
- PÁLFFY, 1997/1. A pápai vár felszabadításának négyszázéves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította: PÁLFFY Géza. (Szerk: Hermann István.) Pápa, 1997.
- PÁLFFY, 1997/2. PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”) In TSz 39/2. (1997) 257–288.
- PERTL, 1939. PERTL, Franz: Die Grenzabwehr gegen die Türken im westlichen Ungarn und die niederösterreichischen Stände 1564–1601. Wien, 1939. Phil. Diss.
- PETHŐ, 1993. Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott Pethő Gergelytől. Kassa, 1753. 149. (Budapest, 1993. Reprint kiadás a Drahma Kiadó gondozásában.)
- PETTKŐ, 1900. PETTKŐ Béla: Czimerleírások a Királyi Könyvekből. Tizedik közlemény. In NI 2. (1900) 85–89.
- PROKOPP, 1967. PROKOPP Gyula: Veszprém visszafoglalásának négyszázadik évfordulójára. In VMMK 6. (1967) 283–286.

- PRT, IV. köt. MOLNÁR Szulpicz: A pannonthalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend fölözslása és föléléde. 1535–1708. Budapest, 1906. (A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. IV. köt.)
- PRT, IX. köt. Sörös Pongrácz: A bakonybéli apátság története. A Pannonthalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Budapest, 1904. (A pannonthalmi Szent-Szent-Benedek-Rend története. IX. köt.)
- PRT, X. köt. ERDÉLYI László: A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701. Budapest, 1908. (A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. X. köt.)
- RADVÁNSZKY, 1879/1. RADVÁNSZKY Béla, báró: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. köt. Budapest, 1879.
- RADVÁNSZKY, 1879/2. RADVÁNSZKY Béla, báró: Történelmi levelek a hédervári levéltárból 1581–1612. In TT 1879. 24–40.
- REISZIG, 1918–1921. REISZIG Ede: A mezőszegedi Szegedy-család ősei. In TT 36. (1918–1921) 20–31.
- RT, I. köt. THIÁLY Kálmán: Rákóczi tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályzatok, országgyűlési diariumok és törvénczikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. I. köt. Pest, 1866.
- SZALAY, 1861. SZALAY Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504–1560. Pest, 1861. (Magyar Leveles Tár I.)
- SZÁDECZKY, 1881. SZÁDECZKY Lajos: Szigetvár első ostromához. In TT 1881. 268–282.
- SZÁDECZKY, 1882. SZÁDECZKY Lajos: Magyar levelek a bártfai levéltárból. In TT 1882. 388–394.
- SZÁNTÓ, 1970. SZÁNTÓ Imre: Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedés a Dunántúlon 1552-ben. In VMMK 9. (1970) 49–54.
- SZÉLL, 1890. SZÉLL Farkas: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Budapest, 1890.
- SZILÁGYI, 1894. SZILÁGYI Sándor: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. 2. köt. Gyulafy Lestár följegyzései. Budapest, 1894. (MHH II. Scriptores XXXIII.)
- SZILY, 1884. SZILY Kálmán: Farkas Pál és Farkas Ádám följegyzései 1638-tól 1694-ig. In TT 1884. 86–101.
- SZÖGI, 1991. SZÖGI László: Az olmtüzi egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és horvátországi születésű hallgatók 1576–1850. (Forrásközlés) In Unger Máttyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történetésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk: E. KOVÁCS Péter–KÁLMÁR János–V. MOLNÁR László. Budapest, 1991. 191–225.
- SZÖTS, 1896–1898. SZÖTS Sándor: A dévai ref. templom és régiségei. In Évk: HTR 9. (1896–1898) 67–82.
- SZURMAY, 1997. SZURMAY László: Egy nápolyi származású várkapitány Veszprémben. In VSz 5/1–2. (1997) 14–24.

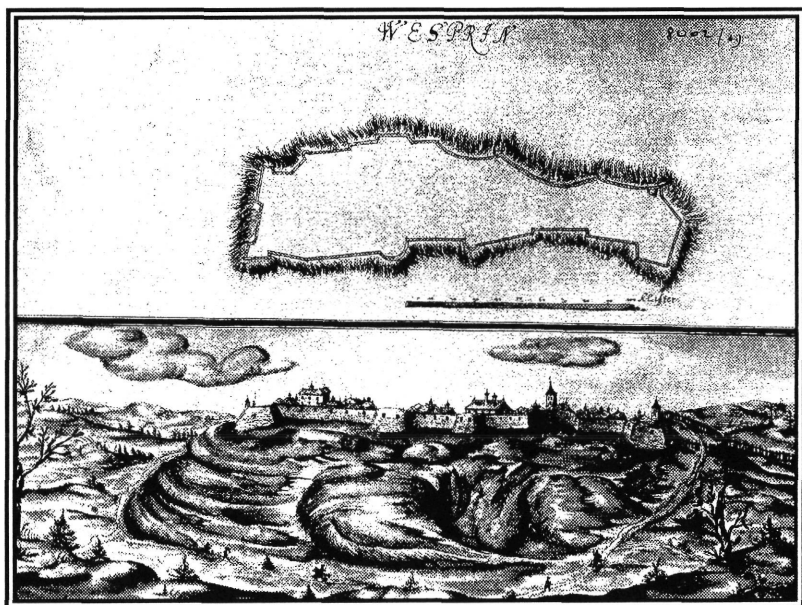
- TAKÁTS, 1908. TAKÁTS Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.
- TAKÁTS, 1926. TAKÁTS Sándor: A Guthi Országh-lányok. In Uő: Magyar nagyasszonyok. I. köt. Budapest, [1926.] 197–237.
- TAKÁTS, 1928/1. TAKÁTS Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. III. A nagy Thury György. [57–152.]; VII. Ráthoti Gyulaffy László. [259–292.]; XIII. Csonkabég, a török huszárezredes. [527–544.] 2. bőv. kiad. Budapest, [1928.]
- TAKÁTS, 1928/2. TAKÁTS Sándor: A török hódoltság korából. XIV. Thelekessy Imre mint naszádos kapitány. [313–327.]; XVI. Thengöldi Bornemissza János. Milyen volt az élete egy végbeli kapitánynak? [343–489.] Budapest, [1928.] (Rajzok a török világból IV., bef. köt.)
- TAKÁTS, 1929. TAKÁTS Sándor: A huszár, a száguldó és a jargaló. In Uő: Emlékezzünk eleinkről. Budapest [1929.] 79–186.
- TAKÁTS, 1930. TAKÁTS Sándor: A régi zászlóinkról és lobogóinkról. In Uő: Hangok a múltból. Budapest, [1930.] 49–59.
- TEPLY, 1972. TEPLY, Karl: Mehmed Çolak Beg–Leopold Freiherr von Zungaberg. In MIOG 80. (1972) 113–155.
- THALY, 1887. THALY Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyányi Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből.) In TT 1887. 102–128. és 293–318.
- THALY, 1901. THALY Kálmán: Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706–1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve, 1708. Budapest, 1901.
- THÚRY, 1893. THÚRY Etele: A veszprémi ref. egyház története. Budapest, 1893.
- TIMÁR, 1989. TIMÁR György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Pécs, 1989. (Baranya török kori forrásai I.)
- TRÓCSÁNYI, 1980. TRÓCSÁNYI Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Budapest, 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.)
- VÁSÁRHELYI, 1886. VÁSÁRHELYI Géza: Adalék Budavár bevétele történetéhez. In Sz 20. (1886) 346–348.
- VERESS, 1898. VERESS Endre: Geszthy Ferenc várkapitány. (Déva XVI. századi iskolájának alapítója.) Déva, 1898.
- VERESS D., 1983. VERESS D. Csaba: Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete. Budapest, 1983.
- VERESS D., 1994. VERESS D. Csaba: Veszprém ostroma, a „tizenötéves háború” (1593–1606) kezdete. In VSz 2/1. (1994) 21–29.
- VERESS D.–SIKLÓSI, 1990. VERESS D. Csaba–SIKLÓSI Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa. Budapest, 1990.
- VÉGHÉLY, 1869. VÉGHÉLY Dezső: Életrajzi adatok. I. Gyulaffy László (III.) életéhez. In Sz 3. (1869) 497–499.
- WICK, 1933. WICK Béla: Kassa régi síremlékei. XVI–XVIII. század. Košice, 1933.
- ZÁKONYI, 1969. ZÁKONYI Ferenc: Veszprém várának alaprajza és távlati képe 1656-ból. In Mű 13/3. (1969) 162–166.

Az irodalomjegyzékben és a levéltári hivatkozásokban használt rövidítések

AcHa	Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae
AÉ	Archaeologiai Értesítő
Arm.	armarium
Bd.	Band
Cod.	Codex
Évk: FMT	Fejér Megyei Történeti Évkönyv
Évk: GyM	Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve
Évk: HTR	Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve
FA	Folia Archaeologica
fhg.	főherceg
fol.	folio
HK	Hadtörténelmi Közlemények
IKMK	Az István Király Múzeum Közleményei
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
jegyz.	jegyzet
k.	körül
Konv.	Konvolut
köt.	kötet
kr.	krajcár
Lad.	ladula
LK	Levéltári Közlemények
LSz	Levéltári Szemle
m	megye
MHH	Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MTT	Magyar Történelmi Tár
Mű	Műemlékvédelem (Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle)
NI	Nagy Iván Családtörténeti Értesítő czimerekkel és le származási táblákkal
No.	numerus
reg.	regesza
r. f.	rajnai (rénes) forint
SMM	Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv
Sz	Századok
T	Turul
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
Úf	új folyam

vm
VMMK
VSz
VTT
ZGy
†
~

vármegye
A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
Veszprémi Szemle (Várostörténeti folyóirat)
Veszprémi Történelmi Tár
Zalai Gyűjtemény
meghalt
felesége

14. kép A karlsruhei várbrázolás 1667-ből
(MTA Régészeti Intézetének könyvtára)

1. Wilhelm Peter Zimmermann metszete Veszprém 1593-as ostromáról. In DILBAUM, Samuel: *Beschreibung aller deren ungar. Stätt, Vöstungen, Castellen un Häuser welche*. 1603.; In HUNGLER, 1986, 6. kép

2. Veszprém látképe a 17. század végén. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka

3. Veszprém vára. Ismeretlen mester metszete a 17. századból. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. In VIZI László Tamás: *A végvári rendszer kiépülése a győri főkapitányság területén*. VTT, 1989, II. 70.

4. Gaspare Bouttata 1684. évi rézmetszete Veszprémről. In PEETERS, Jacobus: *Civitates Hungariae Turcis ereptae*. Antwerpen, 1684. 41. metszet; In HUNGLER, 1986, 11. kép

5. A veszprémi vár Jacob Sandrart 1683-ban megjelent metszetén. In BIRKEN, Sigmund von: *Der Donau-Strand*. Nürnberg, 1683, 186.; In HUNGLER, 1986, 10. kép

6. Bessenyei István arcképe. Mathias von Sommer metszete Elias Widemann munkája alapján. In ORTELIUS, Hieronymus Augustanus: *Der Ungarischen Kriegs-Empörungen/ Historische Beschreibung...*. Frankfurt am Main, 1665. (továbbiakban ORTELIUS, 1665) XI. tábla, 6. kép

7. Hosszútóthy György arcképe. Mathias von Sommer metszete Elias Widemann munkája alapján. In ORTELIUS, 1665. VI. tábla, 9. kép

8. Keglevics Zsigmond arcképe. Mathias von Sommer metszete Elias Widemann munkája alapján. In ORTELIUS, 1665. XIII. tábla, 7. kép

9. Miskey István arcképe. Mathias von Sommer metszete Elias Widemann munkája alapján. In ORTELIUS, 1665. X. tábla, 8. kép

10. Pázmány Miklós arcképe. Mathias von Sommer metszete Elias Widemann munkája alapján. In ORTELIUS, 1665. IX. tábla, 6. kép

11. Ismeretlen német mester munkája, Lazarus von Schwendi, Thury György és I. Miksa magyar király lovasalakos képei. In MOLNÁR, 1989, 48. 1. ábra.

12. Illusztráció Wathay Ferenc énekes könyvéből. In *Wathay Ferenc énekes könyve*. (Hasonmás kiadás.) Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta NAGY Lajos. II. köt. Budapest, 1976.

13. Johann Siebmacher 1603. évi látképe Veszprémről. In ORTELIUS, Hieronymus: *Chronologia oder Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagarungen in Ober- und Unter Ungern auch Siebenbürgen von u. 1395 auf gegenwertige Zeit*. Nürnberg, 1603; In HUNGLER, 1986, 8. kép

14. Veszprém, a karlsruhei várabrázolás 1667-ből. MTA Régészeti Intézetének könyvtára. In HUNGLER, 1986, 9. kép

TARTALOM – CONTENTS – INHALT

FODOR PÁL:

TÖRÖK POLITIKA MAGYARORSZÁGON (1520-1541)	
TURKISH POLITICS IN HUNGARY (1520-1541).....	7
TÜRKISCHE POLITIK IN UNGARN (1520-1541)	

DÁVID GÉZA:

TÖRÖK URALOM VESZPRÉMBEN (1552-1566)	
TURKISH RULERSHIP IN VESZPRÉM (1552-1566).....	17
TÜRKISCHE HERRSCHAFT IN VESZPRÉM (1552-1566)	

HEGYI KLÁRA:

VESZPRÉM TÖRÖK ŐRSÉGEI	
TURKISH GUARDS OF VESZPRÉM.....	30
TÜRKISCHE BESATZUNGEN IN VESZPRÉM	

VERESS D. CSABA:

VESZPRÉM A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN (1593–1606)	
VESZPRÉM IN THE FIFTEEN-YEARS-WAR (1595–1606).....	42
VESZPRÉM IM 15-JÄHRIGEN KRIEG (1593–1606)	

VARGA J. JÁNOS:

KARA MUSZTAFÁ 1683. ÉVI HADJÁRATA ÉS VESZPRÉM	
KARA MUSTAFA'S 1683 CAMPAIGN AND VESZPRÉM.....	55
DER FELDZUG KARA MUSTAFAS IM JAHR 1683 UND VESZPRÉM	

MOLNÁR ANTAL:

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN	
VESZPRÉM DIOCESE DURING TURKISH OCCUPATION.....	70
DIE DIOZÖSE VESZPRÉM IN DER ZEIT DER TÜRKENHERRSCHAFT	

PÁLFFY GÉZA:

A VESZPRÉMI VÉGVÁR FŐ- ÉS VICEKAPITÁNYAINAK	
ÉLETRAJZI ADATTÁRA (16-17. SZÁZAD)	
BIOGRAPHICAL DATABASE OF CAPTAINS-GENERALS AND	
ASSISTANT CAPTAINS-GENERALS OF	
BORDERFORTRESS OF VESZPRÉM (16-17 th CENTURY).....	91
DATENARCHIV ZUM LEBENSLAUF DER OBER- UND	
VICEHAUPTMÄNNER DER GRENZFESTUNG VESZPRÉM (16-17.	
JAHRHUNDERT)	

ADATTÁR / DATABASE / DATENARCHIV (PÁLFFY GÉZA)

I. A VESZPRÉMI VÉGVÁR FŐKAPITÁNYAINAK ARCHONTOLÓGIÁJA (1542-1700)	
I. PROSOPOGRAPHY OF CAPTAINS-GENERALS OF BORDERFORTRESS OF VESZPRÉM (1542-1700).....	107
I. DATENARCHIV DER OBERHAUPTMÄNNER DER GRENZFESTUNG VESZPRÉM (1542-1700)	
II. A VESZPRÉMI VÉGVÁR VICEKAPITÁNYAINAK ARCHONTOLÓGIÁJA (1570-1700)	
II. PROSOPOGRAPHY OF ASSISTANT CAPTAINS-GENERALS OF BORDERFORTRESS OF VESZPRÉM (1570-1700).....	131
II. DATENARCHIV DER VICEHAUPTMÄNNER DER GRENZFESTUNG VESZPRÉM (1570-1700)	
III. A VESZPRÉMI VÉGVÁR FŐ- ÉS VICEKAPITÁNYAINAK „ÉLETRAJZI LEXIKONA” (16-17. SZÁZAD)	
III. “BIOGRAPHICAL LEXICON” OF CAPTAINS-GENERALS AND ASSISTANT CAPTAINS-GENERALS OF BORDERFORTRESS OF VESZPRÉM (16-17 th CENTURY).....	136
III. “LEXIKON ZUM LEBENSLAUF” DER OBER- UND VICEHAUPTMÄNNER DER GRENZFESTUNG VESZPRÉM (16-17. JAHRHUNDERT)	

JEGYZETEK

JEGYZETEK

